

Akademinių darbų tautinių
mažumų tematika konkurso
laureatų tekstų rinktinė

2019-2021

TURINYS

IŽANGA	3
I VADAS	5
Agnieška Avin IMAGINING LUTSHAJA ZHIZN: PARTICIPATION OF VILNIUS ROMA IN TRANSNATIONAL (IM)MOBILITY	12
Emilija Miltinytė ATMINTIS APIE ŽYDŲ GELBĖJIMĄ PASAULIO TAUTŲ TEISUOLIŲ ŠEIMOSE.	24
Konradas Galvydis DAUGIAKULTŪRIŠKUMO POLITIKA: LIETUVA VAKARŲ PASAULIO KONTEKSTE ...	31
Dr. Karina Simonson GIMTINĖS ATMINTIS PIETŲ AFRIKOS FOTOGRAFO LEONO LEVSONO ATSIMINIMUOSE	43
Irena Eikšto LOGOPEDO VEIKLOS YPATUMAI TAUTINIŲ MAŽUMŲ MOKYKLOJE.	55
Justina Bružaitė-Liseckienė KAS LEMIA GIMNAZIJŲ UGDOMĄJA RUSŲ KALBA MOKSLEIVIŲ LIETUVIŲ KALBOS GRAMATINĮ TAISYKLINGUMĄ?	67
Lekt. dr. Tomáš Božerocki MEDIJŲ IR ATMINTIES LAIKMENŲ KOMUNIKACINĖ REIKŠMĖ FORMUOJANT ARMIJOS KRAJOVOS KOLEKTYVINĘ ATMINTĮ XX A. VIDURYJE.	78
Rugilė Karkauskaitė LITVAKŲ VIRTUVĖS PAVELDO PRITAIKYMAS IR REPREZENTACIJA DABARTINĖJE LIETUVOJE	87
Oleksandra Petrauskaitė EMIGRACIJA IŠ UKRAINOS, BALTARUSIJOS IR RUSIJOS Į TARPUKARIO LIETUVĄ. EMIGRANTŲ SOCIALINIS PORTRETAS.	100
Gabija Strumylaitė PEREINAMOJO LAIKOTARPIO TEISINGUMO INICIATYVOS POSOVIETINĖJE LIETUVOJE: TOLERANCIJOS UGDYMO CENTRŲ POVEIKIS EDUKACIJAI	117

JŽANGA

Tautinių mažumų departamentas 2015 m. įsteigė premiją už geriausią baigiamąjį mokslo darbą Lietuvos tautinių mažumų tematika. Pirmoji šio konkurso laureatų tekstų rinktinė išleista 2019 m., o šiemet dienos šviesą išvydo jau antrasis tokio tipo leidinys. Jame rasite straipsnius, kuriuos pagal puikiai įvertintus baigiamuosius mokslo darbus parengė 2019–2021 m. Tautinių mažumų departamento premiją laimėję studentai ir jaunieji mokslininkai.

Pretendentų gauti minėtąją premiją skaičius leidžia pasidžiaugti, kad susidomėjimas Lietuvos tautinėmis mažumomis tarp aukštųjų universitetinių mokyklų studentų išlieka aukštas, temos – įvairios. Per pastaruosius trejus metus Tautinių mažumų departamentui buvo pateikta beveik trisdešimt mokslo darbų, kuriuose į temas, susijusias su tautinėmis mažumomis, žvelgiama iš etnologijos, istorijos, politikos, psichologijos, sociologijos ir kitų mokslų perspektyvos. Šie baigiamieji mokslo darbai suteikia įdomios informacijos apie Lietuvos tautinių mažumų praeitį bei aktualių duomenų apie esamą situaciją, juose pateiktos išvados ir pasiūlymai gali prisidėti prie darnios bei klestinčios visuomenės kūrimo.

Geriausių baigiamųjų mokslo darbų konkursas ir toliau bus organizuojamas kiekvienais metais, todėl visų Lietuvos ir užsienio aukštųjų universitetinių mokyklų absolventai, kurie ne anksčiau kaip per pastaruosius dvejus metus apgynė tautinių mažumų studijų srities baigiamąjį mokslo darbą arba tautinių mažumų aspektus plačiai nagrinėjo ir integravo kitos tematikos baigiamajame mokslo darbe, taip pat doktorantai, per pastaruosius dvejus metus publikavę mokslinį straipsnį tautinių mažumų tema, yra kviečiami varžytis dėl Tautinių mažumų departamento skiriamos premijos.

Konkurso dalyviai gali pretenduoti į premiją keturiose nominacijos grupėse: už bakalauro studijų darbą (1 nominacijos grupė), už magistro studijų darbą (2 nominacijos grupė), už doktoranto publikuotą mokslinį straipsnį (3 nominacijos grupė) ir už doktorantūros studijų disertacinį darbą (4 nominacijos grupė). Už atitinkamais metais paskelbtos prioritetinės konkurso temos nagrinėjimą arba už mokslo darbą, pagal kitus kriterijus nusipelniusį išskirtinio įvertinimo, komisijos sprendimu gali būti skiriama ir specialioji premija.

Atsižvelgiant į Akademinės tarybos prie Tautinių mažumų departamento narių rekomendacijas, 2020 m. atnaujinti mokslo darbų vertinimo kriterijai. Juos ir norintiesiems dalyvauti konkurse keliamus reikalavimus bei kitą aktualią informaciją galite rasti tinklalapyje www.tmde.lt.

*Tautinių mažumų departamento
prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktorė
dr. Vida Montvydaitė*

ĮVADAS

PRAEITIES ATMINTIES IŠSAUGOJIMAS – VERTINGAS DAUGIATAUTĖS VISUOMENĖS VIENYBĖS AKCENTAS

Tai jau ne pirmas Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės inicijuotas akademių straipsnių rinkinys. Džiugu pastebėti, kad šių rinkinių straipsniai ištis atkreipia dėmesį į tautinių mažumų problemas išskirdami netikėtas temas, akcentus, kurie suteikia šiems leidiniams ypatingą prasminį koloritą.

Gali atrodyti, kad tekstai šiame straipsnių rinkinyje tarpusavyje beveik niekuo nesusieti. Čia kalbama apie emigrantiškąją praeitį, kalbos sunkumus dvikalbėje terpėje, kulinarinį paveldą ir pokario pasipriešinimo kolizijas. Vis dėlto įsiskaitę regime tai, kas iš tiesų jungia autorių tekstus, suformuoja viso leidinio idėjos leitmotyvą, – tai praeities atminties išsaugojimas, patirčių perpasakojimas ir netrivialūs vertinimo sudėtingumai. Šie straipsniai rodo daugiatautės visuomenės bandymus identifikuoti save per įvairią ir prieštaringą savo praeitį ir taip įgyvendinti demonstraciją to, kokie mes esame panašūs ta pačia bendra mūsų visų praeitimi. Pagaliau ši įvairiai atsimenama ir perpasakojama praeitis ir yra mūsų visų dabarties santykių pagrindas. Bandymai pažvelgti į tolimą ir artimą praeitį kuria jautres ir emocingus naratyvus. Manau, tai ir yra unikali šių straipsnių vertė, leidžianti prisiliesti prie kitokių gyvenimo patirčių ir suprasti savo asmeninės patirties fragmentiškumą.

Ištis visuomenės daugiatautiškumas, kultūrų įvairovė ir tų kultūrų, kalbų bei tradicijų susipynimas kuria naują visuomeninių santykių kokybę, suteikia galimybes įgyti kitokios patirties, suvokti gyvenimo įvairovę, ugdo tolerantiškas bei laisvas, nuo siaurų ir ydingų stereotipų nepriklausomas asmenybės.

Štai pirmasis tekstas, kurį parašė Agnieška Avin, – „Įsivaizduojant *lutshaja zhizn*: Vilniaus romų dalyvavimas tarptautinio (ne)mobilumo procesuose“. Jau pavadinime minimi romai ir jų mobilumo problematika intriguoja skaitytoją, nes romų gyvenimo būdas, regis, išsiskiria iš likusios visuomenės narių ir mums atrodo, kad turėtų būti kalbama apie labai skirtingą kultūrinę patirtį.

Išties kalbėti apie tarptautinį romų mobilumą sudėtinga. Ne visi romai atveria savo patirtis, ne dažnas tyrėjas domisi jų mobilumu. Šis A. Avin tekstas įdomus ir tuo, kad mes supažindinami su tikrai neįprasta romų patirtimi. Vis dėlto liekančiųjų giminėje patirtis išlydint savo artimuosius ir giminaičius į užsienį kelia dar didesnę interesą ir yra išties subtilus tyrimų akcentas. Iš esmės atsiskleidžia supratimas, ką reiškia būti romu čia, Lietuvoje, ir ten, „Anglijoje“. Aiškėja, kad vaizdas yra daug sudėtingesnis, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, – romai suvokia, jog vienos tobulos vietos nėra. Nors socialiniai, tautiniai, ekonominiai, buitiniai ir psichologiniai romų saugumo aspektai užsienyje, atrodo, sutvarkyti geriau, apibendrinant suvokiama, kad *Lutshaja zbizn* (rus. *geresnis gyvenimas*) sukuriamas ten, kur kartu yra šeima, – ar čia, ar užsienyje, jau nėra reikšminga, svarbiausia, kai šeima būna kartu. Todėl giminystės ryšių puoselėjimas tampa ypatingu veiksmu gerinant romų galimybes tiek čia, Lietuvoje, tiek ir užsienyje.

Ryšių puoselėjimo tema tęsiama Emilijos Miltinytės straipsnyje „Atmintis apie žydų gelbėjimą Pasaulio tautų teisuolių šeimose“. Šiame tekste į Pasaulio teisuolių problemą pažvelgiama netikėtu aspektu – remiantis pačių gelbėtojų ir jų giminaičių vengimu kalbėti apie šias patirtis. Priežastys, skatinančios tylėti, gali būti labai įvairios. Jos priklauso nuo gelbėtojų patirties jau po karo, kai ne viskas buvo vertinama taip aiškiai kaip šiandien, daugelis veiksmų valdžios buvo traktuojami nepalankiai ar įtariai, todėl patys gelbėtojai ir jų palikuonys inertiškai tyli ir vengia prisipažinti apie savo taurius darbus. Visa tai verčia tyrėjus rasti metodus, kurie leistų rekonstruoti įvykius, gelbėjimo veiksmus atpažinti pasakojimuose, jau virtusiuose šeimos legendomis, ar išblaškytuose senų žmonių atminties fragmentų likučiuose. Tokie tyrimai reikalauja išties kruopštaus liudijimų gretinimo, gebėjimo suvokti, kaip kartose kinta pasakojimo detalės, nyksta emocinių išgyvenimų fonas. Papildomų sunkumų kelia tai, kad daugelis pirmos kartos liudytojų jau yra mirę ir pasakojimus teikia antros, trečios ir net ketvirtos kartos gelbėtojų giminaičiai.

Nepaisydama viso tyrimų sudėtingumo, E. Miltinytė pastebi, kad nykstant tiesioginio liudijimo galimybėms formuojasi nauji, kitokie žydų gelbėjimo karo metu naratyvai. Dabar, praėjus išties nemažai laiko, tai virsta į ryškų vertybinį akcentą, leidžiantį kitaip pažvelgti į praeitį ir vertinti savo protėvių istoriją suvokiant vertybių slenkstį, kurį jie peržengė nepaisydami karo laikmečio pavojų ir negailestingų inercijų.

Konrado Galvydžio straipsnyje „Daugiakultūriškumo politika: Lietuva Vakarų pasaulio kontekste“ paliečiamos mūsų valstybės ir visuomenės pastangos įveikti kilusias tautinių mažumų problemas, gebėjimas nugalėti įsisenėjusius stereotipus ir suteikti galimybes visiems būti lygiaverčiais savo šalies piliečiais. Išties svarbu suvokti, kad kiekvienoje tautoje, valstybėje

vienoda ir nekintanti kultūra yra tik įsivaizduojamas radikalių teoretikų modelis. Realiai visuomenėse visuomet yra daugiakultūrės struktūros, kuriose mažosios bendruomenės nėra tik kultūriniai artefaktai ar pakraščių fenomenai. Net pati mažiausia kultūrinė bendruomenė yra ir gali daryti įtaką kitoms, daug didesnėms kultūrinėms bendruomenėms. Šiame straipsnyje autorius kaip tik ir parodo tai, kad įvairių kultūrų koegzistavimas tampa visos visuomenės bendros kultūros algoritmu, *modus vivendi*. Kitais atvejais dėl bendrabūvio stokos net ir dominuojančios kultūrinės bendruomenės kultūra nuvertėja, netenka ypatingų savo atspalvių.

Autorius, apžvelgdamas mūsų šalies patirtį daugiakultūriškumo palaikymo srityje, konstatuoja, kad Lietuva iš esmės įvykdė tik vieną iš šešių daugiakultūriškumo politikos indeksų – valstybės finansavimą mokytis tautinių kalbų. Kiti indeksai dar nerealizuoti dėl kelių priežasčių, čia autorius pateikia tokius argumentus: nacionalinio saugumo svarba, kai tautinės mažumos tapatinamos su kaimyninėms nedraugiškai mūsų atžvilgiu nusiteikusiomis valstybėmis; tautinių mažumų bendruomenių dydžio disproporcija, nes tik rusų ir lenkų bendruomenės yra didelės ir sudaro apie 6,53 ir 5,81 proc. populiacijos, o kitų bendruomenių atstovai bendrai sudaro 3,45 proc. valstybės gyventojų. Taip pat argumentu laikytina ir tai, kad dalis Lietuvos visuomenininkų bei politikų užima priešišką poziciją kultūrinio pliuralizmo atžvilgiu. Jie supranta kultūrų suartėjimą kaip tautinių mažumų prisitaikymą prie daugumą sudarančios etninės lietuvių bendruomenės.

Manau, autorius teisingai sakydamas, kad mūsų visuomenei reikalingas intensyvus ir konstruktyvus dialogas, kuris padėtų suderinti daugelį prieštaravimų šioje srityje ir suartintų Lietuvoje gyvenančias tautines bendrijas.

Štai toks šilto kultūrinio santykio atminties pavyzdys yra Karinios Simonson straipsnis „Gimtinės atmintis Pietų Afrikos fotografo Leono Levsono atsiminimuose“. Autorė gyvai piešia L. Levsono vaikystės ir paauglystės gyvenimą Lietuvoje ir išvykus kilusias tėvynės ilgesio nuotaikas. Paraleliai tekste perpasakojant L. Levsono dienoraštį parodoma, kaip jis nuosekliai artėjo prie fotografijos meno suvokimo. Iš esmės tai susimąstymas apie žydų bendruomenės susvetimėjimo ir asimiliacijos istoriją. Šitaip L. Levsono atveju bandoma parodyti, kaip sielos gilumoje išlieka noras atkurti savo gimtojo krašto vaizdinius, susieti save su gimtine. Autorė ieško tų fragmentų, detalių, kurios šio fotografo kūryboje atspindėtų gimtinės štrichus, pabrėžtų jo tapatybę su Lietuva. K. Simonson pabrėžia, kad „namų, žydiškumo, emigracijos klausimai ir šiandien domina daugelį Pietų Afrikos žydų kilmės menininkų“. Nuosekliai vardydama daugelio žydų šeimų keliones į Pietų Afriką ji atskleidžia plačią žydiškų šeimų emigracijos patirties panoramą.

Kitas straipsnis tarsi perkelia mus iš praeities reminiscencijų į labai konkrečius dabarties iššūkius – tai Irenos Eikšto „Logopedo veiklos ypatumai tautinių mažumų mokykloje“. Šiame tekste atskleidžiama retai nagrinėjama problema, kuri sietina su tautinių mažumų vaikų ugdymo bei pedagoginės pagalbos teikimo patirtimi. Lietuvoje logopedo veiklos specifika, logopedinės pagalbos teikimo praktika tautinių mažumų mokyklose ir jos poreikis, kokybė ir efektyvumas iki šiol yra itin mažai tyrinėtos sritys. Čia išties susikuria unikalūs iššūkiai logopedams, mat tautinių mokyklų praktika neišvengiamai patalpina vaikus į dvikalbystės terpę, kur ne visi gali įveikti atsirandančius sunkumus. Tokiems vaikams būdingos specifinės kalbinės klaidos, o kalbų įsisavinimo greitis dažnai klaidina logopedus. Tai reiškia, tvirtina I. Eikšto, kad reikia kurti specifinius testus ir praktikumus, nes fonologiniai kalbos sutrikimai yra dažni daugiakalbystės kontekste. Visa tai ypač svarbu suvokiant, kad klaida gali būti lemtinga vaiko ateičiai – sukels mokymosi sunkumų, pagaliau tokiam vaikui gali būti klaidingai paskirtas specialusis ugdymas, o tai savo ruožtu sumenkina vaiko savivertę, sumažina jo motyvaciją mokytis.

Apibendrinama tyrimus I. Eikšto teigia, kad apskritai vaikams svarbu šiltas bendravimas, supratingumas, tolerancija ir galimybė patirti sėkmę. Nors tai bendri pastebėjimai, tačiau šių veiksnių nebuvimas kuria ypač sunkias sąlygas vaikų kalbinėms ydoms taisyti. Kita vertus, neigiamai, kad logopedo darbas užima labai daug laiko, o tai ne visada tinka tėvams, kurie užimti darbuose, t. y. labai svarbu optimaliai suplanuoti ne tik darbo su vaikais laiką, bet ir tėvų galimybes padėti vaikui. Vienu svarbiausių veiksnių yra ir paties logopedo asmenybė, jo žmogiškosios savybės, empatija vaikui.

Tęsiant vaikų ugdymo temą pristatomas Justinos Bružaitės-Liseckienės straipsnis „Kas lemia gimnazijų ugdomąją rusų kalba moksleivių lietuvių kalbos gramatinį taisyklingumą?“. Jame autorė parodo, kad daugiakalbių šeimų vaikai susiduria su papildomais sunkumais vartodami iš karto kelias kalbas. Problemų kyla dėl galimų minčių raiškos sudėtingumų negimtajai kalba. Pirmiausia tai komunikacinės inercijos, lemiančios gramatinius ir žodyno vartojimo sunkumus. Tyrėjos atliktas tyrimas Vilniaus gimnazijoje patvirtino, kad skaitantieji yra sukaupę didesnį žodyną negu retai skaitantys ar niekada grožinės literatūros savo malonumui neskaitantys tiriamieji. Taip pat tapo aišku, kad reikšmingos įtakos gimnazijų rusų ugdomąją kalba moksleivių kalbos taisyklingumui turi keli aspektai, o svarbiausias yra amžius, kada moksleiviai įsisavino lietuvių kalbą. Trumpai tariant, kuo anksčiau įsisavinama lietuvių kalba, tuo taisyklingiau moksleiviai geba reikšti savo mintis šia kalba.

Tomaš Božerocki mus vėl gražina į XX a. karo meto ir pokario laikų praeitį. Jo straipsnis „Medijų ir atminties laikmenų komunikacinė reikšmė formuojant Armijos Krajovos kolektyvinę atmintį XX a. viduryje“ turėtų sudominti daugelio Rytų Lietuvos istorijos puoselėtojų dėmesį. Lietuvoje prisimenami įvairūs pasipriešinimo judėjimai, kuriuose dalyvavo krašto gyventojai. Jie skirtingai pristatomi ir interpretuojami. Susidomėjimą šiais praeities elementais lemia ne tik vidiniai valstybės procesai, bet ir tarptautinis kontekstas. Autorius, lygindamas Lietuvos pasipriešinimo judėjimus ir Armijos Krajovos veiklą, atskleidžia keletą svarbių panašumų, leidžiančių juos vertinti vienodai. Tai abiejų orientacija į JAV ir Angliją bei priešais įvardijami nacistinė Vokietija ir Sovietų Sąjunga. Abu judėjimai buvo panašūs pagal savo pasipriešinimo taktiką. Abi pusės paliko atmintį ir apie civilinių gyventojų žūtis. Visi neigiami šių judėjimų aspektai panaudojami jiems menkinti ir jų svarbai neigti. Straipsnyje bandoma parodyti, kaip viešoji atmintis, veikdama per medijas, negali visiškai pakeisti kolektyvinės atminties, nes ją palaiko kasdienė kolektyvo vidinė komunikacija ir atminties laikmenos. Kolektyvinę atmintį gali paveikti medijos ir jų formuojami didieji naratyvai. Todėl kalbėjimas apie bendrybes kovoje su okupantais išties tampa vienu iš tokių bandymų.

Kitas praeities rekonstrukcijos pavyzdys pateikiamas Rugilės Karkauskaitės straipsnyje „Litvakų virtuvės paveldo pritaikymas ir reprezentacija dabartinėje Lietuvoje“. Tai tekstas apie tradicinę litvakų virtuvę. Jis susieja ir stipriai supina lietuvių ir žydų virtuvės tradicijas. Daugelis lietuviškų patiekalų iš esmės randa savo ištakas Lietuvos žydų virtuvės tradicijose. Šiame tekste šios sąsajos labai stipriai išryškėja per lietuvių ir pačių litvakų prisiminimus. Tai abiejų tautų ilgamečio prisitaikymo viena prie kitos rezultatas. Autorius pastebi, kaip „tiriant litvakų virtuvę galima pamatyti, kaip glaudžiai susijusios šių viename regione gyvenusių tautų – žydų, lietuvių, lenkų – virtuvės“.

Visgi tam tikras išskirtinumas, tradicijų laikymosi taisyklės sukūrė ir savitą litvakų kulinariųjų tradicijų foną, pastebima silpna daržovių vartojimo tradicija. Tai sietina su tuo, kad štetluose nebuvo auginama daug daržovių, todėl žuvis ir mėsa tapo dažniausiai maistui vartojamais produktais. Šiandien, deja, daugelis litvakų maistu prekiaujančių restoranų ar parduotuvių naudojami platesniu receptų rinkiniu ir dažnai pasaulio žydų maisto gaminius bando pateikti kaip litvakų tradicinius patiekalus. Vis dėlto vietiniai tyrėjai ima po truputį atkurti ir receptūras, ir litvakiško maisto vartojimo kultūrą. Pirmiausia pabrėžiama, kad litvakų virtuvei svarbūs karšuto principai. Iš jų svarbiausi yra pieno ir mėsos produktų nemaišymas, žuvų, kurios neturi pelekų ir žvynų, bei jūros gėrybių nevartojimas, o vynas yra košerinis tik tuo atveju, jei jis pagamintas žydo, degtinė taip

pat gali būti košerinė. Apibendrinant reikia pabrėžti, kad kulinarinio litvakų paveldo subtilybių atkūrimas jau tampa visų Lietuvos kulinarijos tyrėjų intereso ir net garbės reikalu.

Oleksandra Petrauskaitė savo straipsnyje „Emigracija iš Ukrainos, Baltarusijos ir Rusijos į tarpukario Lietuvą. Emigrantų socialinis portretas“ bando apžvelgti emigrantų apsigyvenimo ir integracijos į besikuriančią Lietuvos valstybės visuomenę XX a. pradžioje ypatumus. Po spalio perversmo ir bolševikinio teroro daugelis buvusiosios Rusijos imperijos gyventojų ieškojo prieglobsčio ramesnėse teritorijose, viena iš tokių ir buvo Lietuva. Čia dar buvo galima susikalbėti rusiškai ir rasti savo vietą naujose bendruomenėse. Daugelis emigrantų, kurie jau turėjo verslumo patirties, buvo atidarę mažas kepyklas, kirpyklas ir parduotuves Kaune, jiems integracija buvo lengvesnė. Verta paminėti, kad jie tai padarė bendradarbiaudami su lietuviais ar žydais. Tai gali reikšti, kad nepriklausomam emigrantų verslui trūko lėšų, todėl teko bendradarbiauti su vietos gyventojais. Straipsnyje minimos pavardės ir verslo rūšys leidžia konstatuoti, kad buvo ir plati socialinė imigrantų įvairovė. Autorė pabrėžia, kad Rusijos emigrantų portretas atmintyje piešiamas kaip intelektualių ir išsilavinusių žmonių visuma. Ukrainiečių ir baltarusių emigracija vyko vėliau, apie trisdešimtuosius XX a. metus, ji sietina su išaugusiu politiniu teroru ir bado pavojais Sovietų Sąjungoje.

Stiprėjant Lietuvos valstybingumui augo ir reikalavimai lietuvių kalbos mokėjimui, taigi daugelis darbingų emigrantų netekdavo darbo dėl negebėjimo susikalbėti ar rašyti. Iškilio emigrantų adaptacijos naujoje aplinkoje problema ir imigranto įvaizdžio fiksacija Lietuvos visuomenėje, jis priklausė nuo jų gebėjimo asimiliuotis į Lietuvos visuomenę ir kultūrą.

Pabrėžiama, kad Lietuvai siekiant nepriklausomybės 1918 m. ganėtinai ryškūs ir baltarusių vaidmuo, jie traktuoti ypatingai – kaip istoriškai artimi. Net buvo įsteigta Baltarusijos reikalų ministerija. Tačiau apskritai baltarusių emigrantai buvo mažiau išsilavinę ir daugelį jų Lietuvos valdininkai traktavo kaip rusus. Ukrainiečių emigrantų srautas daugiausia buvo iš Lenkijos užimtų Vakarų Ukrainos teritorijų. Šie pabėgėliai iš Lenkijos teritorijų daugiausia buvo jauni ukrainiečiai, vengę tarnybos lenkų kariuomenėje. Jie negalėjo gauti darbo ar stoti į universitetą. Dėl tos priežasties ukrainiečių gretose formavosi nacionalistinės organizacijos, kovojusios su lenkų valdžia. Šios trys emigrantų grupės iš esmės šiandien įdomios tyrėjams ir atgyja tiek to meto veikėjų memuaruose, tiek ir įvairiuose istoriniuose tyrimuose. Šis straipsnis – vienas iš tokių pavyzdžių.

Gabijos Strumylaitės straipsnis „Pereinamojo laikotarpio teisingumo iniciatyvos posovietinėje Lietuvoje: Tolerancijos ugdymo centrų poveikis edukacijai“ tarsi pabrėžia tautinių mažumų problemų sprendimo visumą. Jame parodoma, kad atkūrus nepriklausomybę

atsiskleidė nemažai problemų, kurios buvo nutylėtos ar užgožtos kitais politiniais įvykiais. Šiandien jos tampa aktualios ir reikalauja ryžtingo sprendimo. Tolerancijos ugdymo centrai yra šio straipsnio dėmesio centre.

Straipsnyje parodoma, kaip svarbu kolektyvinės atminties akcentus atpažinti praeties interpretacijų inercijose, suvokti iš čia kylančių naratyvų reikšmes bei stiprybes ir silpnybes. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad egzistuoja trys naratyvų modeliai, kuriuos pateikė Šarūnas Liekis ir Saulius Sužiedėlis: vakarietiškas, sovietinis ir lietuviškasis. Jie skiriasi pagal iškeliamus akcentus. Pirmasis akcentuoja žydų kančias karo metu, sovietinis – pergalę prieš fašizmą, kai visų tautų kančios suvokiamos kaip auka sovietiniams idealams. Lietuviškasis naratyvas pabrėžia Lietuvos okupacijos problemą ir etninių lietuvių kančias.

Šie trys skirtingi naratyvai nulemia dabartinius Lietuvoje esančius prieštaravimus, kurie reikalauja sprendinio ir teisingo istorinio įvertinimo. Moksleivių ugdymo metu atsiskleidžia, kad teisingumo problema pozicionuojama skirtingai. Vieni teisingumo ugdymą supranta kaip edukacinę veiklą, kiti – kaip istorinės atminties įprasminimą, pastangas puoselėti tradicijas, kaip vertybių ir pilietiškumo ugdymą ar kaip emocinį ugdymą, dar kiti tolerancijos ugdymo srityje regi socialinio poveikio bei socialinės inovacijos galimybes. Štai toks Tolerancijos ugdymo centrų suvokimo išsiskyrimas gali atrodyti nesisteminis ir chaotiškas, tačiau iš esmės tai reiškia, kad nepatogios temos ir jų suvokimo būdai gali būti labai įvairūs, priklausyti nuo šias temas gvildenančių mokytojų, vietinių istorinės atminties problemų akcentų ar nuo bendro mokyklos tolerancijos ugdymo plano. Visi būdai yra prasmingi ir reikalauja atidaus juos vykdančių asmenų ar institucijų dėmesio.

Baigiant norėtuši pabrėžti, kad visi šie tyrimai, kad ir kokie skirtingi jie atrodytų, yra vieningos bendrumo pastangos rezultatas. Tai siekis suprasti vienas kitą ir suvokti kitus, kurių skirtingos istorijos ir praeties liudijimai bei jų interpretacijos, taip pat bandymas paaiškinti savo pozicijas ir vertybes kitiems. Istorija, jos atmintis, vertinimai yra labai subjektyvus dalykas. Kartais sunku rasti optimalų praeties įvykio vertinimą, nes individualus supratimas apie tai, kas buvo, yra dominuojantis ir jam nurungti reikalingos nemenkos pastangos. Ši tolerancijos ugdymo iniciatyva leidžia nugalėti subjektyviasias vertinimų inercijas ir suartina jaunas šalies piliečius greičiau nei dirbtinės vienybės deklaracijos. Todėl šis rinkinys yra vertingas darbas, skirtas stiprios ir bendrą ateitį kuriančios visuomenės labui.

Prof. dr. Lauras Bielinis

2021 m. premija 2-oje nominacijos grupėje skirta Agnieškai Avin už magistro darbą „Įsi-vaizduojant geresnį gyvenimą: Vilniaus romų dalyvavimas tarptautinio (ne)mobilumo procesuose“

Agnieška Avin

IMAGINING LUTSHAJA ZHIZN: PARTICIPATION OF VILNIUS ROMA IN TRANSNATIONAL (IM)MOBILITY

INTRODUCTION

While working with the Roma community in Vilnius, and elsewhere in Lithuania, I haven't met a single family which would not have someone close living abroad. Whenever we would meet, some would be welcoming and others would be bidding farewell to their brothers, sisters, sons and daughters, mothers, fathers and grandparents who were about to hit the road (or take a flight) to England or any other Western destination, and others finally coming back home after months (and sometimes years) of living abroad. It was a repeating experience of mine – hearing someone stay and someone go, come back, stay a little bit and go abroad again. Everyday interactions with Roma families were inseparable from stories about international migrations, dreaming about *lutshaja zhizn* (Rus. a better life) abroad and issues they face at home. It made me think that transnational mobility constitutes an important part of everyday Roma experiences, but it was clear that not everyone is mobile and not everyone is migrating.

Migration studies focus mostly on migrants and their experiences in destination countries. Recent emergence of transnational discourse in migration studies traces migrant stories living “in-between” two countries. But what about those who stay? In migration literature they used to be sometimes referred to as “left behind”, those, who one may think, did not succeed to leave, who are depended on those who left, who are just passive observers of globalized life passing by. I decided to explore the reality of (im)mobility experiences of Vilnius Roma families from the perspective of “those who stay” in the context of transnational migration.

Ethnography allowed me to investigate micro-worlds and practices, concepts and own understandings of their (im)mobilities which is “a powerful critical tool for going analytically beyond emphasising overly mechanistic models of migration” (Grill, 2012, p. 1272).

My research focus aimed at illuminating the agency and subjectivities of Vilnius Roma in contemporary migration processes. In the following article I want to show that even though migration to the West, mostly to England, is envisioned as “some magical gateway out of social misery, towards improvement, achievement and fulfilment” (Grill, 2012, p. 1272), the nexus between staying and/or going is much more complex. Moreover, those who stay are not passive observers and objects of current transnational migration. They actively participate in mobility of their relatives, moreover, thanks to new knowledge gained through (im)mobility experiences they can critically assess their situation here, negotiate their social conditions, participate in transnational processes and engage in a form of resistance to existing disparity of power and economic constraints (Salazar, 2012). Also, migration possibilities force them to rethink their attachments to the country of origin, strengthen their sense of belonging and loyalties.

Methodology and research process

In order to gather ethnographic data, multiple research methods were applied: semi-structural interviews, informal conversations, chats, participant observation, a field diary, content and social media analysis. The fieldwork data had been gathered during an ethnographic research carried out in Vilnius among Roma who have at least one immediate relative living abroad and/or have themselves had migration experience. I started my fieldwork in September 2020 and I continued it until the end of February 2021. My ethnographic data is based on conversations and interactions with 18 informants, with 12 of whom I had conducted semi-structural interviews.

The main site of my research (and participant observation) were two extended families residing in Vilnius who clearly identify themselves as Roma - in total 10 people (excluding children until 16 years old). My main informants have been connected with each other via kinship and familial ties, constituting a close-knit transnational family networks. Both families have been affected by transnational mobility of their relatives (or themselves) and almost all family members to some extent had been participating in these (im)mobility processes. It really facilitated the study of how a family becomes a primary field of social practices and migrations, surpassing national borders (Sorensen, Olwig, 2001).

Empirical data

When I entered the field, I thought I would trace the connections between the (im) mobility experiences and the state. However, very soon after, my informants dictated slightly different direction of my research. *Here* and *there* became key points of reference in our talks – constantly comparing and negotiating – my informants guided me through what it means to be Roma *here*, in Lithuania, and *there*, in England (or elsewhere, abroad), and how (im)mobility experiences enhance social imagination about *a better life* on different sides of national borders. However, the picture happened to be much more complex than it could seem from the first sight. There is no one *perfect place* – (im)mobility experiences, through a comparative perspective, allow my informants to renegotiate their relationship with different localities and gain critical distance to both of them. (Im)mobility experiences become “meaning-making and world-shaping devices” (Salazar, 2012) which help to understand the surrounding, to rethink personal conditions, social and cultural rights, based on persistent comparison and new knowledge (and imaginations) about life *here* and *there*. At the same time, those two, from the first sight, distinct places can quickly turn into one transnational social field binned by family relations and connections that overcome any geographical distances.

FAMILY – TRANSCENDING THE BORDERS

(Im)mobility experiences bring a comparative perspective on life and understanding of one’s needs and dreams by juxtaposing lived and imagined possibilities of *a better life* here and there. Family, however, transcends such division. When it comes to family matters and interpersonal relations, the tension between *life in Lithuania* and *life abroad* decreases. The multi-placement (Olwig, 1993) of the transnational familial livelihoods is linked to several localities, but as Sorensen and Olwig (2001) asserts, the meaning of a place or locality can be questioned in migration processes because migrants are involved in “geographically extensive yet socio-economically close-knit fields of relations” (p. 16).

These transnational socio-economic fields of relations are strengthened by the comprehension of family as one of the central values among Vilnius Roma. Transnational mobility can be a potentially disruptive situation but it does not change family relations significantly because the connections are stronger than a physical distance:

Close family relations facilitate the departure (and the return) of family members. Trusting each other is crucial in sustaining the transnational family network. Family relations become a central framework for mobility to take place – migrations are often ‘happening’ within a family network and the ideals that this network embodies:

I have been planning to send them (two sons – my remark) to England for some time already. Viktorija was there. But she didn't live in her own house, she lived with the parents of her husband Stefanas. I didn't know them. But his parents came to visit us last summer, we met each other. I saw them – simple, ordinary people. I asked them to take my sons with them. They said: 'Of course, why not, would they eat all our bread? There will be enough for everyone'. So I am not worried now (Aldona, 35).

As Tamagno (2001) writes, relatives living abroad “play an important role in the definition and decision-making of family members back home, leading them to reconfigure their visions, aspirations and expectations” (p. 108). My informants, who stay put, are still transforming their livelihoods and are planning the life trajectories of every family member according to what they see and learn from relatives living in England. Aldona would probably not decide to send her two under-aged sons abroad if she did not think that *there* her children would have better conditions and she would have someone to trust there. In return, relatives who have migrated also project their life trajectories and plans on what information they receive from a country of origin and together with the immobile family members decide on future actions.

(IM)MOBILITY IMAGINATIONS AND SOCIAL RIGHTS

(Im)mobility experiences could be seen as producing “new meanings and practices in the resulting disjunctures between dominant meanings and lived experience, and between *imagined* possibilities and limited opportunities” (Mills, 1997, p. 41). By experiencing and/or imagining *a better life* abroad Vilnius Roma start to see a broader spectrum of possibilities and to renegotiate personal status, thus challenging social limitations imposed upon them in Lithuania, at least on a cognitive level. It takes place through the comparison of *places* (Carling, 2014). By contrasting *here* and *there* my informants are re-thinking and re-evaluating both – the material and the ideal, linked to social rights, belonging and feeling “a human being”.

They ain't gonna live in a tent here – dreams about housing

A place to live is a sensitive topic for most of Roma from Vilnius, especially for those from *Parubanka*. In the background of forced evictions and recent demolition of the houses, racist attitudes on real estate market, continuing negative attitudes towards Roma in our society and extremely long lines for social housing, the stories which come from England, where “everyone can achieve everything one wishes for – Slavka went there, and three weeks later he had a house already” (Viktoras, 39), trigger imagination of many Roma of how their lives would be different if they left the country.

Marius has never been to England himself, but he heard from others that one has to spend there several years, to live for specific time and then social housing will be provided. It is important to handle all documents, find a work, send children to school, college, and so on. These possibilities of finding easily the place to live, motivates many to establish themselves abroad, “because all living conditions for them exist *there*, everything, social security, housing.” (Marius, 55). For some it is “a paradise” *there*, imagining that “you have no problems there, you get a flat, all the equipment in the flat, you are not lacking anything like you do here” (Liza, 46).

And even my uncle has been a supervisor – professional possibilities

New knowledge obtained due to (im)mobility becomes a source for reflection not only on a personal livelihood, but also gives broader perspective on social welfare system and its flaws related to personal situation. I would state that the comparison of different livelihood conditions *here* and *there*, noting the differences and reflecting on them through lived experiences, serves as a social critique of national welfare system, which otherwise might be more complicated without a point of reference or comparison. Imaginations about the abroad, facilitated by (im)mobility experiences, open up new fields of knowledge in a comparative perspective.

Restrictions and disadvantages related to social welfare system are only one part of the picture. There are several implications related to Roma on the job market *here*. Low literacy rates, especially among Roma women, leave them little opportunities to qualify for a well-paid job or any kind of job at all: “We are illiterate. It is sometimes hard to find a work for those who are educated, so what to say about us, not educated. Would you just come to an employer and say – give me some work. OK, even if he gives you work, they know you are illiterate, so you can

be fooled, they might not pay you. So it's hard. Soon Denis (the youngest son – my remark) will go to school, I will be free then. I could also work finally, but who would take me. Nobody. No B, no A, I don't know even how to read, so what can I do. It's a shame for me, I feel ashamed! They will always walk after us, control us because none knows what a Roma woman can do (says with an irony – my remark)" (Liza, 46). Differences between job opportunities *here* and *there* become more clear when ethnicity enters the picture. "Roma find it difficult to get a job in Lithuania" – Aldona opened up to me during one of our meetings. "And in England there is nothing like that – *there* is no difference if you are Roma, Jewish, if you can read or write. *There* is no difference *there*. There are factories and you work there, and it doesn't matter who you are" (Aldona, 35). Intersectionality of factors such as ethnicity, gender, literacy and class makes Vilnius Roma lives here complicated.

Career advancement is also possible *there* and it is perceived as an extraordinary and celebratory event. "My brother was even a supervisor in a factory. And my uncle was a supervisor, yes" – Aldona tells this to me with great pride in her words, and even with a slight surprise, I assume. "Yes, they were supervisors. In Lithuania you could not even dream about it, and *there* he was a supervisor. It is possible *there*. They can finally feel themselves differently *there*. All of my brothers work *there*." What once seemed unbelievable and even unthinkable *here*, becomes reality out *there*. England symbolizes a land of opportunities, it is seen as "another world". Liza seems overwhelmed by the idea that her son-in-law, who is currently working in a pizzeria, is planning to open their own grocery store in London. "Just think about it – Roma and to open his own shop! It is just another world *out there*, they have different thoughts *there*, different lives than *here*, really, much more opportunities." These small accomplishments in British context are perceived as great victories by those who live in Vilnius. The imagination of work possibilities abroad empowers locals by the act of imagining and dreaming that they, Roma, also can achieve something. Relatives living abroad "play an important role in the definition and decision-making of family members back home, leading them to reconfigure their visions, aspirations and expectations" (Tamagno, 2001, p. 108).

There every, every, every child goes to school – challenges with education

Education is another crucial dimension through which *here* and *there* is being contrasted. Even though over the past five years education rates have improved and more Roma finish secondary education, there are still challenges related to school attendance and literacy at large

(Kontvainė, 2020). Aldona is convinced that English schooling system works better than in Lithuania, it is more inclusive, school attendance is not an issue. *Here* she is often bothered by local school representatives regarding two of her sons who barely show up at school.

Overseas education success stories, circulating in the community, have become a norm. Everyone speaks about how his or her neighbours, cousins, daughters, sons or grandchildren have finished a school in England. A social worker, who has been assisting Roma from *Porubanka* area for more than 15 years, once started to name families that left Vilnius years ago and have established themselves in the UK: “Children already speak English fluently, they learn very fast, they all attend schools *there*, take Miša’s family, all his daughters finished school in England,” he added. Hearing these success stories might empower to rethink personal futures. As Tamagno (2001) describes, “flows and exchanges of information and goods, and communication between migrants and the families they leave behind transforms livelihood opportunities for family members back home and their visions of the sort of lives that they would like to live” (p. 106).

(IM)MOBILITY IMAGINATIONS AND BELONGING

Vilnius Roma (im)mobility imaginations are related not only to social rights and material well-being but also to desired invisibility and dreams “to feel a simple human-being”. Imaginations about abroad are also helping to reconsider and reinforce personal loyalties, attachments and a sense of belonging *here*.

There I could just be – (in)visibility of (im)mobility

Abroad gains almost a mythical status of a multicultural land with equal rights for everyone. It is imagined more than just a place free of discrimination – it is where “we can feel normal humans as anyone else”. It assures invisibility. *Here* Roma feel being in a spotlight, “every time we walk the street, I feel those looks of people, as something we did wrong, as if we owe something to someone” (Germanas, 16). On the contrary, “there none would even guess I am Roma. It is so diverse there. If I go to work, it is only a human, a simple human came. It is all about humans, there is nothing like *here*. There is no difference what is your eye colour, what is your nationality, none of these things” (Marina, 35).

My informants understand that they “are lacking any form of capital or any avenue through which they could succeed in improving their lot” (Grill, 2012, p. 1272). Roma

(Viktorija, 25). Natalija is convinced that if “the local government would help its people, none would ever leave the country”. There should be reforms in social welfare system, new labour market regulations, so everyone could find a work easily, earn more, provide for their children, buy food and clothes. If there were better conditions related to housing and employment possibilities for Roma, “none would even consider going abroad. It’s our country, it’s our homeland, *niekur nėra nieko mielesnio* (Lit. there is no place dearer than here).” Aldona shares similar opinion: “We like to live here, we like Lithuania, just if the system would work better, if it would be easier for us, nobody would leave. I was abroad few times, worked there, but it’s not for me, I did not like it, my place is here.” It shows that staying is an active process of considerations and negotiations – people not just passively stayed behind of those who moved abroad but they are also choosing between several options. Carling proposes not to conceptualize the wish to stay as “the absence of migration aspirations, but rather as the presence of aspirations to remain in place” (Carling, 2014, p. 12).

CONCLUSIONS

Family constitutes a principal setting in which Roma migrations take place. Diffusion of close relatives across foreign countries shapes family migration patterns – rarely does someone leave abroad to a new and unknown place – migration routes and (im)mobility imaginations are generally dictated by familiarities and family networks, they take place within these networks. They also serve as webs of a mutual support, facilitating both departures and arrivals. The whole family is involved in migration processes – those who stay and those who leave experience (im)mobility in various configurations. Of course, tensions on transnational family ties emerge, but there are different ways to navigate these tensions between *here* and *there*. A strong commitment to family matters and family-oriented values, extensive usage of digital technologies and physical circulation back and forth help to overcome geographical distance and sustain closeness and connectedness. Existing literature on the topic confirms that first generation transmigrants are regularly maintaining transnational relationships and activities, they create strong transnational social fields (Glick Schiller, 1999; Portes et al., 1999). The situation, of course, might change in future generations.

For Vilnius Roma (im)mobility imagination becomes a space for social critique of experienced inequality and injustice. Circulating ideals about the abroad can be read as a

disappointment with a life *here* – what is idealised, fantasized and seen as a goal *out there*, it is what people would wish to have in Lithuania. Due to a long-lasting discrimination, social exclusion and racialized stigmatisation Roma are lacking social and cultural resources to speak out in public and stand one's ground. Racist attitudes from non-Roma individuals and state institutions (such as police) force them to feel excluded and unsafe. However, in Lithuania the experienced injustice can be addressed only on an imaginative level. The basic social rights, such as education, housing and occupation, which Roma are deprived of *here*, can be reclaimed only through (im)mobility imaginations.

The research showed that Roma can succeed in work, education and social life but these substantial social transformations are yet possible in practice only abroad where Roma are liberated from the limitations that are imposed on them in Lithuania. The local social context rather than cultural and/or ethnic traits facilitates one's possibilities and development. It would be wrong to think that there is no anti-Gypsyism in the UK (Lee, 2019), however, cultural/ethnic diversity and strong democratic institutions there create a relatively safe space for Vilnius Roma in which they can finally feel invisible and live a decent life. The social critique Roma exercise through (im)mobility imaginations is not just a subjective opinion about one's life conditions *here* but a valid reflection on the Lithuanian society and persisting Romophobia. Here, *lutshaja zhizn* remains only a dream.

The research contributes to a better understanding of a socio-economic situation and lived experiences of what does it mean to be Roma in Lithuania. It highlights major fields where local policies fail to assure basic social rights for citizens of Roma origin, forcing them to imagine (and pursue) *better lives* abroad. It shows that (im)mobility studies can be a valuable framework to investigate not only social environments, practices and experiences of migrants in the receiving countries but also in the country of origin. Studying Vilnius Roma families' participation in transnational (im)mobility challenges stereotypical thinking and zooms in circulating anti-Gypsyism in our society. As Vera Messing (2019) rightly concludes, the study of "Roma migration" is an apt lens to explain the (dis)functions of our own societies, rather than about the migrant population of Roma origin" (p. 28). There must be serious political and social transformations on local and national levels which would assure that Lithuanian Roma do not need to go abroad in order to finally feel "human beings".

LITERATURE

Carling, J. *The Role of Aspirations in Migration*. Conference paper at Determinants of International Migration, University of Oxford, 2014.

Glick Schiller, N.; Basch L.; Szanton Blanc C. From immigrant to transmigrant: theorizing transnational migration. *Anthropological Quarterly*. 1995, 68(1): 48–63.

Grill, J. ‘Going up to England’: exploring mobilities among Roma from Eastern Slovakia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2012, 38(8): 1269–1287.

Grill, J. ‘In England they don’t call you black!’ Migrating racialisations and the production of Roma difference across Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2018, 44(7): 1136–1155.

Kontvainė, V. *Romų tautybės asmenų padėtis 2020 m.* Vilnius: Diversity Development Group, internet access: http://www.romuplatforma.lt/wp-content/uploads/2020/10/Rom%C5%B3-pad%C4%97tis-2020_TYRIMO-ATASKAITA_patikslinta-10-21.pdf [2021-04-24].

Messing, V. Conceptual and methodological considerations in researching “Roma Migration”. In: Magazzini, T.; Piemontese, S. (eds.) *Constructing Roma Migrants: European Narratives and Local Governance*. Cham: Springer Open, 2019.

Salazar, N. The power of imagination in transnational migration. *Identities: Global Studies in Culture and Power*. 2011, 18(6): 576–598.

Sorensen, N. N.; Olwig, K. F. Mobile livelihoods: making a living in the world. In: Sorensen, N. N.; Olwig, K. F. (eds.) *Work and Migration: Life and Livelihoods in a Globalizing World*. London, New York: Routledge, 2001.

Tamagno, C. ‘You must win their affection...’: migrants social and cultural practices between Peru and Italy. In: Sorensen, N. N.; Olwig, K. F. (eds.) *Work and Migration: Life and Livelihoods in a Globalizing World*. London, New York: Routledge, 2001.

The Deep Dive. *Jonathan Lee on Anti-Gypsyism – The cancer at the heart of Europe*, 9 episode, internet access: <https://www.youtube.com/watch?v=ZqfNu4VhgZo> [2021-03-18].

The Romani Tea Room. *So’s o Brexit? What about Brexit?* 6 episode, internet access: <http://www.errc.org/media/the-romani-tea-room> [2021-03-13].

2020 m. specialioji premija skirta Emilijai Miltinytei už bakalauro darbą „Atmintis apie žydų gelbėjimą Pasaulio Teisuolių šeimose“

Emilija Miltinytė

ATMINTIS APIE ŽYDŲ GELBĖJIMĄ PASAULIO TAUTŲ TEISUOLIŲ ŠEIMOSE

Šių dienų pasaulis, netgi sudėjęs visas aplinkines negandas, yra nepalyginamai geresnis už tą, kuriame gyveno mūsų proseneliai. Mes turime politines ir teisines sistemas. Mes siekiame išlaikyti taiką, užtikrinti saugumą savo šalies piliečiams, mokomės ir augame kaip asmenybės, kaip piliečiai. Žmogus nuolat siekia tobulumo, nori būti geresnis nei vakar, ir tai yra mūsų pasaulio stiprybė. Taikos metu neįmanoma nė įsivaizduoti, kokių išgyvenimų patiria karo, žudymo, negandų ir skurdo apimta tauta, jos žmonės.

Turime skaudžių, vis dar iki galo neišmuktų istorijos pamokų. Viena iš jų yra Antrojo pasaulinio karo metu vykusi žydų tautos tragedija – Holokaustas, arba Šoa. Apie tai daug kalbama, rašoma, diskutuojama ir analizuojama įvairiais pjūviais. Šiame darbe dėmesys kreipiamas į paprastus Lietuvos žmones, kurių darbai nebuvo paprasti, atlikti nesitikint naudos ar paskatinimo. Mes juos vadiname Pasaulio tautų teisuoliais (lot. *hasidei ummot ha 'olam*). Vykstant karui ir visuomenei išgyvenant krizę, šie žmonės liko ištikimi savo įsitikinimams ir vertybėms. Jie pasiryžo būti drąsūs ir padėti silpniems. Gelbėtojai gelbėjo ne tik gyvybes, bet ir mūsų tautos orumą ir garbę. Pats gelbėjimo faktas yra ne tik žinomas, bet ir praeityje naudotas lietuvių dalyvavimui Holokauste pateisinti, tai atsvara jame dalyvavusiems. Apie gelbėtojus kalbama vis daugiau ir skirtingomis formomis, pavyzdžiui, televizijos LRT kanale transliuojama laida „Pasaulio teisuoliai“ ar jau kelis toms skaičiuojančios knygų rinktinės „Gyvybę ir duoną nešančios rankos“. Vis dėlto leidiniuose susitelkiama į patį gelbėjimo faktą ir išgelbėtų asmenų istorijas bei jų likimus po Holokausto. Iki šiol niekas nėra pakankamai domėjęsis gelbėtojų šeimomis, nekėlė klausimų, ką šeimoms tai reiškė ir kaip ši patirtis prisimenama, kokį poveikį ji turi gelbėtojų palikuoniams, ypač gyvenusiems sovietmečiu, kai Holokausto siužetas buvo užmaskuotas. Jau nemažai metų organizuojami apdovanojimai, skirti gelbėtojams pagerbti, bet tyrimų ir dokumentinių laidų, istorijų rinktinių ar pan. šia tema stinga.

Holokausto metu Lietuvoje sunaikinta beveik visa žydų bendruomenė. Pavyko išgelbėti tik sauželę gyvenusių žydų. Jų gelbėjimas nėra vien tik Lietuvoje vykęs procesas. Šis procesas vyko visoje okupuotoje Europoje. Juos gelbėję žmonės buvo įvairių profesijų atstovai: žemdirbiai, diplomatai, vienuoliai, profesoriai, mokytojai, kariškiai ir net nacionalsocialistų partijos nariai. Turimi skaičiai, duomenys apie Lietuvos piliečius, kurie gelbėjo žydų tautybės asmenis Antrojo pasaulinio karo metais, neatspindi tikrojo gelbėjimo masto, nes daug svarbių ir naujingų šaltinių, dokumentų, archyvinės medžiagos, fiksuojančios Holokausto nusikaltimus, buvo sunaikinta sovietmečiu. Be to, prabėgo nemažai laiko, tad patys gelbėtojai kalbėti jau nebegali, o jų istorijos liko neišgirstos ir neužfiksuotos.

Dėl informacijos ir gyvų įvykių liudininkų trūkumo kai kurie gelbėjimo atvejai negali būti pripažinti oficialiai ir pretenduoti pelnyti įsteigtus apdovanojimus už šį žygdarbį. Lietuvos žydų gelbėtojai net ir po mirties yra apdovanojami Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiais. Apdovanojimais vyksta nuo 1992 metų. Aiškūs kriterijai ar pati gelbėjimo įrodymo procedūra, siekiant Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiaus apdovanojimo, nėra viešai pateikiami. Būtent Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus Žydų gelbėjimo ir atminimo įamžinimo skyriaus darbuotojai renka ir teikia dokumentinę medžiagą, pristato gelbėtojų šeimas apdovanoti Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi. Renkant faktus apie gelbėjimo istoriją, labai vertinami išgelbėtų žydų liudijimai, laiškai ir nuotraukos. Bylos, kuriose sukaupta informacija apie gelbėtojų šeimas, numeruotos ir aprašytos. Fondas dar nėra baigtas formuoti, duomenys laikomi Valstybinio Vilniaus Gaono muziejaus archyve.

Jad Vašem (Yad Vashem), arba Tautos atminimo institutas, – tai pasaulinis Holokausto atminimo centras. Tai pagrindinė Holokausto švietimo, dokumentacijos ir mokslinių tyrimų institucija. Vienas iš centro tikslų – įamžinti kiekvieno iš šešių milijonų žuvusių žydų asmeninę istoriją ir vykdyti gelbėtojų, Pasaulio tautų teisuolių, paiešką bei jų apdovanojimo ceremonijas. Lietuvoje vykstantys Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiaus apdovanojimai nėra Jad Vašemo organizacijos įsteigto vardo Pasaulio tautų teisuoliai atitikmuo. Tai du visiškai skirtingi apdovanojimai. Pasaulio tautų teisuolių Lietuvoje yra kur kas mažiau nei Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi apdovantų asmenų. Taip yra dėl to, kad Jad Vašemo įsteigto apdovanojimo viešai publikuojami kriterijai labai reiklūs. Pasaulio tautų teisuolių vardą gali gauti tik tie gelbėtojai, kurių kandidatūrą iškelia išgelbėtas asmuo, o gelbėjimo pasakojimai, liudijimai yra aiškūs, nuoseklūs, pateikiami gelbėjimo fakto įrodymai. Apie Lietuvoje organizuojamus apdovanojimus, gelbėtojų atrankos kriterijus viešai nepateikiama informacijos. Neaišku, kas teikia paraiškas dėl apdovanojimo Lietuvoje, kaip vyksta gelbėtojų atrankos procesas. Šiame darbe Pasaulio tautų teisuoliais pripažinti visi minimi gelbėtojai: Juozapas ir Julija Dautartai,

Sofija Binkienė, Balys Simanavičius, Domicelė Pagojutė, Julius, Julijona ir Baltramiejus Pagojai. Jie taip pat apdovanoti (po mirties) ir Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiais.

Tyrimė kalbama apie nedidelę žmonių grupę, gelbėtojų artimuosius, kurie dažnai vengia viešai kalbėti apie savo tėvų, senelių ar giminaičių poelgius. Taip yra dėl temos jautrumo, susiklosčiusių šeimos vidinio pasaulio subtilybių ar net paprasto, tyrimo metu dažnai skambėjusio teiginio *neturiu ką pasakyti*, kuris taip pat gali būti reikšmingas tyrinėjant gelbėtojų šeimos santykį su gelbėjimo istorija. Taip pat susiduriama su pasakojimų trūkinėjimu. Dažnai gelbėtojų palikuoniams dar esant vaikams šių istorijų patys gelbėtojai nepasakojo, nedetalizavo, nes bijojo režimo ir gresiančių pasekmių. Kartais respondentai net dalyvavo gelbėjimo siužete, bet tuo metu to nesuvokė, todėl atkurti patį gelbėjimo mechanizmą jiems sudėtinga. Gelbėtojų palikuonių rato uždavimas sukelia keblumų norint išklausti abi gelbėjimo istorijos puses, ištirti gelbėtojo šeimos narių patirtis ir santykį su istorija. Gelbėtojų pateiktos istorijos atkuriamos pagal išleistas memuarų knygas ir išgelbėtųjų užfiksuotus prisiminimus.

Atliekant tyrimą, kai istorijos vertinamos įvairiais aspektais, galima objektyviau žvelgti į pačią gelbėjimo istoriją. Dėlioti prielaidas, matyti faktus ir detales, kuriomis istorija bėgant laikui apaugo, keitėsi, sutrūkinėjo. Žydu gelbėjimo istorijos yra renkamos, jos pakliūva į prisiminimų knygas. Šias istorijas dažniausiai, tiksliau, beveik visada, pateikia išgelbėti, dabar jau Izraelyje, Lietuvoje ar kitur gyvenantys žydu tautybės asmenys. Šiame tyrime siekiame pakeisti dėmesio rakursą, šiuo metu sufokusuotą į išgyvenusiuosius Holokaustą. Aktualizuoti kitą šio veiksmo pusę – gelbėtojus, jų ir jų palikuonių šeimas. Atskleisti jų požiūrį į savo šeimos istorijos tarpsnį, kai gelbėtas kitas žmogus, ieškant atsakymo į klausimą, koks jų dabartinis santykis su tais prisiminimais apie tėvų ir (ar) senelių poelgį, ar apie tai kalbama šeimoje.

Šiame tyrime svarbus istorinės atminties momentas. Atmintis – tai tarpininkas tarp dabarties ir praeities, be kurios neįsivaizduojama jokia šiuolaikinė politinė bendruomenė. Tyrimė taip pat svarbi ir komunikacinė atmintis. Komunikacinė atmintis yra viena iš kolektyvinės atminties formų. Jos tyrimų pradininkas Janas Assmanas komunikacine atmintimi vadina maždaug trijų–keturių vidutinių kartų (t. y. 80–100 metų) laikotarpiu egzistuojančius atsiminimus, kurie nėra fiksuoti bei ritualizuoti, bet transformuojasi kaskart, kai įvyksta juos paskatinanti komunikacija. Komunikacinė atmintis susijusi su išgyventa patirtimi, perduodama iš kartos į kartą arba socialinėje grupėje. Remiantis šio autoriaus darbais atskleisti mechanizmai, rodantys, kaip pavieniai ar grupiniai atsiminimai virsta visuomenės atmintimi.

Atminties teorijas yra pristatę Lietuvos istorikai, sociologai, kultūrologai, etnologai: Alvydas Nikžentaitis, Aurimas Švedas, Darius Staliūnas, Irena Šutinienė, Živilė Gaižutytė-Filipavičienė,

Lina Būgienė, Jurga Jonutytė ir kt. Atminties tyrinėtojų mokslinės studijos padėjo sudėlioti tvirtą teorinį pagrindą ir rasti tinkamą prieigą tiriant gelbėtojų palikuonių pasakojimus. Analizuojant istoriografiją ir respondentų interviu buvo taikomas analitinis, aprašomasis ir lyginamasis metodai.

Temai tirti itin svarbus interviu metodas, kuris tampa svarbiausiu tyrimo akcentu. Interviu metodas leidžia susipažinti su gelbėtojo šeimos nariais, o turimų pokalbių ir jų turinio analizė padėjo pasiekti išsikeltą tikslą. Vykdam tyrimą respondentai buvo atrinkami pagal tam tikrus kriterijus. Pašnekovas turėjo būti gelbėtojo giminaitis, buvo būtina apklausti skirtingų kartų, bet tos pačios šeimos atstovus. Surinkti interviu sukoduoti, neatskleidžiant tikrųjų respondentų vardų ir pavardžių. Naudotos gelbėtojo šeimos narių ar pačių šeimų šifruotės, nurodytas apklaustųjų giminystės ryšys.

Taigi pagrindinis tyrimo objektas yra keliose Pasaulio tautų teisuolių šeimų kartose palaikoma ir perduodama atmintis apie žydų gelbėjimą Antrojo pasaulinio karo metais ir jos kaita. Kartu su tyrimo dalyviais keliavome laiku nuo Antrojo pasaulinio karo iki šių dienų. Šiame tyrime labai svarbus kartų aspektas. Gelbėtojai, prisimenantys realius įvykius, jų vaikai, vaikaičiai ir provaikaičiai, kuriuos pasiekia istorijos apie gelbėjimą, yra pagrindinis šią istoriją kuriantis akcentas. Darbo chronologija apima kelių kartų gyvenimą.

Leisdamasi į atminties kelionę, kaip tyrėja turėjau išsikeltą pagrindinį tikslą – identifikuoti atminties apie žydų gelbėjimą išsaugojimą ir perdavimą Pasaulio tautų teisuolių šeimose, pasakojimų apie šiuos įvykius kaitos ar statiškumo procesus ir požymius. Atliekant tyrimą buvo siekiama atskleisti šios temos fenomeną šių dienų kontekste ir, analizuojant respondentų atsakymus, ne tik pateikti pasakojimų apie žydų gelbėjimą keitimosi procesą, bet ir parodyti, kokią įtaką šios istorijos turi dabartiniams gelbėtojų šeimų nariams ir atstovams.

Kalbinti pašnekovus ir klausytis jų istorijų buvo neįkainojama patirtis. Sutikta daug šviesių asmenybių, kurios įkvėpė ir į jau knygoje nugulusias gelbėjimo istorijas įpynę naujų detalių. Iš pašnekovų surinkta medžiaga buvo tyrinėjama įvairiais pjūviais. Kadangi labai svarbus kartų aspektas, pasakojimai apie gelbėjimą buvo vertinami lyginant naratyvo kaitą ir panašumus.

Kaip jau minėta, apie gelbėtojus ir gelbėjimo fenomeną turima labai mažai specifinės literatūros, o analogiškų tyrimų beveik nėra. Todėl rašant darbą buvo jaučiamas jos stygius. Darbe naudota daug kontekstinės medžiagos apie Holokaustą, o pagrindiniu šaltiniu buvo memuarų knygos, Jad Vašemo medžiaga, Žūvančiųjų gelbėjimo kryžių teikimo ceremonijų aprašai, surinkti interviu, televizijos laidos. Iš daug įvairių detalių pavyko sudėlioti bendrą paveikslą ir priėti prie tyrimo išvadų.

giminaitį ar pačią istoriją vietą. Bakalauro darbas „Atmintis apie žydų gelbėjimą Pasaulio tautų teisuolių šeimose“ studijų kontekste šiuo metu baigtas. Tačiau asmeniniame gyvenime jis augs ir gyvuos visada, nes ši atmintis svarbi mano identiteto ir istorijos dalis.

ŠALTINIAI

Abramovičius, S.; Zilbergas, J. *Išgelbėti bulvių maišuose. 50 Kauno geto vaikų istorijų*. Vilnius, 2014.

Binkienė, S. *Ir be ginklo kariai*. Vilnius: Mintis, 1967.

Lietuvos istorijos institutas. *Atminties kultūra Lietuvoje. I dalis, 2009–2013 m.* Prieiga per internetą: <http://www.istorija.lt/mokslas/mokslines-programos/atminties-kulturalietuvoje-d-1/> [žiūrėta 2020-05-01].

Lietuvos Respublikos Konstitucija. VI skirsnis. Respublikos prezidentas. 84 straipsnis, 22 punktas.

Lietuvos Respublikos Prezidentas. Žūvančiųjų gelbėjimo kryžius. Prieiga per internetą: <http://adamkus.president.lt/ordinai/zgkryzius.phtml> [žiūrėta 2020-05-09].

LRT laida „Pasaulio teisuoliai“. LRT mediateka. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/mediateka/video/pasaulio-teisuoliai> [žiūrėta 2020-05-01].

Oficiali Jad Vašem svetainė. Prieiga per internetą: https://www.yadvashem.org/visiting.html?gclid=CjwKCAjw0ZfoBRB4EiwASUMdYSdwmHuZ9xEsqeT5xMWrYa_uwFt_agD-CEJeXANRqzrGJ1VFLWgZLPRoCJy8QAvD_BwE [žiūrėta 2020-05-12].

Oficiali Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus svetainė. Prieiga per internetą: <http://www.jmuseum.lt/lt/zuvanciuju-gelbejimo-kryzius/> [žiūrėta 2020-05-12].

Selčinskaja, D. *Gyvybę ir duoną nešančios rankos IV*. Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2009.

Selčinskaja, D. *Išgelbėjęs vieną gyvybę, išgelbėja visą pasaulį*. Vilnius, 2018.

Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus interneto platforma *Išsigelbėjęs Lietuvos žydų vaikas pasakoja apie Šoa*. Prieiga per internetą: <http://www.issigelbejesvaikas.lt/> [žiūrėta 2020-05-02].

Žydų gelbėjimo ir atminimo įamžinimo skyrius. Prieiga per internetą: <http://www.jmuseum.lt/old/www.jmuseum.lt/indexc95b.html?Element=ViewArticle&TopicID=138> [žiūrėta 2020-05-02].

Žydų gelbėtojai: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro projektas. Prieiga per internetą: <http://genocid.lt/gelbetojai/titulinis.php> [žiūrėta 2020-05-02].

LITERATŪRA

Assman, J. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge UK, 2011.

Bubnys, A. *Holokaustas Lietuvoje*. Vilnius, 2011.

Bubnys, A. *Kauno Getas 1941–1944*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2014.

Dieckmannas, C.; Sužiedėlis, S. *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 metų vasarą ir rudenį: šaltiniai ir analizė*. Prieiga per internetą: <https://www.komisija.lt/wp-content/uploads/2016/06/S.-Su%C5%BEied%C4%97lis-C.-Dieckmann-%E2%80%9E-Lietuvos-%C5%BEyd%C5%B3-...-%C5%BEudyn%C4%97s%E2%80%9C-Jungtin%C4%97-versija.pdf>, p. 2 [žiūrėta 2020-05-09].

Eidintas, A. *Lietuvos žydų žudynių byla*. Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2001, p. 54.

Pušinskytė, L. *Žodinės istorijos metodas, jo taikymo rezistencijos tyrimuose problemos*. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04-2008-1367182076816/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>, p. 25 [žiūrėta 2020-05-02].

Sederevičiūtė, Š. *Holokausto užmarštis kaip istorinis procesas: vabalininkiečių atminties atvejis*. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04-2016-1506495505353/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2020-05-02].

Švedas, A.; Veisaitė, I. *Gyvenimas turėtų būti skaidrus*. Vilnius, 2019.

Tūtlytė, R. *Pokario atminties pasakojimai: laisvės kovų dalyviai atsiminimai*. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04-2018-1573545197969/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>, p. 9, [žiūrėta 2020-05-13].

Vitkus, H. *Holokausto atminties problema ir jos poveikis lietuvių ir žydų santykiams. Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010, p. 276.

2019 m. premija 1-oje nominacijos grupėje skirta Konradui Galvydžiui už bakalauro darbą „Daugiakultūriškumas šiuolaikinėje Lietuvoje: teorija, politika ir jos vertinimas“

Konradas Galvydis

DAUGIAKULTŪRIŠKUMO POLITIKA: LIETUVA VAKARŲ PASAULIO KONTEKSTE

Daugiakultūriškumas yra problemiškas reiškinys. Ginčai dėl jo demokratinėse Vakarų šalyse netyla jau ne vieną dešimtmetį, tačiau juose vis dar sunku pastebėti net menkiausias konsensuso užuomazgas. Tokie nesutarimai nestebina žinant, kad net ir pati daugiakultūriškumo sąvoka neturi vieno konkretaus apibrėžimo.

Gana dažnai šis terminas vartojamas deskriptyviai – tam tikros valstybės ar vietovės gyventojams būdingai kultūrinei, etninei ar religinei įvairovei apibūdinti. Šiame straipsnyje daugiakultūriškumas suprantamas kaip XX a. atsiradusi idėja, ideologija ir jos nuostatomis paremta valstybės politika. Deja, viešosiose diskusijose dažnai pateikiama ne pripažintų liberalizmo ar komunitarizmo filosofų argumentais grįsta, bet karikatūrinė daugiakultūriškumo atmaina, kurią vienas iš įtakingiausių daugiakultūriškumo teoretikų Will'as Kymlicka vadina „gerai nuteikiančiu etnokultūrinės įvairovės šventimu“. Jis tvirtina, kad nekritiško požiūrio į daugiakultūriškumą propaguotojai neatsižvelgia į mažumų ekonominę ir socialinę nelygybę, neskiria priimtinių nuo smerktinų jų tradicijų bei išryškindami skirtumus tarp kultūrinių bendrijų neleidžia vykti natūraliems prisitaikymo procesams, taip didindami svetimumo jausmą visuomenėje.¹

Nuosekliau pagrįsta daugiakultūriškumo ideologijos plėtotė paremta įsitikinimu, kad kultūra, būdama žmogaus tapatybę formuojančiu veiksniu bei svarbia jo asmeninės autonomijos sąlyga, yra reikšminga kiekvienam individui. Dėl šios priežasties kultūrinės bendruomenės, įsitraukiančios į visuomenės gyvenimą, turi būti oficialiai pripažintos ir saugomos. Galima

¹ Kymlicka, W. The rise and fall of multiculturalism? New debates on inclusion and accommodation in diverse societies. *International Social Science Journal*. 2010, 61(199): 98, 99.

sakyti, kad pagrindinis tokio daugiakultūriškumo tikslas yra darnus įvairių kultūrų koegzistavimas vienoje visuomenėje. To siekiama mažumų bendrijų nariams suteikiant galimybę išlaikyti savo kultūrą nepatiriant neigiamų tokio pasirinkimo pasekmių. Pagal šią ideologiją, mažumų bendruomenėms priklausantiems asmenims turi būti suteiktas pasirinkimas integruotis į visuomenę neatsisakant savo kultūrinės, etninės ar konfesinės tapatybės. Tačiau ties atskiros jų tapatybės pripažinimu ir išsaugojimu nesustojama, taip pat keliamas tikslas siekti lygiateisiškumo kalbos, edukacijos, politinio atstovavimo, ekonomikos ir kitose srityse.²

DAUGIAKULTŪRIŠKUMO POLITIKA VAKARUOSE – PERGALĖ AR ATSITRAUKIMAS?

1971 m. Kanada tapo pirmąja valstybe, oficialiai pradėjusia vykdyti daugiakultūriškumo politiką.³ Anksčiau, iki pat XX a. vidurio, didelės dalies Vakarų valstybių politikoje atsispindėjo neigiamas požiūris į kultūrinę įvairovę, pasireiškęs įvairių formų diskriminacija mažumų atžvilgiu.⁴ Tokios politikos taikymo atvejų nereikia ieškoti tolimoje praeityje. Turbūt ryškiausias jos pavyzdys XXI a. yra komunistinio Kinijos režimo į etnines mažumas nukreipta politika.⁵

Demokratinėse Vakarų valstybėse ryškūs pokyčiai kultūrinių mažumų teisių srityje prasidėjo po Antrojo pasaulinio karo kylant įvairiems vadinamosios žmogaus teisių revoliucijos įkvėptiems judėjimams. Tuo metu Jungtinių Tautų Organizacijos iniciatyva buvo kuriami teisės aktai, kurių pagrindu susiformavo tarptautinė žmogaus teisių apsaugos sistema, padėjusi kelti ir spręsti klausimus, susijusius su mažumų bendruomenių kultūrinės tapatybės sąlygota diskriminacija. Kita vertus, žmogaus teisių judėjimai lėmė pokyčius ir šių bendrijų viduje: jų nariai buvo verčiami atsisakyti opresyvių senųjų hierarchijų bei netolerantiško elgesio su pažeidžiamiausiais savo bendruomenių nariais.⁶ Besikeičiant demokratinį Vakarų

² Song, S. Multiculturalism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/multiculturalism/> [žiūrėta 2020-07-12].

³ Brosseau, L.; Dewing, M. *Canadian Multiculturalism*. Ottawa: Library of Parliament, 2018, p. 19. Prieiga per internetą: <https://lop.parl.ca/staticfiles/PublicWebsite/Home/ResearchPublications/BackgroundPapers/PDF/2009-20-e.pdf> [žiūrėta 2021-09-29].

⁴ Kymlicka, W. *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*. Washington, DC, Migration Policy Institute, 2012, p. 5.

⁵ Plačiau apie tai rašoma: Freedom House, Freedom. *The World 2020: China*. Prieiga per internetą: <https://freedomhouse.org/country/china/freedom-world/2020> [žiūrėta 2021-09-29].

⁶ Kymlicka, W. *The Rise and Fall of Multiculturalism*, p. 100.

šalių gyventojų nuostatomis žmogaus teisių atžvilgiu, populiarėjo ir daugiakultūriškumo idėjos. Be jau minėtos Kanados, anksčiausiai jų įtaka pastebima dalyje ekonomiškai pažangių, su didėjančiais imigracijos srautais susidūrusių valstybių: Australijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Švedijoje, Didžiojoje Britanijoje.⁷

Daugiakultūriškumo idėjomis grįsta politika įvairiose šalyse skatino diskusijas dėl jos reikalingumo, pasiekimų bei keliamų problemų. Kol tokios politikos propaguotojai kalba apie jos stiprėjimą, kritikai tvirtina, kad vyksta jos atsitraukimas. Vienas iš pastarosios pozicijos atstovų, vokiečių sociologas Christian'as Joppke teigia, kad nuo 1988–1989 m. Australijoje pastebimas į imigrantus nukreiptos daugiakultūriškumo politikos silpnėjimas, o nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio Europoje vyksta dar intensyvesnis tokios politikos atsitraukimas, kurio metu ji yra keičiama įvairiomis pilietinės integracijos strategijomis.⁸ Tačiau ar tikrai pilietinė integracija yra nesuderinama su daugiakultūriškumu ir lemia jo atsitraukimą Europoje? Atsakant į šį klausimą galima pasitelkti Kanados, kurioje vykdoma politika buvo pavadinta daugiakultūrine integracija, pavyzdį. 1971 m. šioje valstybėje priimtoje daugiakultūriškumo programoje reiškiamas ne tik pritarimas visuomenės kultūrinei įvairovei, bet ir pabrėžiama bent vienos iš Kanados oficialiųjų kalbų mokėjimo, turinčio imigrantams suteikti galimybę visapusiškai įsitraukti į visuomenės gyvenimą, svarba. Dar galima paminėti ir tai, kad visi Kanados pilietybę siekiantys įgyti asmenys privalo išlaikyti valstybės istorijos, geografijos, tradicijų, politinių institucijų bei anglų arba prancūzų kalbos egzaminus.⁹ Tad jeigu pilietinė integracija ir daugiakultūriškumas tikrai yra nesuderinami, tikėtina, kad jų priešprieša pirmiausia būtų išryškėjusi Kanadoje – valstybėje, kurioje daugiakultūriškumo politika pradėta vykdyti anksčiausiai.

Stengdamiesi pagrįsti savo argumentus, daugiakultūriškumo kritikai gana dažnai remiasi tokių politinių lyderių, kaip David'as Cameron'as, Nicolas Sarkozy ir Angela Merkel, pareiškimais, kad daugiakultūriškumas žlugo. Vis dėlto šie pasisakymai yra klaidinantys. Remiantis W. Kymlicka galima teigti, kad Vokietijoje niekada nebuvo vykdoma aktyvi daugiakultūriškumo strategija, o Prancūzijoje ir Didžiojoje Britanijoje, kalbant apie daugiakultūriškumo

⁷ Gražulis, V.; Mockienė, L. Multiculturalism through the prism of history: experiences and perspectives and lessons to learn. *Human Resources Management & Ergonomics*. 2017, 1(11), p. 34.

⁸ Joppke, C. The retreat of multiculturalism in the liberal state: theory and policy. *The British Journal of Sociology*. Oxford, Blackwell Publishing, 2004, 2(55), p. 243–247.

⁹ Banting, K.; Kymlicka, W. Is there really a retreat from multiculturalism policies? New evidence from the multiculturalism policy index. *Comparative European Politics*. 2013, 11(5), p. 587.

atsitraukimą, mažumoms buvo suteikiamos naujos teisės. Pirmojoje iš jų buvo stiprinamas regioninių kalbų pripažinimas, antrojoje – suteikiamos papildomos savivaldos galios Škotijai ir Velsui. Net ir Nyderlanduose, kur daugiakultūriškumo politikos silpnėjimas yra akivaizdus, atsitraukimas nuo tokios politikos nebuvo visapusiškas: vienu metu atšaukiant dalį teisių, kurios anksčiau buvo suteikiamos imigrantams, jos stiprintos fryzų tautinei mažumai.¹⁰

Prie kardinalaus šia tema reiškiamų nuomonių išsiskyrimo prisidėjo konkrečių, pamatuojamų daugiakultūriškumo politikos kaitos rodiklių įvairiose valstybėse nebuvimas. Šią problemą spręsti padeda Daugiakultūriškumo politikos indeksas (toliau – Indeksas) – įrankis, sudarytas iš trijų skirtingų indeksų, atspindinčių į imigrantus, autochtonus bei tautines mažumas nukreiptos politikos raidą įvairiose demokratinėse valstybėse nuo 1980 iki 2010 metų. Žinoma, šis laikotarpis yra per trumpas, kad remiantis jo metu vykdytos politikos duomenimis būtų galima daryti išvadas apie daugiakultūriškumo pergalę ar žlugimą. Tačiau Indekso rezultatai rodo aiškią tendenciją – daugelyje į šį projektą įtrauktų šalių daugiakultūriškumo politika buvo stiprinama. 1980–2010 m. vidutinis valstybių imigrantų indekso įvertinimas padidėjo nuo 1,33 iki 3,61, autochtonų – nuo 3,44 iki 5,77, o tautinių mažumų – nuo 2,59 iki 3,81. Nuolatinis nustatant Indeksą šalims skiriamų taškų augimas sustiprina teiginį, kad daugiakultūriškumo atsitraukimas buvo daugiau retorinis nei politinis. Per šį laikotarpį pasitaikė tik du atvejai, kai daugiakultūriškumo politika buvo silpninama: imigrantams skirtime indekse 2 taškais sumažėjo Nyderlandų ir 0,5 taško sumenko JAV rezultatai.¹¹ Vis dėlto tai tik išimtis, neatspindinčios vyraujančios tendencijos.

DAUGIAKULTŪRIŠKUMO PAIEŠKOS LIETUVOS TAUTINIŲ MAŽUMŲ POLITIKOJE

Subyrėjus Sovietų Sąjungai, dalis demokratiškas valstybių lyderių, norėjusių išvengti pokomunistinėse Europos valstybėse įsiplieskiančių etninių konfliktų, nusprendė į jas „eksportuoti“ tautinių mažumų politiką, kurią galima vadinti daugiakultūriška. Šiam tikslui pasitelktos dvi tarptautinės organizacijos: NATO ir Europos Sąjunga. Valstybės, siekdamos narystės šiose

¹⁰ Kymlicka, W. *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*, p. 1.

Kymlicka, W. *The Rise and Fall of Multiculturalism?*, p. 105.

¹¹ *Multiculturalism Policy Index, results. Table 1: Multiculturalism Policies for National Minorities, Summary Scores from 1980, 2000, 2010.* Prieiga per internetą: <https://www.queensu.ca/mcp/national-minorities/results> [žiūrėta 2020-07-12].

organizacijose, turėjo atitikti tam tikrus nustatytus politinius standartus. Tai reiškia, kad buvo atsižvelgiama ir į šalių kandidačių vykdomą tautinių mažumų politiką.¹²

Lietuva, išsilaisvinusi iš komunizmo gniaužtų, kaip ir dauguma kitų buvusių Rytų bloko valstybių, rinkosi integraciją į kultūrinę ir politinę Vakarų Europos – Šiaurės Amerikos erdvę. Kandidatavimas į jau minėtas organizacijas turėjo įtakos Lietuvos tautinių mažumų politikos formavimuisi. Turbūt akivaizdžiausiai tai pasireiškė tarptautinių sutarčių, tokių kaip Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija ar Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, pasirašymu. Žinoma, prie Lietuvos tautinių mažumų politikos raidos ir šalies visuomenės požiūrio į tautines bendrijas kaitos Vakarų valstybės prisidėjo ne tik per tikslingą siekį „eksportuoti“ joms priimtinas politines praktikas ir perspektyvas, bet ir per natūralius bendravimo ir bendradarbiavimo procesus tiek politiniu, tiek ir individualių asmenų lygmeniu. Būtina pridurti, kad negalima visų nuopelnų už tautinių mažumų teisių stiprinimą Lietuvoje teikti vien kitų Vakarų pasaulio valstybių iniciatyvoms. Remiantis Žmogaus teisių stebėjimo instituto informacija, yra pagrindo kalbėti apie dar 1989 m. pradėtą formuoti Lietuvos tautinių mažumų integracijos politiką, kuri „ilgą laiką laikyta geriausiu pavyzdžiu Baltijos šalyse“.¹³

Suvokiant Vakarų šalių įtaką Lietuvos politikos raidai kyla klausimas, ar šiose šalyse pastebimos daugiakultūriškumo politikos stiprėjimo tendencijos būdingos ir Lietuvai? Į jį atsakyti padeda tautinėms mažumoms skirtas Daugiakultūriškumo politikos indeksas, pagal kurio kriterijus įvertinus Lietuvoje vykdomą politiką paaiškėjo, kad ji atitinka tik vieną iš šešių indekso kriterijų. Vienintelis taškas Lietuvai yra skiriamas už valstybės finansuojamą tautinių mažumų kalbų mokymą(si). Toks Lietuvos rezultatas, lyginant jį su kitų į šį indeksą įtrauktų valstybių įvertinimais, 2000 m. buvo aukštesnis nei Graikijos ir Japonijos, lygus su Prancūzijos bei žemesnis nei Belgijos, Kanados, Suomijos, Italijos, Ispanijos, Šveicarijos, Jungtinės Karalystės ir JAV. Pagal 2010 m. duomenis, Lietuvos įvertinimas vis dar buvo aukštesnis už Graikijos ir Japonijos, tačiau žemesnis už Prancūzijos bei likusių 8 valstybių surinktus taškus.

¹² Kymlicka, W. Multiculturalism and minority rights: West and East. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. 2002, 4: 1.

¹³ *Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010: apžvalga*. Redakcinė kolegija: H. Mickevičius, N. Bitiukova, D. Šakalienė, J. Guzevičiūtė. Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas / Eugrimas, 2011, p. 30.

Nors Lietuvos rezultatas nustatant Indeksą nuo pat nepriklausomybės atkūrimo liko nepakitęs, negalima sakyti, kad tautinių mažumų politika atgavus laisvę nebuvo dinamiška. Per 30 metų laikotarpį įgyvendinta tiek monokultūros, tiek ir daugiakultūriškumo elementais pasižyminčių politinių sprendimų. Iš pastarųjų galima paminėti 1992 m. patvirtintą Konstituciją, užtikrinančią tautinėms bendrijoms priklausančių piliečių teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius, 1997 m. Tautinių mažumų ir išėivijos departamento (nuo 1989 m. veikė Tautybių departamentas) įsteigimą, 1995 m. Europos Tarybos priimtą ir 2000 m. Lietuvoje ratifikuotą Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją bei leidimą Lietuvoje steigti užsienio valstybių aukštųjų mokyklų filialus. Šia teise naudodamasis, 2007 m. Vilniuje filialą įkūrė Balstogės universitetas, kuriame suteikiama galimybė studijuoti ir lenkų kalba. Be to, nereikia pamiršti, kad Lietuva buvo pirmoji iš Sovietų Sąjungos išsilaivinusio valstybė, prėmusi nediskriminavimo principą įtvirtinusi tautinių mažumų įstatymą.¹⁴

Daugiau monokultūriška politika Lietuvoje pasireiškė 1995 m. priimtu Valstybinės kalbos įstatymu, 1996 m. patvirtinta Rytų Lietuvos rajonų socialinio plėtojimo programa bei 2002 m. Pilietybės įstatymu (jis Konstitucinio Teismo sprendimu buvo pataisytas). Be to, pagal Žmogaus teisių stebėjimo instituto informaciją, apie 2010 m. Lietuvos tautinių mažumų integracijos politika „tapo viena labiausiai apleistų valstybės politikos sričių“.¹⁵ Tuo metu Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas nepalankiai tautinėms bendrijoms išsprendė dvikalbių gatvių pavadinimų lentelių bylą, o 2010 m. nustojus galioti Tautinių mažumų įstatymui, nebuvo priimtas jį keičiantis naujas teisės aktas. Reikia paminėti ir 2011 m. Švietimo įstatymo pataisas, dėl kurių tautinių mažumų atstovai nepasitenkinimą išreiškė rengdami protesto akcijas. Be viso to, 2010 m. reorganizuotas Tautinių mažumų ir išėivijos departamentas, jo pareigas perskirstant Kultūros bei Švietimo ir mokslo ministerijoms. Vis dėlto, Vyriausybei atsižvelgus į įvairių tarptautinių ir nevyriausybinių Lietuvos organizacijų raginimus, 2015 m. buvo atkurtas Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.¹⁶

¹⁴ Kuzborska, E. *Teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje*. Vilnius: Artprint, 2012, p. 100.

¹⁵ *Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010: apžvalga*, p. 30.

¹⁶ Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Istorija*. Prieiga per internetą: <https://tmde.lrv.lt/lt/apie-tautiniu-mazumu-departamenta/istorija> [žiūrėta 2021-09-29]. Kriščiūnaitė, A.; Žibas, K. Diskriminacija dėl tautybės ir etninės kilmės. *Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2016-2017: apžvalga*. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018, p. 74.

KODĖL LIETUVA NESEKA VAKARŲ ŠALIŲ PĖDOMIS?

Visa tai leidžia daryti išvadą, kad, kitaip nei jau minėtų Vakarų valstybių atveju, Lietuvoje pastebimas ne daugiakultūriškumo politikos stiprėjimas, o jos stagnacija ar net silpnėjimas. Tikėtina, kad tokią padėtį nulėmė kelios skirtingos priežastys, tokios kaip šalies nacionalinio saugumo padėtis, mažumų bendruomenių dydis ir įvairovė¹⁷, viešasis diskursas ir dalies visuomenininkų bei politikų pozicija kultūrinio pliuralizmo atžvilgiu.

Lietuvos geopolitinė padėtis lemia tai, kad dažnai mūsų šalyje į tautines mažumas žvelgiama ne per socialinės politikos ar žmogaus teisių, bet per valstybės nacionalinio saugumo prizmę. Įprastai potencialiai pavojingomis mažumomis yra laikomos savo tautinę valstybę turinčios tautinės bendrijos, o kaip geopolitiškai problemiškos šalys Lietuvos viešajame diskurse nuolat įvardijamos Rusija ir Baltarusija, nors kartais į šį sąrašą įtraukiama ir Lenkija ar net Vokietija.¹⁸ Vis dėlto šiuo metu nėra daug pagrindo kalbėti apie valstybių, kurios yra Lietuvos sąjungininkės NATO bei Europos Sąjungoje, keliamą pavojų, tad įprastai Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento (toliau – VSD) leidiniuose, skirtuose nacionaliniam saugumui kylančių grėsmių apžvalgai, minima Rusija ir jos įtaka Lietuvos tautinėms mažumoms. Anot VSD, Rusijos valdžia, norėdama skaldyti Lietuvos visuomenę, kaip pretekstu naudojami jos tautinėmis bendrijomis. Viena to apraiškų – į rusišką kultūrinį ir informacinį lauką patenkančiose rusų ir lenkų bendruomenėse kuriamas Lietuvos kaip priešiškos, jų teises pažeidinėjančios šalies įvaizdis. Pasitelkiant propagandą siekiama valstybėje kurstyti etnines priešpriešas, šitaip kenkiant Lietuvos ir Lenkijos santykiams.¹⁹ Tai prisideda prie potencialiai nelojalių tautinių mažumų įvaizdžio kūrimo, kuris visuomenėje stiprina įsitikinimą, kad valstybės ir mažumų santykiuose prioritetinis turi būti valstybės saugumo klausimas, apsunkinantis daugiakultūriškos politikos plėtojimą.

Lietuvai būdinga tautinių mažumų bendruomenių dydžio disproporcija taip pat nėra palanki daugiakultūriškumo idėjų įsitvirtinimui politikoje. Remiantis visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, 2011 m. Lietuvoje buvo 11 tautinių mažumų

¹⁷ Kymlicka, W. *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*, p. 2.

¹⁸ Kaip tokios pozicijos pavyzdį galima pateikti: Ozolas, R. *2013-ųjų kovo 11-oji: revoliucija tęsiasi*. 2013. Prieiga per internetą: <https://alkas.lt/2013/03/29/r-ozolas-2013-uju-kovo-11-oji-revoliucija-tesiasi/> [žiūrėta 2021-09-29].

¹⁹ Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas. *Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas*. Vilnius, 2016, p. 29, 30.

bendruomenių, kurias sudarė daugiau nei 1 tūkstantis gyventojų. Iš jų pagal gausumą šalyje išsiskyrė lenkų ir rusų tautinės bendrijos. 2011 m. pirmoji iš jų sudarė 6,58 proc. šalies populiacijos, antroji – 5,81 proc., o visos kitos tautinės bendruomenės kartu sudarė vos 3,45 proc. valstybės gyventojų.²⁰ Tai lemia, kad tautinių mažumų reprezentavimo atžvilgiu politinėje sferoje dominuoja šios dvi bendrijos ir jų politinės partijos. Norėdamos peržengti minimalaus gautų balsų skaičiaus kartelę rinkimuose, jos įprastai bendradarbiauja. Anot W. Kymlicka'os, jei komunikacija vyksta tarp įvairių nedidelių imigrantų grupių, ji turėtų paskatinti minėtų bendruomenių integraciją į visuomenę, kadangi koordinuoti savo veiksmus jos įprastai gali tik besinaudodamos jas priimančios valstybės institucijomis ir kalba.²¹ Tačiau šiuo aspektu Lietuva skiriasi nuo daugelio kitų Vakarų pasaulio šalių. Sociologės Kristinos Šliavaitės atliktas tyrimas parodė, kad jungiančia kalba bent kultūrine įvairove pasižyminčioje pietrytinėje Lietuvos dalyje dažniausiai tampa rusų, o ne lietuvių kalba.²² Didžiųjų tautinių mažumų bendruomenių gebėjimas tiek kasdieniauose reikaluose, tiek ir politiniuose procesuose išsiversti be valstybėje dominuojančios kalbos mažina jų poreikį integruotis į visuomenę. Kartu tai gali kelti ir dalies lietuvių baimę dėl pavojaus jų gimtosios kalbos statusui šalyje. Be to, tarp skirtingų tautinių bendrijų esanti didelė jiems priklausančių asmenų skaičiaus disproporcija lemia tai, kad dalies jų balsas visuomenėje girdimas geriau nei kitų. Mažosios bendruomenės, negalėdamos tikėtis sėkmės valstybės valdžios rinkimuose, savo interesų gynimą politinėje sferoje yra priverstos palikti lietuvių daugumai arba kitoms gausesnėms tautinėms bendrijoms. O šios bendrijos ir politinės jų partijos, turėdamos galimybę kalbėti už visas šalies tautines mažumas, tokiu autoritetu gali naudotis atsižvelgdamos vien į savo poreikius.

Daugiakultūriškumo politikos plėtrą mūsų šalyje lėtina ir dalies Lietuvos visuomenininkų bei politikų užimama priešiška pozicija kultūrinio pliuralizmo atžvilgiu. Viešuose jų pasisakymuose, tekstuose ir įvairiuose politiniuose sprendimuose galima įžvelgti nuostatą, kad integracija visuomenėje turi vykti tik viena kryptimi: tautinės mažumos turi prisitaikyti

²⁰ Lietuvos statistikos departamentas. *Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai: gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tautybę*. 2013, p. 1, 7.

²¹ Kymlicka, W. *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*, p. 23.

²² Šliavaitė, K. Kalba, tapatumas ir tarpetniniai santykiai Pietryčių Lietuvoje: daugiakultūriškumo patirtys ir iššūkiai kasdieniauose kontekstuose. *Lietuvos etnologija, socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. 2015, 15(24), p. 36, 38.

prie daugumą sudarančios etninės lietuvių bendruomenės. Tokia įtakingų asmenų pozicija Lietuvoje stabdo daugiakultūriškumo politikos plėtrą, kadangi abipusė integracija, kuria turi būti paremta tokia politika, yra atmetama kaip grėsmė etninės lietuvių kultūros hegemonijai. Manymas, kad savos bendruomenės dominavimui šalyje yra iškilęs pavojus, gali virsti įsitikinimu, jog kultūrinis visuomenės suvienodinimas yra siektinas tikslas. Nors augantys užsienio valstybių gyventojų imigracijos skaičiai leidžia manyti, kad mažumų bendruomenės gausės, o ne išnyks, Lietuvos politikoje pastebima požymių, galimai atspindinčių poziciją, jog kultūrinis šalies gyventojų suvienodinimas yra siektinas tikslas.²³ Vienas to pavyzdžių – 2011 m. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pataisos, dėl kurių Lenkijos užsienio reikalų ministerija perspėjo Lietuvą, jog tokie pokyčiai gali paskatinti priverstinę lenkų mažumos asimiliaciją.²⁴

Žinoma, daugiakultūriškumo politiką veikia ir visuomenėje vyraujančios nuomonės apie daugiakultūriškumo idėjas bei jomis grįstą politiką, o žmonių požiūrį į įvairias idėjas bent iš dalies formuoja viešasis diskursas. Dėl šios priežasties, jei tam tikros valstybės viešajame diskurse paprastai išryškėja iškreiptos, netiksliai atskleistos ar karikatūriškos daugiakultūriškumo idėjų interpretacijos, mažai tikėtina, kad ir autentiškos kultūrinio pliuralizmo idėjos įsitvirtins politiniame šalies gyvenime.

Lietuvoje vykstantys viešieji debatai dėl daugiakultūriškumo yra problemiški dėl kelių skirtingų priežasčių. Pirma, yra atvejų, kai daugiakultūriškumas yra pristatomas vien kaip nekritiškas „įvairovės šventimas“. Tai lengvas būdas diskredituoti šią ideologiją, kadangi toks paviršutiniškas, visas kultūrinės praktikas akiai toleruojantis, vien teigiamai į savitumus žvelgiantis daugiakultūriškumas yra kritikuojamas net ir labiau pagrįstų šios ideologijos atmainų teoretikų bei propaguotojų.

Antra, kartais debatuose daugiakultūriškumas neteisingai siejamas su masine imigracija ar fundamentalaus islamo sekėjų keliamomis problemomis. Priešingai nei vaizduojama, daugiakultūriškumas nereiškia nei „atvirų sienų“ politikos, nei skelbia, kad visos kultūros yra vienodai lengvai integruojamos. Be to, jis suderinamas tiek su selektyviai

²³ Apie demografinės mažumų bendruomenių padėties įtaką daugiakultūriškumo politikai rašoma: Kymlicka, W. *Multiculturalism and Minority Rights: West and East*, p. 7.

²⁴ Lenkija: Švietimo įstatymas reikš prievartinę lenkų asimiliaciją. *Kauno diena* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/lenkija-svietimo-istatymas-reiks-prievartine-lenku-asimiliacija> [žiūrėta 2021-09-29].

vykdoma imigracija, tiek ir su pilietinės integracijos strategijomis – tai patvirtina Kanados pavyzdys. Reikia pridurti, kad dėl prasto mažumų įsiliejimo į visuomenę, vangiai perimamų bendrų elgesio normų daugiakultūriškumas kaltinamas net ir tose valstybėse, kuriose daugiakultūriškumo politika nebuvo aktyviai taikoma, pvz., Prancūzijoje ar Vokietijoje.²⁵

Trečia, pasitaiko atvejų, kai daugiakultūriškumas klaidingai siejamas su vertybiniu reliatyvizmu. Kadangi daugiakultūriškumas paremtas visuotinėmis žmogaus teisėmis, ne-teisinga sakyti, kad ši ideologija toleruoja absoliučiai visas, net ir netolerantiškas mažumų praktikas. W. Kymlicka išskiria dvi kolektyvinių teisių grupes: „išorinę apsaugą“, kuria siekiama mažinti kultūrinių bendrijų priklausomybę nuo visuomenėje dominuojančios bendruomenės įtakos, ir „vidinius apribojimus“, kuriais mažumų bendrijos, norėdamos išlaikyti savo tradicijas ar kultūrinį integralumą, gali riboti joms priklausančių asmenų laisves. Iš liberalizmo kylanti daugiakultūriškumo teorija pritaria „išorinės apsaugos“ taikymui, tačiau atmeta „vidinius apribojimus“.²⁶

Galiausiai viešajame diskurse daugiakultūriškumo politika tam tikrais atvejais atmetama kaip grėsmė lietuvių tautinės kultūros išlikimui ar šalyje vyraujančių vertybių hierarchijai. Susidūrus su tokia nuostata kyla klausimas, ar iš socialiai liberalaus daugiakultūriškumo kylantis noras apsaugoti tautines mažumas nuo kultūrinės asimiliacijos, paliekant galimybę joms integruotis į visuomenę, taip pat ir lygiateisiškumo tarp skirtingų kultūrinių bendruomenių siekis gali išties būti pavojingi valstybėje dominuojančiai kultūrai? Žinoma, yra ir radikalesnių daugiakultūriškumo formų, tačiau kartu su jomis nebūtina at mesti nuosaikešnių šios idėjos atmainų.

Į kultūrinės įvairovės svarbos ar daugiakultūriškumo politikos poreikio klausimus galima atsakyti tik visuomenėje vykstant konstruktyviam dialogui tarp skirtingas politines pažiūras turinčių ir įvairioms kultūrinėms bendruomenėms priklausančių žmonių. Deja, konstruktyvios diskusijos daugiakultūriškumo politikos tema Lietuvoje vis dar nevyksta.

²⁵ Teiginį, kad Prancūzijoje ir Vokietijoje nebuvo aktyviai vykdoma daugiakultūriškumo politika, pagrindžia Daugiakultūriškumo politikos indekso duomenys: *Multiculturalism Policy Index*. Prieiga per internetą: <http://www.queensu.ca/mcp/> [žiūrėta 2021-09-29].

²⁶ Kymlicka, W. *Liberal Complacencies. Is Multiculturalism Bad for Women?* Redakcinė kolegija: Joshua Cohen, Matthew Howard, Martha C. Nussbaum. Princeton: Princeton University Press, 1999, p. 31, 32.

LITERATŪRA

Banting, K.; Kymlicka, W. Is there really a retreat from multiculturalism policies? New evidence from the Multiculturalism Policy Index. *Comparative European Politics*. 2013, 11(5).

Brousseau, L.; Dewing, M. *Canadian Multiculturalism*. Ottawa: Library of Parliament, 2018. Prieiga per internetą: <https://lop.parl.ca/staticfiles/PublicWebsite/Home/ResearchPublications/BackgroundPapers/PDF/2009-20-e.pdf> [žiūrėta 2021-09-29].

Freedom House. *Freedom In The World 2020: China*. Prieiga per internetą: <https://freedomhouse.org/country/china/freedom-world/2020> [žiūrėta 2021-09-29].

Gražulis, V.; Mockienė, L. Multiculturalism through the prism of history: experiences and perspectives and lessons to learn. *Human Resources Management & Ergonomics*. 2017, 1(11).

Joppke, C. The retreat of multiculturalism in the liberal state: theory and policy. *The British Journal of Sociology*. Oxford, Blackwell Publishing, 2004, 2(55).

Kymlicka, W. Multiculturalism and minority rights: West and East. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. 2002, 4.

Kymlicka, W. *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*. Washington, DC, Migration Policy Institute, 2012.

Kymlicka, W. Liberal complacencies. *Is Multiculturalism Bad for Women?* Redakcinė kolegija: Joshua Cohen, Matthew Howard, Martha C. Nussbaum, Princeton: Princeton University Press, 1999.

Kymlicka, W. The rise and fall of multiculturalism? New debates on inclusion and accommodation in diverse societies. *International Social Science Journal*. 2010, 61(199).

Kriščiūnaitė, A.; Žibas, K. Diskriminacija dėl tautybės ir etninės kilmės. *Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2016–2017: apžvalga*. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018.

Kuzborska, E. *Teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje*. Vilnius: Artprint, 2012.

Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas. *Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas*. Vilnius, 2016.

Lietuvos statistikos departamentas. *Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai: gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybę*. Vilnius, 2013.

Ozolas, R. *2013-ųjų kovo 11-oji: revoliucija tęsiasi*. 2013. Prieiga per internetą: <https://alkas.lt/2013/03/29/r-ozolas-2013-uju-kovo-11-oji-revoliucija-tesiasi/> [žiūrėta 2021-09-29].

Song, S. Multiculturalism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/multiculturalism/> [žiūrėta 2020-07-12].

Šliavaitė, K. Kalba, tapatumas ir tarpetniniai santykiai Pietryčių Lietuvoje: daugiakultūriškumo patirtys ir iššūkiai kasdiniuose kontekstuose. *Lietuvos etnologija, socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. 2015, 15(24).

Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Istorija*. Prieiga per internetą: <https://tmde.lrv.lt/lt/apie-tautiniu-mazumu-departamenta/istorija> [žiūrėta 2021-09-29].

Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010: apžvalga. Redakcinė kolegija: H. Mickevičius, N. Bitiukova, D. Šakalienė, J. Guzevičiūtė. Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas / Eugrimas, 2011.

ŠALTINIAI

Lenkija: Švietimo įstatymas reikš prievartinę lenkų asimiliaciją. *Kauno diena* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/lenkija-svietimo-istatymas-reiks-prievartine-lenku-asimiliacija> [žiūrėta 2021-09-29].

Multiculturalism Policy Index [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.queensu.ca/mcp/> [žiūrėta 2021-09-29].

Multiculturalism Policy Index, Results. Table 1: Multiculturalism Policies for National Minorities, Summary Scores from 1980, 2000, 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.queensu.ca/mcp/national-minorities/results> [žiūrėta 2020-07-12].

2019 m. specialioji premija skirta dr. Karinai Simonson už daktaro disertaciją „Žydų fotografai Pietų Afrikos Respublikoje XX a. 4–8 deš.: Leonas Levsonas ir Eli Weinbergas“

Dr. Karina Simonson

GIMTINĖS ATMINTIS PIETŲ AFRIKOS FOTOGRAFO LEONO LEVSONO ATSIMINIMUOSE

ANOTACIJA

Pagrindinis šio straipsnio tyrimo tikslas – ištirti lietuviškąjį sandą pirmosios Pietų Afrikos žydų fotografų emigrantų kartos atstovo Leono Levsono (1883–1968) dienoraščiuose. Siekiama juos išanalizuoti ir atsakyti į klausimą, ar apskritai gimtojo krašto prisiminimai turėjo reikšmės autoriaus kūrybai, jam gyvenant Pietų Afrikos Respublikoje (PAR), jei taip – kokiais būdais tai pasireiškė. Ne ieškoma tiesioginės gimtinės atminties įtakos menininko kūrybai, kadangi fotografijos specifika nesuteikia tokio pobūdžio (tapatybės įtakos) interpretacinės priegios, o keliamas klausimas, ar / kaip vaikystė ir jaunystė Lietuvoje galėjo paveikti jo kūrybinių bruožų formavimąsi.

Fotografo egoteksto aptarimo kontekste taip pat yra imigrantų literatūriniai kūriniai ir šiuolaikinių PAR žydų dailininkų refleksijos apie savo europietiškąją praeitį bei ryšį su gimtine. Tai padeda atskleisti, kuo skiriasi fotografo santykis su gimtinės prisiminimais, kuo jis panašus ir ką tai liudija kitų PAR autorių kūrybos fone.

Gimtinės poveikis Pietų Afrikos žydų dailininkų kūryboje vis dar menkai tyrinėtas, o fotografų atveju – išvis iki šiol neliestas. Nagrinėjant išeivių biografijas visas dėmesys būdavo sutelkiamas į jų gyvenimą ir kūrybą jiems jau persikėlus į Pietų Afriką, ignoruojant gimtinės ir kilmės įtaką. Greičiausiai taip atsitiko arba todėl, kad menininkų ankstyvojo gyvenimo laikotarpio šaltiniai buvo nepasiekiami, arba manant, jog jų kūrybinė praktika susiformavo jau persikėlus į PAR, todėl jų gyvenimo istorijos pradžia nėra įdomi ar būtina tyrinėti. Taip

elgėsi, pavyzdžiui, Darrenas Newbury savo knygoje *Nepaklūstantys vaizdai: fotografija ir Pietų Afrikos apartheidas*¹, kurioje diskutuodamas dėl Levsono, kaip PAR socialinės dokumentikos pradininko, vaidmens jis tik cituoja fotografo žmonos parašytą L. Levsono biografiją, nepriėdamas jokios jos analizės. Ute ben Yosef monografijoje *Išdrožtas atvaizdas: Mosės Kottlerio gyvenimas ir kūryba*² taip pat neskyrė ypatingo dėmesio skulptoriaus vaikystei Joniškyje. Turbūt labiausiai ištyrinėta Mahatmos Gandhi draugo žydo emigranto architekto Hermano Kallenbacho jaunystė, gyvenimo pradžia Žemaičių Naujamiestyje. Rusnėje jam netgi pastatytas paminklas. Kaip ir bet kokių migrantų gyvenimo tyrimuose, taip ir šių konkrečių žydų menininkų gyvenimo analizė reikalauja nuodugnių jų gimtinės atminties studijų, šitaip suteikiant reikalingų ir įdomių išvalgų menininkų imigrantų kūrybos analizei.

LEONO LEVSONO ATSIMINIMAI

Šiame straipsnyje analizuojami L. Levsono egotekstai. Išlikęs tik vienas³, bet be galo svarbus rašytinis L. Levsono autobiografinis šaltinis – tai jo anūko Jonathano Sterno, gyvenančio Johannesburge, saugomi senelio rašyti atsiminimai apie savo gyvenimą Lietuvoje iki pat emigracijos į Pietų Afriką. Deja, tiksli jų parašymo data nežinoma.

Šis šaltinis dar nebuvo mokslininkų tyrinėtas, nes tik Levsonui mirus jo žmona Freda pasinaudojo juo rašydama vyro biografiją⁴. Gautieji atsiminimai yra 125 puslapių apimties (deja, tekste trūksta pirmųjų trijų puslapių), sudėlioti chronologine tvarka, spausdinti mašinėle anglų kalba (toliau *Atsiminimai*). Lieka neaišku, ar tai yra originalas, t. y. ar Levsonas iš karto rašė angliškai. Tokiu atveju tai reikėtų, kad jie buvo parašyti jo gyvenimo antroje pusėje, kai fotografas jau gyvendamas PAR gerai pramoko anglų kalbą. Kita galimybė – tekstas buvo parašytas kaip dienoraštis rusų arba jidiš kalba ir tik vėliau išverstas bei galbūt pageduotas

¹ Newbury, D. *Defiant Images: Photography and Apartheid South Africa*. Pretoria: UNISA Press, 2009, p. 43–79.

² Yosef, U. ben. *The Graven Image: The Life and Work of Moses Kottler*. Cape Town: Perskor, 1989.

³ Be to, Constance Malleson archyvuose Kanadoje yra išlikusi Levsono 7 p. apysaka „Širdies troškimas: pasakojimas apie senąją Rusiją“ („Heart’s Desire: a Tale of Old Russia, by Leon Levson and Tania Tarrant“ (vienas iš Constance Malleson pseudonimų)), kurioje pasakojama apie žydų gyvenimą Raguvoje ir galima pastebėti daug autobiografinių detalių. Dėl vietos stokos ir mažesnio informacijos kiekio joje šiami straipsnyje apysakos nenagrinėsiu.

⁴ Levson, F. *Leon Levson 1883–1968*. The Leon Levson Photographic Collection. Katalogas, Belville: Robben Island Museum, 1994, p. 37–42.

(gal padedant žmonai, kurios gimtoji kalba buvo anglų). Autorius tekste save vadina Kasparu, tačiau tai nėra neįprasta praktika rašant dienoraščius bei prisiminimus. Esu linkusi laikytis jo anūko nuomonės, jog turėdamas rašytojo ambicijų Levsonas savo autobiografiją bandė pritaikyti platesniam skaitytojui ratui.

Levsono pasakojimą chronologiškai galima suskirstyti į kelias dalis: I. Gyvenimas Raguvoje ir susidomėjimas daile; II. Pirmą pažintis su fotografija ir retušavimo darbai Kaune; III. Studijos Vilniaus piešimo mokykloje bei darbas pas I. Serebriną; IV. Kelionė į Rusiją; V. Grįžimas į Lietuvą ir kelionė į Londoną.

Levsono užrašai prasideda nuo to laiko, kai jam buvo aštuoneri metai ir jis pradėjo lankyti chederį⁵, t. y. nuo 1891 m. Jis detaliai ir su didele meile aprašo savo gimtąjį miestelį Raguva, kuris Lietuvai būnant Rusijos imperijos dalimi vadintas Rogovo⁶. Maždaug tuo pačiu metu jis pirmą kartą išgirdo apie Pietų Afriką – tėvas berniuką paėmė kartu aplankyti iš ten grįžusio giminaičio.

Vieną dieną sinagogoje Leonas sutiko meistrą, tvarkantį ir valantį jos dekoru elementus, o vėliau neatitraukdamas akių sekė, kaip jis atgaivina raižytus medinius gyvūnus. Jau tada jam kilo daug klausimų apie vaizdinio, regėjimo ir spalvų prigimtį. Kitą kartą pakeliui į sinagogą jis sutiko keliaujantį dailininką, jauną vyrą smailia raudona barzda, kurio tapomas paveikslas visiškai pakerėjo mažąjį berniuką, be to, tasai išvykdamas dar ir padovanojo Leonui pirmąjį jo gyvenime pieštuką. Nuo laiko, kaip teigia pats Levsonas, ir prasidėjo jo susidomėjimas daile: „Dabar aš jau suvokiu, jog mano supratimas ir mąstymas apie meną prasidėjo kaip tik tuo metu“⁷. Levsonas pradėjo rinkti įpakavimo popierių, naudodamasis peiliuku sukonstravo kažką panašaus į stovą, vinutėmis pritvirtino kartono gabalą ir pradėjo piešti.

Menotyrininkė Vilma Gradinskaitė teigia: „Jaunuolių polinkis į meną dažniausiai buvo sutinkamas priešiška tiek šeimos, tiek visos žydų bendruomenės. Jaunojo Peno motina, pastebėjusi jo norą piešti, teigė, kad iš sūnaus nebus jokios naudos. Vilniuje gimusio Marko Antokolskio tėvas nesuprato ir smerkė jaunojo sūnaus pomėgį lipdyti iš molio ar drožti iš medžio skulptūras. Relingijoje ortodoksų bendruomenėje augęs Soutine’as dėl noro piešti šeimoje

⁵ *Chèderis* (jidiš חדר, hebr. חדר – „kambarys“) – religinė pradinė žydų berniukų mokykla.

⁶ Pavyzdžiui, jis pamini, jog tuo metu Raguvoje dažnai siautėjo gaisrai, todėl miestelyje stovėjo moters su vandens kibiru statula (šv. Agota?). Tą faktą patvirtina ir Petras Juknevičius bei Steponas Deveikis savo straipsnyje „Raguvos simbolis – šv. Florijonas“. *Raguva*, 2001.

⁷ Levson, L. *Atsiminimai*, [s. a.]. *Leono Levsono šeimos archyvas*. Johannesburgas, PAR, p. 18.

buvo pajuokiamas ir net baudžiamas fizinėmis bausmėmis.⁸ Levsonui labai pasisekė, nes jo susidomėjimas daile ne tik kad nebuvo smerkiamas šeimoje ar tolimesnių giminių, pas kuriuos buvo vėliau apsistojęs Kaune ar Vilniuje, bet ir buvo visai palaikomas bei skatinamas.

Taip pat, pasak Gradinskaitės, dauguma jaunuolių buvo verčiami mokytis kokio nors amato – kurpiaus, siuvėjo, sąskaitininko, dažytojo, staliaus ar laikrodininko⁹. Levsonas, nors ir svajoto pirmiausia išmolti piešimo ir tapybos, savo retušavimo darbo Kauno ar Vilniaus fotografijos studijose niekada nelaikė tik pagalbinio amatu, matė jį kaip būdą geriau išmolti linijos ir tono paslapčių. Taip pat nors pirmoji meninė nemažos dalies jaunujų žydų dailininkų patirtis siejosi su sakraliniu dekoru, knygų iliuminacija ar buitiniu – apranga, indų dekoru, siuviniais, karpiniais, metalo kalyba – žydų menu¹⁰, nėra žinoma, kad gyvendamas Lietuvoje Levsonas kada nors būtų sukūręs sakralinį ar buitinių žydų meno kūrinį ar panaudojęs religinį motyvą savo kūryboje.

Leono tėvas supirkinėjo ir pardavinėjo linus, bet tai nebuvo labai pelningas verslas, todėl šeimoje vis dažniau pasigirsdavo kalbų apie planus išvykti į Pietų Afriką. Ir vieną dieną tėvas, sutaupęs pakankamai pinigų brangiai kelionei ir su viltimi gerai užsidirbti, išvažiavo (apie 1894 m.). Leono mama, norėdama suteikti sūnui geresnes gyvenimo perspektyvas, nusprendė nuvežti berniuką į Kauną pas savo gimines. Pakeliui į Kauną Levsonas su meile aprašo lietuvišką gamtą: laukus su tūkstančiais auksinių javų varpų, aukštą mėlyną dangų. „Laikas buvo vasaros pabaigos link. Medžiai nebegalėjo išlaikyti savo sunkios naštos ir jų sunokę vaisiai krito: nuostabiai kvepiantys obuoliai, kriaušės, slyvos išsibarstė ant žemės kaip apleisti vaikai – vaikai, netekę savo motinos globos.“¹¹

Atvykę įjiedu su motina apsistojo pas jos seserį Kauno priemiestyje. Po kelių dienų įvyko pirmoji jaunojo Leono pažintis su fotografija (tuo metu labiau amatu negu menu) – dėdė supažindino jį su savo draugu fotografu rabinu Nochemu. Bet paklaustas, ar norėtų pradėti jos mokytis, Leonas pirmą kartą suabejojo, kad taip išduos piešimą: „Aš noriu piešti. Noriu naudotis savo pieštuku.“¹² Bet galų gale abudu sutarė, kad Leonas pradės mokytis retušavimo tam, kad pats save išlaikytų ir už uždirbtus pinigus vėliau pradėtų lankyti dailės pamokas.

⁸ Gradinskaitė V. *Litos žydų tautinės savimonės atspindžiai žydų dailėje*, p. 417.

⁹ Gradinskaitė, V. *Litos žydų tautinės savimonės atspindžiai žydų dailėje*, p. 417.

¹⁰ Gradinskaitė, V. *Litos žydų tautinės savimonės atspindžiai žydų dailėje*, p. 417.

¹¹ Levson, L. *Atsiminimai*, p. 25.

¹² Levson, L. *Atsiminimai*, p. 31.

Pirmą kartą gyvenime likęs vienas, berniukas su ilgesiu prisimena savo dienas Raguvoje, šeimos gyvenimą, išdykavimus su seserimi ir broliu. Jis ir vėl gyvai aprašo gimtąją gamtą, jos laukus ir sodus, prisimena ir tėvo žodžius: „Matai šitą nuostabią žemę? Štai kur mes turėtume priklausyti.“¹³ Po trijų savaitių mokymų Leonas paliko rabiną Nochemą ir būdamas tik dvylikos metų pradėjo ieškoti savo pirmojo darbo. Juo tapo Arono Pulerevičiaus fotografijos studija, kur 1895 m. jis buvo įdarbintas dvejiems metams¹⁴.

Pas Pulerevičių padirbęs apie metus, Leonas susiginčio su savininku ir išėjo iš darbo. Nusprendęs siekti savo svajonės piešti, jis prisiminė turintis kažkada Raguvoje sutikto keliaujančio dailininko kortelę, tad nutarė važiuoti pas jį į Vilnių. Ir vėl Levsonas jautriai aprašo savo kelionę ir pro langą matomus Lietuvos kaimus, miškus ir laukus, dirbančius valstiečius ir jų arklius, šviežiai nušienautos žolės kvapą.

Galų gale jis pasiekė savo svajonių miestą – Vilnių (1897 m.). Ten po kelių dienų susitarė dėl darbo – jis kurs piešinius siuvinėti, o rėmelių dirbtuvės juos pardavinės. Gyvendamas Vilniuje Leonas jautėsi labai vienišas, ilgėjosi savo vaikystės Raguvoje. Pradėjo geriau suprasti ir šnekėti rusiškai, netgi perskaitė Ivano Turgenevo knygą *Tėvai ir vaikai*. Nesėkmingai bandęs patekti į vakarinę mokyklą, jis galų gale po didelių vargų susirado studentą, kuris galėtų jį nors šiek tiek pamokyti. Po kurio laiko, stipriai trokšdamas mokytis piešti, nutarė susirasti aną keliaujantį dailininką, kuris tuo metu dėstė Vilniaus piešimo mokykloje¹⁵ (VPM) ir,

¹³ Levson, L. *Atsiminimai*, p. 35.

¹⁴ Greitu metu Leonas gavo motinos laišką, pasakojantį, kad jo vyresnysis brolis Arthuras nusprendė važiuoti į Pietų Afriką. Deja, po kelių dienų jis buvo pagautas policijos kaip vyras, besislepiantis nuo kariuomenės prievolės ir keliaujantis be paso, ir sugrąžintas namo. Po savaitės brolis vėl išvažiavo. Dar po kurio laiko Leonas aplankė Raguvoje motiną ir sergantį tėvą, kuris papasakojo sūnui apie savo kelionę ir vargus Pietų Afrikoje.

¹⁵ *Vilniaus piešimo mokykla* – dailės mokykla Lietuvoje, 1866–1915 m. veikusi Vilniuje. Mokykla buvo įkurta Vilniaus švietimo apygardos globėjo Ivano Kornilovo iniciatyva. Jos organizatorius ir ilgametis vadovas – rusų dailininkas Ivanas Trutnevas. Ši mokykla 1904 m. buvo pripažinta geriausia Rusijos imperijoje. Mokykloje veikė du skyriai: amatų ir tapybos klasės, kuriose galėjo mokytis visi, sulaukę 12 metų, nepaisant luomo, tautybės, socialinės padėties ir lyties. Detaliau apie Vilniaus piešimo mokyklą žr.: Širkaitė, J. *Vilniaus piešimo mokykla ir Lietuvos dailė 1855–1915 metais*. Vilnius, 1994; *Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos*, red. Jerzy Malinowski, Michał Woźniak, Rūta Janonienė. Vilnius, 1996; Agranovskis, H. *Ivano Trutnevo piešimo mokykla ir žydų dailininkai*. Vilnius, 2001; Širkaitė, J. *Académie de Vilna*. Vilnius, 2017.

kaip vėliau paaiškėjo, buvo vardu Vasilijus Kaganovičius¹⁶. Tačiau žydai negalėdavo dėstyti VPM, todėl arba jam Trutnevo buvo padaryta išimtis dėl laikino trumpalaikio darbo (Kaganovičius tuo metu buvo sunkiai sužeistas po avarijos ir kitaip neturėjo galimybės užsidirbti pragyvenimui; jis greitai mirė), arba prisiminimuose yra įsivėlusį klaidą. Po kelių pokalbių ir bandymų Levsonas buvo priimtas mokytis piešimo ir tapybos (apie 1897 m.). Deja, neišku, kiek tiksliai laiko jis tenai studijavo, bet numanoma, kad maždaug iki 1900 m., kai išvažiavo dirbti į Rusiją. Kaip prisimena Levsonas, VPM jis lankė graikų kopijų piešimo klasę. Rašė ir apie tapybos, piešimo iš natūros pamokas, bet neišku, ar / kiek jis jas lankė¹⁷.

Kaip teigia V. Gradinskaitė, VPM atliko svarbų vaidmenį formuojant naują menininkų-modernistų kartą¹⁸. Joje taip pat studijavo ir daug žymių žydų dailininkų (pvz., 1896 m. maždaug trečdalis visų mokinių buvo žydai; iš viso šiuo metu žinoma apie 200 pavardžių, iš kurių apie 50 buvo žydų tautybės¹⁹). Levsonas joje studijavo anksčiau, t. y. iki vėliau plačiai išgarsėjusių litvakų bangos. Žinoma, kad Levsono studijų metu (apie 1897–1900 m.) VPM studijavo Boleslovas Balzukevičius, Pavelas Južikas, Abelis Panas, Adomas Mendziblockis, Robertas Geninas, Mozė Leibovičius²⁰. Jaunasis Leonas brendo labai kūrybingoje aplinkoje, turėdamas galimybių keistis idėjomis su talentingais studijų draugais.

V. Kaganovičius supažindino Leoną su savo jaunu draugu ir padėjėju Vladimiru Kushnocku (Kušneriu?), pas kurį Leonas netrukus persikraustė gyventi. Vladimiras dirbo fabrike, vakarais studijavo Marksą ir filosofiją. Po kurio laiko jis ir Leoną supažindino su Spinozos, Schopenhauerio ir kitų filosofų bei literatų darbais. Leonas metė siuvinėjimo piešinių pašymą ir nusprendė grįžti prie fotografijos, kaip geresnio pajamų šaltinio. Paklausė trijų prabangiai apsirengusių

¹⁶ Pasak atsiminimų, Kaganovičius, kaip ir daugelis kitų Lietuvos menininkų žydų, planavo važiuoti į Prancūziją.

¹⁷ NDG 2017 m. spalio 5 – lapkričio 26 d. veikusi dr. Jolanta Širkaitės kuruota paroda „Académie de Vilna – Vilniaus piešimo mokykla (1866–1915)“, skirta 150-osioms mokyklos įkūrimo metinėms paminėti, bei parodos leidinys suteikia daug įdomių įžvalgų apie VPM, tačiau joje nėra fotografų, tik S. F. Fleury.

¹⁸ Gradinskaitė, V. „Авангард и художественная жизнь Вильнюса в начале XX века. Вильнюсская школа рисования – École de Paris“. Proceedings of the International Conference *Avant-garde and cultures: Art, design, cultural environment*, May 17–19, 2007, Minsk, Belarus, p. 37.

¹⁹ Gradinskaitė, V. *Авангард и художественная жизнь Вильнюса в начале XX века. Вильнюсская школа рисования – École de Paris*, p. 39.

²⁰ Informacija surinkta „Académie de Vilna – Vilniaus piešimo mokykla (1866–1915)“ parodoje.

praėivių, kas yra geriausias Vilniaus fotografas, ir visi jam pasakė tą patį vardą – Serebrinas²¹, tad pas jį Leonas ir nuėjo ieškotis darbo. Patikrinęs paauglio retušavimo įgūdžius Icka Serebrinas priėmė jį į darbą su 30 rublių alga, nors tuo metu pas jį jau ir taip dirbo vienuolika pagalbininkų.

Po šešių mėnesių Serebrinas trims savaitėms išvykdamas į Paryžių kartu pasiėmė ir Leoną. Ten jie aplankė kelias meno galerijas ir berniukas po truputį, nors, aišku, dar miglotai, pradėjo suprasti prancūzų meistrų tapybos didybę.

O dar po pusmečio Serebrinas pasiūlė Levsonui tapti fotografo Subosnico (?) (vardas neminimas) iš Chvalynsko, mažo provincijos miestelio prie Volgos (Saratovo sr.), padėjėju ir pagyventi kurį laiką Rusijoje. Subosnicas buvo žydas, bet nebuvo iškeldintas, nes jo tėvas tarnavo Nikolajui I. Leonas, nors ir žinodamas, kad toje Rusijos dalyje žydams gyventi draudžiama, ir netgi neturėdamas paso, visgi su džiaugsmu sutiko ir jau po trijų dienų prasidėjo jų kelionė pirmos klasės traukiniu. Atvykęlis buvo visur svetingai priimamas: „Aš visur buvau draugiškai ir maloniai priimtas ir nors ir labai prastai šnekėjau rusiškai, niekada nepajutau nė mažiausios diskriminacijos savo atžvilgiu.“²² Levsonas ir Chvalynske rado pašnekovų idomioms diskusijoms apie socializmą, marksizmą, literatūrą, rusų klasikų ir Shakespeare'ą, netgi apie Būrų karą Pietų Afrikoje (dar gyvendamas Vilniuje Levsonas buvo pramokęs rusų kalbos lankydamas pamokas pas universiteto studentą)²³.

Po kelių mėnesių Leonas gavo laišką iš namų. Iš jo suprato, kad turės paaukoti savo svajonę mokytis dailės Paryžiuje ir dėl tėvo sveikatos iškelti kartu su šeima į Pietų Afriką. Jo sesuo Rebecca (tuo metu jai buvo 23 metai; remiantis Levsono atsiminimais, ji buvo

²¹ *Icka (Ickas) Serebrinas* (1894–1914) – žinomas Lietuvos fotografas, kurio fotoateljė 1893–1913 m. veikė Vilniuje, Didžiojoje g. Vėliau, po Icko mirties, ateljė vadovavo žmona Sofija Serebrina. Junevičius, D. 1863–1904 m. Vilniaus gubernijos fotografai. *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, sudarė V. Berenis. 1997, t. 3, p. 278. Jis buvo plačiai žinomas ir Rusijoje: „Icka Serebrinas 1897 m. pelnė Rusijos didžiojo kunigaikščio Vladimiro, imperatoriaus Nikolajaus II dėdės, padėką. 1898 ir 1903 m. jis apdovanotas Finansų ministerijos sidabro medaliais už darbštumą ir fotografijų meniškumą, o 1903 m. tarptautinėje fotografijos parodoje Sankt Peterburge gavo pagyrimo raštą ir imperatorienės Aleksandros padėką. Daug dėmesio fotografui parodė ir imperatorius Nikolajus II – skyrė padėką ir dovanų: 1903 m. sidabrinį portsigarą su auksiniu herbu ir briliantu, kitąmet – auksinį laikrodį su herbu ir grandinėle.“ Matulytė, M.; Narušytė, A. *Camera Obscura: Lietuvos fotografijos istorija 1839–1945*. 2016, p. 160.

²² Levson, L. *Atsiminimai*, p. 105.

²³ Levsonas prisimena, jog būtent Chvalynske būdamas aštuoniolikos jis buvo ir pirmą kartą įsimylėjęs – auksaplaukę kaimynę Terezą Popovą, bet niekada nediršo jai apie tai pasakyti.

įvaikinta) nusprendė išvykti paskui savo gerbėją į Ameriką. Leonas nedelsdamas išvažiavo namo. Parvykęs į Vilnių savo kambarėlyje jis neberado draugo Vladimiro, kuris, pasirodo, prieš porą mėnesių buvo pagautas policijos ir greičiausiai ištremtas į Sibirą.

Po kelių dienų Leonas grįžo į Raguvą ir dar po savaitės (1902 m.) su tėvu ir motina pradėjo ilgą ir kupiną vargų kelionę į Pietų Afriką. Iš Liepojos uosto, kaip ir dauguma kitų žydų emigrantų, jie kroviniu laivu atplaukė į Londoną. Čia buvo apgyvendinti Rytų Londone, greičiausiai vienoje iš laikinų keliaujančių žydų prieglaudų. Deja, toje vietoje Levsono atsiminimai yra nutrūkę, ar / kiek jų buvo daugiau parašyta, nežinoma.

Apibendrinant L. Levsono atsiminimus apie vaikystę ir jaunystę Lietuvoje reikėtų pabrėžti kelias pagrindines mintis, patvirtinančias jo šiltą santykį su gimtine.

Pirmiausia, jau pats tokių atsiminimų egzistavimo faktas liudija, jog autoriui jo kilmės klausimas bei šeimos istorija buvo tikrai svarbūs. Tekstas labai detalus, jame daug geografinių ir istorinių vardų, pavadinimų, kitų detalių, o tai savaime rodo rašančiojo dėmesį pasakojamiems įvykiams (deja, dėl netikslaus jų užrašymo ne visus kol kas pavyko atsekti bei susieti su Lietuvos dailės istorijoje jau žinomais faktais). Antra, visame tekste neaptinkame nė vieno pikto žodžio apie Lietuvą ar lietuvius²⁴. Visi įvykių ar asmenų apibūdinimai emociškai arba neutralūs, arba šilti ir pagarbūs. Levsonas kelis kartus yra pabrėžęs, jog nė karto nėra gavęs antisemitinių pastabų. Jei jis ir kalba apie nelengvą žydų gyvenimą Lietuvoje carinės Rusijoje sudėtyje, tai aprašymai ar faktai, bet niekada – nusiskundimai. Trečia, nors teksto stilius gana mėgėjiškas, jis labai gyvas. Autorius stengiasi išreikšti nuoširdžią meilę Lietuvos gamtai, dėmesį kaimo gyventojų kasdienybei, nesusitelkti į buities vargus, kas labai dažnai būdinga kitų žydų atsiminimams apie to meto varganą Lietuvos provincijos gyvenimą.

ISTORINĖS ATMINTIES LIUDIJIMAI IR INTERPRETACIJOS PAR ŽYDŲ LITERATŪROJE IR MENE

Iš dalies PAR fotografų požiūrį į paliktąją gimtinę papildo ir padeda suprasti kitų žydų emigrantų literatūriniai bei vizualiniai tekstai. Literatūrinių kūrinių ir šiuolaikinio meno kontekstinis nagrinėjimas į šį straipsnį yra įtrauktas, nes padeda atskleisti, ar / kiek gimtinės tema apskritai yra svarbi PAR žydų kūryboje.

²⁴ Levsonas nemažai rašo apie Raguvos gyventojus lietuvius – policijos vadą ir jo žmoną, prokurorą, valstiečius, atvežančius linų jo tėvui arba dirbančius laukuose. Taip pat vaizdžiai aprašo valstiečių ir žemvaldžio santykius, kaip jie krenta ant kelių ir žegnojasi pamatę pastarąjį. Gyvendamas Vilniuje jis pastebi pasipuošusią minią bei daug caro karininkų, jų pasimatymus su moterimis.

Levsono amžininkų atsiminimų apie Lietuvą išleista labai daug – nuo tiesiog dienoraščių iki profesionaliai suredaguotų knygų²⁵. Visų jų struktūra gana panaši: pirma aprašomas gyvenimas iki emigracijos, po to kelionė į Londoną ir toliau laivu į Keiptauną, galų gale – gyvenimas naujoje žemėje. Pasakojimuose apie gyvenimą Lietuvoje beveik visur pabrėžiamas didelis skurdas, bet aprašymų nuotaikos labai skirtingos – nuo laimingo šeimyninio gyvenimo tvarkantis, kas kaip išgali, iki beviltiškai niūraus peizažo, kurio vieninteliai žiburiai – svetur išvykę giminaičiai, atsiunčiantys namo nors šiek tiek pinigų. Kelionė į Afriką visada aprašoma kaip labai ilga ir varginanti, be košerinio maisto, todėl nuolat patiriant alkį. Daug kas prisimena džiugias visų nuotaikas, apėmusias tik pamačius Keiptauno įlanką ir Stalo kalną, bet dažniausiai vėliau priduriama, kokie vargai, o ne žadėtosios „pieno ir medaus upės“ jų laukė ateityje.

Tarp šių autorių išsiskiria du PAR rašytojai, savo kūriniuose apmąstę praeitį bei ryšį su ja. Tai Danas Jacobsonas ir Rose Zwi. Nors žydų tautos istorijos bei tėvynės ilgesio temos įpintos į daugelį šių autorių kūrinių, Jacobsonas knygoje *Hešelio karalystė*²⁶ bei Zwi *Paskutinis pasivaikščiojimas po Naryškinų parką*²⁷ ir *Dar vieneri metai Afrikoje*²⁸ nuodugniausiai ištyrinėjo savo šeimų istoriją ir asmeninį santykį su ja.

D. Jacobsonas *Hešelio karalystėje* aprašo, kaip Lietuvos rabinas Hešelis Melamedas, penkiasdešimt trejų metų mirdamas nuo širdies priepuolio, tokiu būdu netyčia išgelbėjo gyvybę žmonai ir vaikams. Likę be skatiko jie buvo priversti emigruoti į Pietų Afriką ir šitaip išvengė holokausto. Po daugelio metų jo vaikaitis rašytojas D. Jacobsonas grįžo prie savo lietuviškų šaknų ir ištyrinėjo Hešelio gyvenimą bei žydų tautos sunaikinimo paslaptis.

²⁵ Svarbiausi minėtini leidiniai yra šie: Sarid, A. *There was once a Home: Memories of the Lithuanian Shtetls Published in the Afrikaner Idishe Tsaytung – African Jewish Newspaper, 1952–54*. Isaac & Jessie Kaplan Centre for Jewish Studies & Research, 2015; Porat, S. ir L. *A Yzkor Book to Riteve: A Jewish Shtetl in Lithuania*. Kaplan-Kushlick, 2000; Robins, G. S. *From Eastern Europe to South Africa: Memories of an Epic Journey, 1880–1937*. Jacob Gitlin Library, Western Province Zionist Council, 2007; Frankel, H. *Memories: Our Stories, Our Lives*, 2010; Goldblatt, L. *It was but Yesterday: The Story of a Lithuanian Village*. Kayor, 1951; Solomon, M. *My Story*. Mary Solomon, 2012; Hersh, I. *The Writings of Ita Hersch (Melamed)*. Ammatt Press, 2000; Kapelus, I. *Reflection on a Visit to Lithuania*. Ivan Kapelus, 2013; Krikler, J. *A Russian Schoolteacher Remembers, 1887–1925*. 1998; Sherman, J., ed., *From a Land Far Off: South African Yiddish Stories in English Translation*. Jewish Publications, South Africa, 1987; Rubin, M. *Sarah Gertrude Millin: a South African Life*. Ad. Donker, 1977.

²⁶ Jacobson, D. *Hešelio karalystė*, iš anglų k. vertė Danguolė Žalytė. Vilnius: Garnelis, 2001.

²⁷ Zwi, R. *Last Walk in Naryshkin Park*. Melbourne: Spinifex Press, 1997.

²⁸ Zwi, R. *Another Year in Africa*. Melbourne: Spinifex Press, 1995.

R. Zwi knygoje *Paskutinis pasivaikščiojimas po Naryškinų parką* pasakoja tragišką savosios Lietuvos žydų šeimos istoriją. Naryškinų parkas Žagarėje kažkada buvo vieta, kur įsimylėjęliai skirdavo pasimatymus. 1941 m. spalio 2 d. jis tapo kelių tūkstančių žmonių masinių žudynių vieta. Tarp jų buvo ir Zwi šeimos nariai. Autorė kartu supina išgyvenusiųjų atsiminimus, senas fotografijas, oficialius dokumentus ir archyvinius duomenis, šitaip suformuodama daugia-sluoksnį pasakojimą apie įspūdingą Lietuvos žydijos istoriją ir tragišką jos žūtį.

Zwi romano *Dar vieneri metai Afrikoje* veiksmas vyksta pramanytame mieste Mayfonteine, prie Johanesburgo, XX a. 4 deš. pabaigoje – 5 deš. pradžioje. Jie atvyko iš štetlo į naują žemę, į naują gyvenimą. Dar vieni metai Afrikoje, jie sakė, tai dar vieni metai tremtyje. Senasis pogromų pasaulis keičiamas naujuoju gyvenimu Afrikoje ir mergaitei Ruth neduoda ramybės prisiminimai apie tragediją ir persekiojimus, kurie netgi nėra jos. Kūrinyne yra Lietuvos žydų bendruomenės tremties, susvetimėjimo ir asimiliacijos kronika.

Taigi pateikdama kitų žydų menininkų refleksijas apie jų gimtinę norėjau akcentuoti, jog daugelis PAR žydų emigrantų, kaip ir Levsonas, jautė poreikį vienaip ar kitaip (dažniausiai teksto pavidalu) reflektuoti savo vaikystės patirtis. Visgi net aprašydami konkrečias Lietuvos vietas ir žmones jie visai (ar beveik) neakcentuoja tokio jų lietuviškumo, kaip jį suprantame mes patys. Tai buvusių carinės Rusijos mažųjų miestelių – štetlų – gyventojų prisiminimai. Juose mažai vietos teskirta etniniais kitų tautybių atstovų ir jų gyvenamosios ypatumams. Dėmesys sutelkiamas būtent į vietinės žydų bendruomenės istoriją, papročius, jausmus. Tuo atžvilgiu Levsono prisiminimai apie XIX ir XX a. sandūros Lietuvą mums įdomūs dėl atidesnio nei kitų amžininkų žvilgsnio į lietuviškąją bendruomenę.

Namų, žydiškumo, emigracijos klausimai ir šiandien domina daugelį Pietų Afrikos žydų kilmės menininkų. Asmeninę kelionę per savo šeimos archyvus atliko fotografas Paulas Weinbergas knygoje *Brangusis Edvardai: šeimos pėdsakai*²⁹, kurioje jis aprašo, kaip aplankė ir įamžino visą savo prosenelių, senelių ir tėvų kelionę po Pietų Afriką nuo pat atvykimo iš Latvijos laikų. Vaikystėje Paulas rado seną lagaminą, kuriame šeima išsaugojo laiškus, nuotraukas, įvairius dokumentus, pašto ženklus bei atvirukus, leidžiančius puikiai įsivaizduoti visus to kelio vingius ir vargus, ir kuris sukurstė berniuko vaizduotę apie pasaulį, plytintį už Afrikos kontinento ribų. Ta kolekcija tapo jo ryšio su seneliais ir jų šaknimis Rytų Europoje jungiamąja grandimi.

²⁹ Weinberg, P. *Dear Edward: Family Footprints*. Johannesburg: Jacana, 2012.

Fotografė ir kuratorė Jenny Altschuler 2005 m. Keiptaune vykdė miesto intervenciją *Kieno žemė* (angl. „Whose land“), kurioje narpliojo savo mamos lietuviškų raudonų batelių istoriją bei tolesnę šeimos emigraciją per universalias migracijos patirtis. Tam ji pakvietė dalyvauti įvairių tautybių Keiptauno praeivius bei atskleidė visų jų „migrantiškumą“. Tyrimui svarbi ir jos 2012 m. Pietų Afrikos žydų muziejuje organizuota paroda *Namai: šaknys pakeliui* (angl. „Home: Routs en Root“) bei sudarytas jos katalogas³⁰. Parodoje penkiolika Pietų Afrikos žydų dailininkų, tarp jų ir jau aukščiau minėtas Paulas Weinbergas, taip pat kiti – Davidas Goldblattas, Dale’as Yudelmanas, Davidas Lurie, Jillian Edelstein³¹, Neville Dubow (dauguma iš jų yra antros ar trečios kartos imigrantai iš Lietuvos ir Latvijos), vizualiai apmąsto savo santykį su „namais“, kilme, žydų tautos istorija. Jų požiūriui į protėvių giminės prisiminimus neišvengiamai turi įtakos Holokaustas. Kita vertus, kai kurie iš jų, pavyzdžiui, fotografas D. Goldblattas ir politinis karikatūristas Jonathanas Shapiro, interviu³² yra pasakoję, jog Holokausto Lietuvoje tema jiems yra per daug skausminga, kad jiems užtektų jėgų savo tautiečių tragišką likimą išreikšti per meną.

Taigi ir žodiniuose, ir vizualiniuose tekstuose Pietų Afrikos žydų kilmės menininkai nuodugnai gilinaisi į savo šeimos ar visos tautos istoriją, bandydami rasti savo individualų ir dažniausiai labai skausmingą santykį su ja, nes į viską žvelgia per Holokausto patirties prizmę. L. Levsono santykis su gimtine yra kitoks, nes tyrinėjami egotekstai buvo parašyti dar iki tragedijos. Todėl juose nėra didžiulio skausmo, pykčio, gėdos jausmų, būdingų vėliau rašytiems žydų emigrantų atsiminimams. Kitaip nei minėti kiti žydų menininkai, kurie nuodugnai gilinosi į savo šeimos ar visos tautos istoriją, bandydami rasti savo individualų santykį su ja, emigravęs Levsonas beveik ar visai neminėdavo savo giminės ir imigracijos istorijos nei šeimos rate, nei raštu publikacijose.

Tad apibendrinant galima teigti, jog L. Levsono egotekstuose giminės prisiminimų rasta nemažai, bet jie atgulė tik teksto pavidalu, pasiekiamu siauram jų amžininkų ratui, ir net nebūvo pasakojami šeimos rate. Dėl fotografijos specifikos jie tiesiogiai neatsispindėjo jo kūryboje, tačiau giliai ir įvairiapusiškai paveikė fotografo asmenybės formavimąsi, o tai jau savo ruožtu vėliau darė įtaką jo kūrybai.

³⁰ *Home: Roots en Route*, ed. Jenny Altschuler. Cape Town: South African Jewish Museum, 2012.

³¹ J. Edelstein savo 2021 m. parodoje *Istorijos iš žemės, istorijos iš jūros* Lietuvos Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje taip pat nagrinėja savo šeimos šaknis bendrame migracijos kontekste.

³² Interviu imti Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejui, kalbino Karina Simonson, 2016.

LITERATŪRA

Altschuler, J. (ed.) *Home: Roots en Route*. Cape Town: South African Jewish Museum, 2012.

Gradinskaitė, V. Tarp tradicijos ir modernumo: litvakų tautinio tapatumo paieškos ir kaita. *Rytai–Vakarai: komparatyvistinės studijos VIII*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2008.

Gradinskaitė, V. Litos žydų tautinės savimonės atspindžiai žydų dailėje. *Rytai–Vakarai: komparatyvistinės studijos IX*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010.

Gradinskaitė, V. Авангард и художественная жизнь Вильнюса в начале XX века. Вильнюсская школа рисования – École de Paris. Proceedings of the International Conference *Avant-garde and cultures: Art, design, cultural environment*, May 17–19, 2007, Minsk, Belarus.

Yosef, U. Ben. *The Graven Image: The Life and Work of Moses Kotler*. Cape Town: Perskor, 1989.

Jacobson, D. *Hešelio karalystė*, iš anglų k. vertė Danguolė Žalytė. Vilnius: Garnelis, 2001.

Junevičius, D. 1863–1904 m. Vilniaus gubernijos fotografai. *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, sudarė V. Berenis, t. 3. Vilnius, 1997.

Levson, F. Leon Levson 1883–1968. *The Leon Levson Photographic Collection*. Katalogas. Belville: Robben Island Museum, 1994.

Levson, L. *Atsiminimai* [s. a.]. Leono Levsono šeimos archyvas, Johannesburgas, PAR.

Matulytė, M.; Narušytė, A. *Camera Obscura: Lietuvos fotografijos istorija 1839–1945*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016.

Darren, N. *Defiant Images: Photography and Apartheid South Africa*. Pretoria: UNISA Press, 2009.

Weinberg, E. *Portrait of a People: A Personal Photographic Record of the South African Liberation Struggle*. London: IDAF, 1981.

Weinberg, E. *Women in South Sotho Narrative Literature*. Wits Historical Papers, B3.3.2, 1973.

Weinberg, P. *Dear Edward: Family Footprints*. Johannesburg: Jacana, 2012.

Zwi, R. *Another Year in Africa*. Melbourne: Spinifex Press, 1995.

Zwi, R. *Last Walk in Naryshkin Park*. Melbourne: Spinifex Press, 1997.

2019 m. premija 2-oje nominacijos grupėje skirta Irenai Eikšto už magistro darbą „Logopedo veiklos ypatumai tautinių mažumų mokykloje“

Irena Eikšto

LOGOPEDO VEIKLOS YPATUMAI TAUTINIŲ MAŽUMŲ MOKYKLOJE

Lietuvoje aktuali logopedo veiklos tautinių mažumų mokykloje plėtojimo problematika. Logopedinės pagalbos specifika tautinių mažumų mokykloje reikalauja sisteminių pokyčių ne tik ugdymo politikos, kultūros ir praktikos srityse, bet ir rengiant logopedus dirbti su daugiakalbiais vaikais. Logopedo veiklos veiksmingumas didele dalimi lemia tautinių mažumų mokyklų mokinių, turinčių kalbos sutrikimų, ugdymosi sėkmę.

Straipsnyje analizuojami tyrimo rezultatai, kurie atskleidžia logopedo veiklos ypatumus tautinių mažumų mokykloje. Tyrimo metu teorinės analizės metodu buvo siekiama atskleisti logopedo profesinės veiklos specifiką, kompetencijas, vaidmenis ir atsakomybes, būtinas tenkinant logopedinės pagalbos poreikį. Empirinio tyrimo duomenys buvo renkami pusiau struktūruoto interviu ir dokumentų analizės metodais, siekiant išanalizuoti tautinių mažumų mokyklose, kuriose mokoma lenkų arba rusų kalba, dirbančių logopedų, besimokančių mokinių, turinčių kalbos sutrikimų, ir jų tėvų logopedo profesinės veiklos ypatumų vertinimą bei atskleisti veiksnius, lemiančius logopedo veiklos ypatumus. Interviu duomenims patvirtinti atlikta tautinių mažumų mokyklų mokinių, turinčių kalbos sutrikimų, sąrašų analizė.

Kiekviena Europos Sąjungos (ES) valstybė turi savo nacionalinę švietimo sistemą, tačiau dabartiniame sparčios kaitos pasaulyje visoms šalims atsiveria daugiau galimybių kurti atviras ir pažangias švietimo sistemas. Europoje įgyvendinant inkluzinio ugdymo nuostatas itin aktualios tapo tautinių mažumų vaikų ugdymo kokybės problemos. Lietuvoje įvairios tautinių mažumų kalbos kartu su valstybine kalba suformavo daugiakalbę aplinką ir unikalias tautinėms mažumoms priklausančių vaikų ugdymo tradicijas, pagarbą kultūrų įvairovei, mokinių

skirtybėms. *Lietuvos Respublikos Konstitucijoje* ir kituose teisės aktuose pripažįstamos rusų, lenkų, baltarusių tautinių mažumų kalbos, įsteigtos mokyklos, kuriose mokoma šiomis kalbomis. Pažymėtina, kad gausiausių lenkų ir rusų tautinių mažumų atstovai gali mokytis ir gauti reikalingą švietimo pagalbą gimtąja ir valstybine kalbomis (Klimanskis ir kt., 2017, p. 56).

Kalbų mokymo politikos apraše (2006, p. 65) akcentuojama, kad tautinių mažumų vaikų ugdymas, kaip neatsiejama Lietuvos švietimo sistemos dalis, daugelyje mokslinių ir statistinių šaltinių yra analizuojamas bendrame šalies švietimo kontekste. Mokslinių šaltinių analizė atskleidė, kad „Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklos sukaupė turtingą ir įvairią specialiosios pedagoginės pagalbos teikimo patirtį“ (Ališauskas ir kt., 2011, p. 111). Vis dėlto Lietuvoje logopedo veiklos specifika, logopedinės pagalbos teikimo praktika tautinių mažumų mokyklose ir jos poreikis, kokybė ir efektyvumas iki šiol mažai tyrinėti. Todėl atsakymų į klausimus, kuo skiriasi logopedo veiklos specifika tautinių mažumų ir nacionalinėje bendrojo ugdymo mokykloje, su kokiais iššūkiais susiduria logopedai, dirbantys tokioje mokykloje, tenka ieškoti užsienio šalių mokslininkų darbuose.

Amerikos kalbėjimo ir klausos asociacija (ASHA) jau 1986 m. atkreipė dėmesį į įvairių tautinių mažumų ir etninių grupių vaikų kalbos ir komunikacijos sutrikimų vertinimo ir įveikos sudėtingumą. Mokslininkai pripažįsta, kad logopedo darbas su daugiakalbiais, įvairioms kultūroms priklausančiais vaikais yra mažiausiai tyrinėjamas, nors yra sudėtingas ir įvairialypis. Pažymėtina, kad pasauliui atviroje švietimo sistemoje keičiasi ne tik logopedo veiklos funkcijos, logopedinės pagalbos teikimo formos, metodai, bet ir išryškėja nauji logopedo, dirbančio modernioje tautinių mažumų bendrojo ugdymo mokykloje, vaidmenys ir atsakomybės už darbo rezultata, kyla naujų kompetencijų ugdymosi būtinybė (Ehren ir kt., 2006, p. 3).

Ališauskienės, Kaffemanienės, Ališausko (2016, p. 193) teigimu, logopedo darbo sėkmė šiuolaikinėje inkluzinėje mokykloje didžia dalimi „priklauso nuo pasiryžimo ir kompetencijų spręsti kylančius iššūkius. Aukštos profesinės kompetencijos, brandžios vertybės, tolerancija įvairovėms, individualumui ir kironiškumui, atvirumas naujovėms, gebėjimas dirbti komandoje, kritiškai ir refleksyviai vertinti savo patirtį, profesinę ir asmeninę raidą leidžia specialistams siekti naujos darbo kokybės šių dienų ir ateities mokykloje.“

Mokslininkai išskiria logopedinės veiklos sritis, keliančias daugiausia iššūkių logopedams, dirbantiems tautinių mažumų mokykloje: kreipimasis dėl logopedinės pagalbos skyrimo, vertinimas, intervencija, paslaugų teikimas, kultūrinė kompetencija, kitų kalbų mokėjimas,

mokymasis ir bendradarbiavimas. Akcentuojama, kad daugiakalbių, įvairioms kultūroms priklausančių vaikų kalbos raidos vertinimas kuria unikalius iššūkius logopedams, kurių pareiga yra identifikuoti kalbos sutrikimus ir suvokti jų nulemtus sunkumus. Nustatyta, kad būtinoms standartizuotos metodikos ir priemonės, pritaikytos tautinių mažumų kalboms vertinti, kurios užtikrintų kalbos sutrikimų identifikavimo tikslumą. Jos negali būti verstos iš kitos kalbos, o turi būti specialiai sukurtos tam tikrai kalbai, kurią vartoja vaikas, ir pritaikytos tam tikram vaiko kalbos raidos etapui (McLeod ir kt., 2013).

Lietuvoje daugelis tautinių mažumų vaikų, turinčių įgimtą imlumą kalboms, nuo gimimo augančių įvairiakultūroje daugiakalbėje aplinkoje, laisvai komunikuojančių įvairiomis kalbomis, jau ankstyvajame amžiuje „tampa potencialiais daugiakalbiais“ (Cigaitė ir kt., 2014, p. 4).

Grech, Dodd (2007, p. 46) teigia, kad dažnai daugiakalbių vaikų daromos klaidos, tam tikrų kalbos struktūrų vartojimo skirtumai, konkrečių kalbos komponentų išmokimo seka ir greitis, aktyvus ir pasyvus žodynas gali neatitikti vienakalbių vaikų kalbos vertinimo standartų ir tai gali suklaidinti logopedą, ypač tada, kai vertinimas atliekamas taikant netinkamą metodiką.

Vis dėlto Paradis, Emmerzael, Sorenson Duncan (2010), ASHA (2017) pateikia prieštarinę nuomonę apie standartizuotų testų būtinumą tautinių mažumų kalboms vertinti. Autoriai teigia, kad dėl mišrių šeimų ypatumų ir vartojamų kalbų įvairovės dažnai sunku, o kartais ir neįmanoma rasti standartizuotų testų ar priemonių, pritaikytų visoms kalboms, kuriomis kalba vaikas. Jeigu nėra kitos išeities, galima naudoti ir kokybiškai išverstus testus, nestandartines priemones (tėvų, mokytojų klausimynus, spontaniškos kalbos pavydžių analizę ir kt.). Svarbu, kad vaikas laiku gautų logopedo pagalbą ir ji būtų efektyvi, profesionaliai organizuota. Moksliniuose tyrimuose pažymima, kad laiku nesuteikus logopedinės pagalbos gali būti ne tik sutrikdyta vaiko psichologinė savijauta mokykloje, bendravimo galimybės, ugdymasis, gebėjimas perimti savo kultūrą, etninius ir tautinius jos stereotipus, bet ir nukentėti visos vaiko šeimos gyvenimo kokybė.

Tyrimų rezultatai (Gildersleeve-Neumann ir kt., 2012) rodo, kad daugiakalbių tautinių mažumų vaikų, turinčių mokymosi sunkumų, specialieji ugdymosi poreikiai turėtų būti nustatomi atliekant išsamesnes procedūras nei vienakalbiams vaikams. Daugiakalbių vaikų kalbos raidos vertinimas reikalauja platesnio duomenų rinkimo ir daugiau laiko. Profesionalai turi kruopščiai įvertinti sudėtingą kalbinių, kultūrinių kontekstų bei akademinių pasiekimų tarpusavio sąveiką.

Logopedams ypač painu ir sudėtinga identifikuoti fonologinį kalbos sutrikimą daugiakalbystės kontekste. Logopedų praktikoje dažni atvejai, kai daugiakalbystės keliami sunkumai priskiriami fonologiniams kalbos sutrikimams. Identifikuodamos daugiakalbių mokinių kalbos sutrikimus, tautinių mažumų mokyklos prisiima didelę atsakomybę. Klaida nustatant kalbos sutrikimus gali būti lemtinga vaiko ateičiai. Laiku nesuteikta reikiama logopedo pagalba sukels mokymosi ir bendravimo sunkumų, kurie gali vis stiprėti ir tapti sunkiai valdomi. Ir atvirkščiai – dėl klaidingai identifikuoto kalbos sutrikimo vaikui gali būti be reikalo paskirtas specialusis ugdymas. Tai gali sumenkinti jo savivertę ir motyvaciją mokytis (McLeod ir kt., 2017).

Pastebėta, kad kasmet didėjantis vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, skaičius dažnai klaidingai siejamas su visame pasaulyje sparčiai plintančia daugiakalbyste. Teigiama, kad „tautinių mažumų vaikai, kai šeimas kuria skirtingų kalbų ir kultūrų asmenys, gali patirti tam tikrų sunkumų, susidurdami su antrąja, trečiąja ar valstybine kalba ir pradėdami jos mokytis mokykloje. Be kvalifikuotos logopedo pagalbos šeimoms ir vaiko ugdytojams sunku atskirti, kada daugiakalbis vaikas patiria laikinų sunkumų, o kada tai rimto kalbos sutrikimo požymiai“ (Mazolevskienė, 2006, p. 6).

Glaudūs mokyklos ir tautinių mažumų bendruomenės partnerystės ryšiai, tarpinstitucinis bendradarbiavimas, specialistų ir tėvų įtraukimas į kalbos sutrikimų vertinimo, identifikavimo ir pagalbos planavimo procesą gali padėti išvengti specialiųjų ugdymosi poreikių nustatymo klaidų ir diskriminacijos. Siekdamas patenkinti daugiakalbių vaikų individualius poreikius ir kurti inkliuzinio ugdymo kultūrą, tautinių mažumų mokyklos turės nuolat tobulinti savo praktiką, peržiūrėti vykdomą politiką (McLeod ir kt., 2013).

Reikėtų pažymėti, kad dauguma tautinių mažumų atstovų, gyvenančių Lietuvoje, moka bent dvi kalbas, o lenkų tautinei mažumai priklausantys asmenys dažniausiai kalba lenkų, rusų ir lietuvių kalbomis. Pastaraisiais metais populiarėjant anglų ir vokiečių kalboms, didelė dalis gyventojų moka net tris ar daugiau kalbų. Vilniaus krašte ir jo apylinkėse gyvenantys žydų, karaimų, romų, ukrainiečių ir baltarusių tautų atstovai, be savo gimtosios kalbos, taip pat moka lenkų, rusų, lietuvių, anglų kalbas (Kalbų mokymo politikos aprašas, 2006, p. 98). Darytina prielaida, kad ir logopedai, dirbantys tautinių mažumų mokykloje, teikiantys paslaugas daugiakalbiams vaikams, taip pat daugiakalbiai. Vis dėlto trūksta mokslinių tyrimų, atskleidžiančių, kaip logopedo daugiakalbystė lemia jo darbo veiksmingumą.

Manoma, kad logopedai, dirbantys tautinių mažumų mokyklose, dažniausiai yra kilę iš tos pačios tautinės aplinkos ir vietovės, kaip ir tautinių mažumų vaikai, todėl turėtų geriausiai

suprasti daugiakalbių vaikų kalbos ugdymosi problemas. Tačiau realybėje stebimas didelis atotrūkis tarp logopedo gebėjimų bendrauti su šiais vaikais, turinčiais kalbos sutrikimų, ir efektyvių paslaugų teikimo tokiems vaikams patirties. Logopedui labai svarbu rasti būdą, kaip kuo daugiau sužinoti apie vaiko kalbos raidos istoriją, ir išiklausyti į tėvų poreikius, išsiaiškinti, kokia jų patirtis įveikiant vaiko kalbos sutrikimą, padėti jiems suprasti problemos sudėtingumą įtraukiant į pagalbos vaikui procesą (Hulsebosch, Myers, 2002, p. 75).

Pažymėtina, kad daugelyje vadovėlių ir metodinių rekomendacijų logopedams pateikiamos vertinimo metodikos ir standartai, pritaikyti tik vienakalbiams vaikams, nors nustatyta, jog potencialių vienakalbių vaikų visame pasaulyje lieka vis mažiau. Į šiuos veiksnius tik neseniai atkreiptas mokslininkų, įstaigų, rengiančių logopedus, dėmesys. Vis dėlto daugiakalbystės, įvairių kalbų ir kultūrų ypatumų analizės aspektai į logopedų mokymo programas ir kalbos terapijos kursus įtraukti tik Jungtinėje Karalystėje (Mennen ir kt., 2009). Kitose šalyse, taip pat ir Lietuvoje, tai vis dar spręstini iššūkiai. Lietuvoje logopedai nėra specialiai rengiami dirbti tautinių mažumų mokyklose.

Lietuvos švietimo analizės ataskaitoje (2018, p. 7)¹ pažymima, kad 2017 m. 9 proc. bendrojo ugdymo mokyklų neturėjo jokio pagalbos mokiniui specialisto. Nors keliose savi-valdybėse situacija pagerėjo, tačiau šalies mastu ji vis dar išlieka nepatenkinama. Statistinių duomenų analizė rodo, kad ypač trūksta specialistų kaimo vietovėse. Mažą mokinių skaičių turinčiose mokyklose logopedai dažniausiai dirba ne visu darbo krūviu. Tokiu būdu tik dalis mokinių laiku gauna reikiamą pagalbą.

ASHA, *R & R Workgroup* (2012) teigimu, vidurinės mokyklos ir gimnazijos mažesniuose rajonuose susiduria su finansiniais sunkumais, todėl atsisako logopedo etato. Jos remiasi tuo, kad didelis vaikų skaičius įveikia kalbos sutrikimus jau pradinėje mokykloje, todėl aukštesnėse klasėse šiems vaikams logopedo paslaugos nebeaktualios. Tačiau mokiniai, turintys didelių ir labai didelių specialiųjų ugdymosi poreikių, arba atvykstantys į mokyklą nauji mokiniai, turintys kalbos sutrikimų, kuriems logopedo paslaugos būtinos, gali patirti didelių ugdymosi ir komunikacijos sunkumų. Akademinės vaikų nesėkmės atskleidžia būtinumą nedelsiant spręsti šią problemą ir tenkinti mokinių logopedinės pagalbos poreikius visose mokyklos pakopose.

¹ *Lietuva. Švietimo būklės apžvalga. 2018. Gera mokykla. ŠMM, Švietimo aprūpinimo centras, Vilnius. Prieiga per internetą: https://www.smm.lt/uploads/lawacts/docs/579_8d85af5397fc169eb20eff01e5b0c7ea.pdf.*

Lietuvos (Ališauskienė ir kt., 2007) ir užsienio (Samuels, 2017) mokslininkų mokslinių tyrimų analizė atskleidžia, kad kasmet visame pasaulyje daugėja mokinių, turinčių kalbos sutrikimų. Tai kelia didelį susirūpinimą, ypač tautinių mažumų mokykloms, nes auga kvalifikuotos logopedinės pagalbos poreikis, o jam tenkinti turimos ribotos galimybės. Vis dėlto atskirų statistinių duomenų apie specialiojo ugdymo padėtį Lietuvos tautinių mažumų mokyklose neaptikta. Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad, deja, labai trūksta papildomos informacijos apie tautinių mažumų mokyklų švietimo infrastruktūrą, logopedinės pagalbos poreikį, kokybę, prieinamumą, pasitenkinimo teikiama pagalba lygį. Netgi neiškus tikslus mokinių, mokytojų, logopedų ir kitų specialistų skaičius kiekvienoje mokykloje (Kalbų mokymo politikos aprašas, 2006, p. 65).

Ši tendencija pastebima ir užsienio šalyse. Samuels (2017) teigimu, daugelyje Europos šalių trūksta statistinių duomenų apie tautinių mažumų vaikų specialiojo ugdymo padėtį, taip pat apie vaikų, kuriems nustatyta kalbos sutrikimų, skaičių. Kad panašaus pobūdžio kylantys sunkumai būtų įveikti, būtini išsamūs šių mokyklų politikos, kultūros ir praktikos tyrimai, statistinių duomenų bazės atnaujinimas.

Mokslininkai plačiai diskutuoja apie būtinumą sukurti kultūrų ir kalbų įvairovės mokslinių tyrimų bazę, kurioje būtų sukaupti įrodymais grįstos praktikos duomenys, atskleidžiantys visų pasaulio kalbų ir kultūrų ypatumus. Tai sumažintų kalbos sutrikimų identifikavimo sunkumus, kuriuos tenka įveikti logopedams, dirbantiems su vaikais, priklausančiais tautinėms mažumoms ir etninėms grupėms. CPLOL projekto *NetQues* (2013) tyrimuose pažymima, kad vienodų mokslinių terminų ir sąvokų vartojimo, kalbos, kalbėjimo ir komunikacijos sutrikimų klasifikavimo ir apibrėžčių, bendros logopedų profesinio rengimo ir profesinės veiklos sampratos Lietuvoje ir kitose šalyse sistemos sukūrimas sustiprintų tarptautinį logopedų bendradarbiavimą ir sumažintų problemas, su kuriomis šie specialistai susiduria visose šalyse.

Kairienės (2010, p. 84) teigimu, aiškių gairių, kaip teikti pagalbą šeimai, ir specialistų pasirengimo dirbti su šeima stoka yra svarios priežastys, lemiančios į šeimą orientuotos praktikos sunkumus. Paradis, Govindarajan, Hernandez (2018) pažymi, kad būtina šviesti tėvus ir parengti gaires, kurios padėtų jiems suvokti, kaip ugdyti daugiakalbių vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, komunikacijos kompetenciją, kaip apsispręsti dėl vaiko gimtosios kalbos išsaugojimo ir pasirinkti tinkamą bendravimo su vaiku ir jo ugdytojais strategiją.

Mokslinių tyrimų analizė atskleidžia daugybę neišspręstų problemų logopedijos srityje visose pasaulio šalyse. Nustatyta, kad vaikams, turintiems tą patį kalbos sutrikimą, negali būti taikomos tokios pat vienodos pagalbos strategijos, nes jos gali neatitikti individualių

vaiko poreikių. Mokslininkai nurodo būtinybę įvertinti daugiakalbių vaikų kalbos sutrikimų rizikos veiksnius ir sukurti metodikas, padedančias teikti pagalbą ne tik daugiakalbiams bei tautinėms mažumoms priklausantiems vaikams, turintiems kalbos sutrikimų, jų tėvams, bet ir pedagogams, specialistams, dirbantiems su jais.

Mokslininkų (McLeod ir kt., 2017, p. 695) teigimu, nepakankamas tautinėms mažumoms priklausančių vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, skaičius, lyginant su visa vaikų populiacija, arba gana mažas tautinių mažumų, etninių grupių skaičius konkrečios šalies bendruomenėje lemia silpną tyrėjų ir švietimo formuotojų dėmesį jų problemoms. Vis dėlto tai savaime nepateisina kvalifikuotų logopedo paslaugų daugiakalbiams tautinių mažumų vaikams arba kalbos sutrikimų vertinimo metodikų trūkumo.

Apibendrinant mokslinių tyrimų analizę galima teigti, kad dokumentai, kuriais grindžiama logopedo veikla mokykloje, neatspindi jo profesinės veiklos tautinių mažumų mokykloje specifiškumo ir daugialypiškumo. Atskleidžiama, kad realioje tautinių mažumų mokyklų logopedo praktikoje išryškėja nauji šio specialisto vaidmenys ir atsakomybės, funkcijos ir kompetencijos, kurias jam tenka plėtoti papildomai, nes jos nenumatytos *Logopedų, dirbančių mokyklose, bendruose pareiginiuose nuostatuose* (2006).

Tampa akivaizdu, kad būtina atkreipti dėmesį į logopedinės pagalbos teikimo tautinėms mažumoms priklausantiems vaikams, turintiems kalbos sutrikimų, specifiką ir problemų lauką, plėtoti mokslinius tyrimus, padėsiančius atskleisti logopedų, tautinių mažumų mokyklų mokinių, turinčių kalbos sutrikimų, ir jų tėvų suvokiamus profesinės logopedo veiklos sunkumus, teigiamus ir neigiamus veiksnius, lemiančius šio specialisto veiklos ypatumus, ir būtinų jo profesinei veiklai papildomų kompetencijų plėtojimo svarbą.

LOGOPEDO VEIKLOS YPATUMŲ TAUTINIŲ MAŽUMŲ MOKYKLOJE TYRIMO DUOMENŲ ANALIZĖ

Tyrimu siekta nustatyti logopedų, teikiančių logopedinę pagalbą tautinių mažumų mokyklų mokiniams, turintiems kalbos sutrikimų, veiklos ypatumus. Tyrimo dalyvių klausta, kokios yra pagrindinės logopedų darbo kryptys tautinių mažumų mokykloje, kuo išskirtinė šio darbo specifika. Tirta nuomonė apie atliekamas logopedo funkcijas, vaidmenis ir demonstruojamas kompetencijas, kurios (ne)atitinka logopedų, dirbančių mokykloje, pareiginių nuostatų ir profesijos aprašo. Apklausiant logopedus, tirta jų patirtis ir požiūris į realią situaciją mokykloje, įvardijant iššūkius ir pagrindinius sunkumus, veiksnius, lemiančius jų veiklos sudėtingumą ir specifiškumą.

Tyrimė dalyvavę logopedai pabrėžė, kad dokumentų, reglamentuojančių logopedo veiklą tautinių mažumų mokykloje, nebuvimas jiems kelia daug problemų bendraujant su mokyklos administracija.

Logopedų nuomonės apie būtinumą plėtoti papildomas kompetencijas, nenurodytas pareiginiuose nuostatuose, sutampa. Specialistai bendrai mano, kad be specifinių žinių ir praktinių įgūdžių logopedui, dirbančiam tautinių mažumų mokykloje, sudėtinga atlikti daugiakalbio vaiko kalbos vertinimą, bendrauti su daugiakalbe mišria vaiko šeima, atlikti išsamią atvejo analizę.

Remiantis interviu duomenimis galima daryti prielaidą, kad į šeimą orientuotą požiūrį specialistams taikyti sudėtinga dėl tėvų abejingumo ir atsakomybės vengimo. Tėvai dažniausiai patys pasirenka pasyvaus stebėtojo poziciją.

Dažniausiai logopediniame darbe susiduriama su sunkumais dėl didelio darbo krūvio, laiko trūkumo, neįrengtų kabinetų arba jų nebuvimo, modernių priemonių ir kompiuterinių programų tautinių mažumų kalba stokos. Pagrindiniai sunkumai ir iššūkiai, logopedų teigimu, kyla dėl nepakankamų kompetencijų, kurias jie privalo plėtoti savarankiškai. Logopedai nebuvo rengiami dirbti tautinių mažumų mokyklose, jų funkcijos ir atsakomybės neapibrėžtos logopedo veiklą reglamentuojančiuose dokumentuose, todėl jiems sudėtinga tinkamai organizuoti savo veiklą šiose mokyklose.

Tyrimė siekta atskleisti veiksnius, lemiančius logopedo veiklos ypatumus tautinių mažumų mokykloje. Logopedų, tėvų ir pačių vaikų atsakymai leido išskirti daugybę tarpusavyje susijusių teigiamų ir neigiamų veiksnių, nuo kurių priklauso ne tik logopedo darbo sėkmė, bet ir visos vaiko šeimos lūkesčiai, poreikių tenkinimas. Vaikams svarbu šiltas bendravimas, supratingumas, tolerancija, galimybė patirti sėkmę.

Logopedai ir tėvai, dalyvavę interviu, pateikė daugiausia teiginių, išsamią vertino situaciją, išsakė savo poziciją. Vaikai nurodė, kas jiems aktualu ir tiesiogiai veikia jų gyvenimo kokybę.

Tėvai skirtingai vertino logopedų rekomendacijas, konsultavimo svarbą, tačiau suvokė, kad specialistų padedami kasdienėje veikloje su savo vaikais jie mokosi taikyti konkrečias kalbų vartojimo, sutrikimų įveikimo strategijas. Tinkamai pasirinktos kalbos sutrikimų įveikimo strategijos motyvuoja vaiką bendrauti ir padeda jam plėtoti brandesnius bendravimo įgūdžius. Šiltas bendravimas, supratingumas, vaiko palaikymas tampa natūralia tėvų sąveikos su savo vaiku dalimi.

Logopedai išskiria šeimos dalyvavimo pagalbos procese svarbą, pagalbos, nukreiptos į visą šeimą, veiksmingumą. Specialistai teigia, kad logopedinė pagalba yra veiksminga ne tik dėl to, kad tėvai tampa partneriais ir atlieka pagrindinį vaidmenį, bet ir todėl, kad pagalba vaikui – nuolatinis procesas, kiekviena vaiko sąveika su aplinka yra puiki galimybė mokytis kalbų, išsaugoti savo gimtąją kalbą, palaikyti ryšį su savo tautine mažuma, dalyvauti šios bendruomenės gyvenime.

Tėvai pastebėjo, kad vaikams labai svarbi draugų nuomonė, brolių ir seserų požiūris. Vaikas nori žaisti su šalia esančiais žmonėmis, jaustis saugus. Nori, kad ne tik mama, bet ir tėtis jam padėtų, pagirtų jį.

Tėvai nurodė praktinio pobūdžio neigiamus logopedinės pagalbos veiksnius, į kuriuos reikia atsižvelgti. Logopedinė pagalba – ilgai trunkantis procesas, užimantis daug šeimos laiko, reikalaujantis visų dalyvių kantrybės ir lankstumo. Tėvai turi rasti papildomo laiko, kad galėtų bendradarbiauti su logopedu, taip pat skirti laiko ir vaiko namų darbams. Tai kelia šeimai papildomą stresą, nes, be logopedo, tėvai nuolat bendrauja ir su kitais specialistais, mokytojais, gydytojais, bando įveikti sutrikimą, susidoroti su įvairiomis problemomis ir mokymosi sunkumais. Tėvai teigia, kad kartais logopedas tvirtina, jog viskas bus gerai, žada daugiau nei gali, tačiau norimas rezultatas ilgai nepasiekiamas.

Logopedai kalba apie tai, kad planuojant savo veiklą, kuriant vaiko individualaus ugdymo planą svarbu su vaiku ir jo tėvais parengti realią, tėvų lūkesčius ir vaiko poreikius atitinkančią programą. Šeimos lūkesčiai turi būti retkarčiais pakartotinai peržiūrimi ir naujai įvertinami. Visi tyrimo dalyviai pripažįsta, kad asmeninės logopedo savybės, demonstruojamos kompetencijos, vaiko vartojamų kalbų mokėjimas, vertinimas ir pagalbos teikimas tomis kalbomis, kurias vaikas dažniausiai vartoja, pagarba šeimos kultūrai ir tradicijoms užtikrina teikiamos pagalbos veiksmingumą.

IŠVADOS

Teorinė logopedo veiklos tautinių mažumų mokykloje analizė padėjo atskleisti šiuos aspektus: profesinės veiklos specifiką, kompetencijas, vaidmenis ir atsakomybes, būtinas tenkiant logopedinės pagalbos poreikį. Profesinės veiklos specifiką pasižymi tuo, jog logopedas pirmiausia tampa aktyviu tautinių mažumų mokyklos bendruomenės nariu. Pagrindinės logopedų, kaip švietimo pagalbos specialistų, profesinės kompetencijos orientuotos į pagalbos

daugiakalbiams vaikams teikimą. Šie specialistai nėra specialiai rengiami dirbti nacionalinėje ar tautinių mažumų mokykloje. Atsižvelgiant į ugdytinių, besimokančių tautinių mažumų mokyklose, poreikius, svarbios šios logopedų kompetencijos: bendradarbiavimo su tautinių mažumų bendruomene ir vertėjais, daugiakalbių mokinių kultūros (subkultūros) pažinimo, kalbos raidos vertinimo, sutrikimų identifikavimo ir įveikimo, šeimų konsultavimo, naudojimosi tarptautinių informacinių mokslinių duomenų bazių informacija apie tautinių mažumų kultūrų ir kalbų ypatumus. Logopedai turi demonstruoti toleranciją įvairovei, individualumui ir kitoniškumui.

Tyrimu atskleista, kaip įvairūs ugdymo proceso dalyviai vertina logopedo profesinės veiklos ypatumus tautinių mažumų mokykloje. Ugdytinių tėvams aktualu, kad logopedinė pagalba būtų teikiama vaiko gimtąja ir (ar) šeimoje vartojama pagrindine kalba, konsultacijos truktų ilgesnį laiką, būtų išsamios ir aktualios šeimai, pateikiamos žodžiu ir raštu, šeimai suprantama kalba. Ugdytiniams svarbios tokios logopedo asmeninės savybės, kaip lankstumas, tolerancija, supratingumas, jautrumas. Taip pat mokiniai akcentuoja saugios, modernios, motyvuojančios aplinkos ir geros psichologinės atmosferos būtinumą.

Tyrimo duomenų analizė leidžia teigti, kad logopedo veiklos tautinių mažumų mokykloje ypatumus lemia šie tarpusavyje susiję veiksniai: tautinių mažumų mokyklos politika, kultūra ir praktika. Svarbu mokyklos vadovo ir bendruomenės, vaiko ir jo šeimos požiūris į logopedinės pagalbos reikšmingumą, logopedo pasirengimas dirbti tautinių mažumų mokykloje ir turima patirtis, žinios bei demonstruojamos kompetencijos. Logopedo veiklai tautinių mažumų mokykloje svarbu ir tai, kaip specialistas geba nustatyti ir tenkinti specifinius daugiakalbių, įvairioms kultūroms priklausančių mokinių, turinčių kalbos sutrikimų, poreikius, šeimos charakteristikas, dinamiką, kultūros tradicijas, specifinius poreikius ir lūkesčius.

Tyrimas parodė, kad logopedo veikla tautinių mažumų mokykloje yra įvairialypė ir platesnė, nei numatyta logopedinės pagalbos teikimo, kvalifikacinių reikalavimų nustatymo tvarkos ir logopedo profesijos aprašuose. Logopedai patiria sunkumų, kuriuos sukelia specifinių žinių, patirties ir darbui tautinių mažumų mokykloje būtinų kompetencijų trūkumas: specifinių žinių apie įvairių kalbų vartojimo ypatumus ir sąsajas, įvairių kultūrų tradicijas ir bendravimo ypatumus, gebėjimo atskirti daugiakalbystės keliamus sunkumus nuo kalbos sutrikimų požymių bei išsiaiškinti šių sunkumų priežastis ir padėti jas įveikti stoka.

LITERATŪRA

- Ališauskas, A.; Ališauskienė, S.; Gerulaitis, D.; Kaffemanienė, I.; Melienė, R.; Miltenienė, L. *Specialiujų ugdymo(si) poreikių tenkinimas: Lietuvos patirtis užsienio šalių kontekste*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2011, 1–251.
- Ališauskas, A.; Ališauskienė, S.; Gerulaitis, D.; Melienė, R.; Miltenienė, L.; Šapelytė, O. *Psichologinės, specialiosios pedagoginės ir specialiosios pagalbos bendrojo lavinimo mokyklų mokiniams lygis*. Tyrimo ataskaita. 2007, 1–179.
- ASHA, R & R Workgroup. *ASHA Roles and Responsibilities of Speech-Language Pathologists (SLPs) in Schools DOs and DON'Ts Roles and Responsibilities of SLPs in Schools Working Group*. 2012.
- Cigaitė, E.; Ivoškuvienė, R.; Makauskienė, V. Daugiakalbių vaikų kalbos sutrikimų identifikavimas ir logopedinės pagalbos būdai. *Specialusis ugdymas*. 2014, 2(31): 7–22.
- Ehren, B. J.; Montgomery, J.; Rudebusch, J.; Whitmire, K. American Speech-Language-Hearing Association. *Responsiveness to intervention: new roles for speech-language pathologists*. 2006.
- Goldstein, B. A.; Gildersleeve-Neumann, C. E. Phonological development and disorders. In Goldstein, B. A. (Ed.). *Bilingual language development and disorders in Spanish–English speakers*, 2nd ed., Baltimore, MD: Paul H. Brookes Publishing, 2012, 285–309.
- Grech, H.; Dodd, B. *Assessment of speech and language skills in bilingual children: an holistic approach*. Nijmegen University Press, 2007, 15(2): 84–92.
- Hulsebosch, P.; Myers, L. R. Minority parents as cultural mediators for education: deaf parents mentoring hearing parents of deaf children. *The School Community Journal*. 2002, 12: 73–89.
- Kalbos, įvairovė, pilietiškumas. Kalbų mokymo politikos aprašas*. Kalbų politikos skyrius Strasbūre, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija 2004–2006. Vilnius, 2006, p. 99.
- Kairienė, D. Komandos narių bendradarbiavimas teikiant ankstyvąją pagalbą vaikui ir šeimai: atvejo analizė. *Specialusis ugdymas*. 2010, 1(22): 84–96.
- Klimanskis, S.; Ivanauskas, V.; Kazėnas, G.; Keršanskas, V.; Legatas, Š. *Tautinės mažumos Lietuvoje*. Rytų Europos studijų centras, 2017.
- Lietuva. Švietimo būklės apžvalga. Gera mokykla*. ŠMM, Švietimo aprūpinimo centras, Vilnius, 2018.

McLeod, Sh.; Verdon, S.; Bowen, C.; The International Expert Panel on Multilingual Children's Speech. *International aspirations for speech-language pathologists' practice with multilingual children with speech sound disorders: Development of a position paper*. 2013.

McLeod, S.; Verdon, S.; International Expert Panel on Multilingual Children's Speech; Mason, G. Tutorial: speech assessment for multilingual children who do not speak the same language(s) as the speech-language pathologist. *American Journal of Speech-Language Pathology*. 2017, 26(3): 691–708.

Mennen, I.; Stansfield, J. Speech and language therapy services to multilingual children in Scotland and England: a comparison of three cities. *Journal of Multilingual Communication Disorders*. 2009, 4(1): 23–44.

NetQues. *NetQues Project report: speech and language therapy education in Europe. United in Diversity*. 2013.

Paradis, J.; Emmerzael, K.; Sorenson Duncan, T. *Assessment of English language learners: using parent report on first language development*. 2010.

Samuels, Ch. *Minority students missing out on speech and language services, Study Finds*. 2017.

2020 m. premija 3-ioje nominacijos grupėje skirta Justinai Bružaitėi-Liseckienei už mokslinį straipsnį „Sociolingvistinių veiksnių įtaka gimnazijų ugdomąja rusų kalba moksleivių lietuvių kalbos gramatiniam taisyklingumui“

Justina Bružaitė-Liseckienė

KAS LEMIA GIMNAZIJŲ UGDOMĄJĄ RUSŲ KALBA MOKSLEIVIŲ LIETUVIŲ KALBOS GRAMATINĮ TAISYKLINGUMĄ?

GRAMATIKOS ĮSISAVINIMAS, MOKANTIS NEGIMTOSIOS KALBOS

Tautinių mažumų gimnazijose mokosi moksleiviai, kurie nuo vaikystės girdi kelias kalbas. Kaip rodo šiame straipsnyje aprašomas tyrimas, gimnazijų rusų ugdomąja kalba moksleiviai moka rusų, lietuvių ir anglų kalbas. Kai kurie jų dar kalba, pavyzdžiui, lenkiškai, ukrainietišškai, baltarusiškai. Vis dėlto, kai žmogus yra įsisavinęs ne vieną kalbą, dažnai vieną jų moka geriau ir vartoja dažniau negu kitą. Pavyzdžiui, gimtąja (pirmąja išmokta) kalba dažnai bendraujama laisviausiai, neretai vartojant gimtąją kalbą žmonėms lengviausia reikšti mintis. Vėliau išmoktos užsienio ar šalies, kurioje asmuo gyvena, kalbos tam tikrose situacijose gali kelti iššūkių. Apibendrintai kalba, kuri žmogui nėra gimtoji, vadinama svetimąja kalba. Svetimosios kalbos vartotojai susiduria su įvairiais sunkumais – žodyno, gramatikos, komunikacinių intencijų raiškos ir kt. įsisavinimu.

Gramatikos raiška negimtakalbiams dažnai yra sudėtinga užduotis, o kartais ir nemenkas iššūkis (DeKeyser, 2005; Frishkoff, Levin, Pavlik, Idemaru, Jong, 2008, p. 1665). Ypač sudėtinga įsisavinti tokią gramatikos raišką, kurią kalbos sraute sunku pastebėti, pavyzdžiui, morfosintaksines konstrukcijas (plg. Ellis, 2015, p. 54; Gass, Spinner, Behney, 2018). Morfosintaksinėmis konstrukcijomis vadinami tokie žodžių junginiai, kuriuose ryšiai tarp kelių žodžių yra reiškiami morfologiniais žymikliais, pavyzdžiui, žodžių galūnėmis. Tokių konstrukcijų pavyzdžiai lietuvių kalboje galėtų būti: *skaito tekstą, nori poilsio, skambina draugui*,

domisi menu. Šiose konstrukcijose veiksmožodžio, reiškiančio tam tikrą veiksmą, objektas pažymėtas galininko, kilmininko, naudininko ar įnagininko galūnėmis. Kada objektui reikšti reikia pasirinkti galininką, o kada, pavyzdžiui, naudininką, šiais atvejais priklauso nuo veiksmožodžio. Žmonėms, kuriems lietuvių kalba nėra gimtoji, toks objekto žymėjimas nėra savaime suprantamas. Vieni lietuvių kalbos kaip svetimosios vartotojai išmoksta parinkti tinkamą linksnį veiksmožodžio objektui reikšti greičiau, kitiems tai kelia sunkumų net ir pasiekus aukštą kalbos mokėjimo lygį.

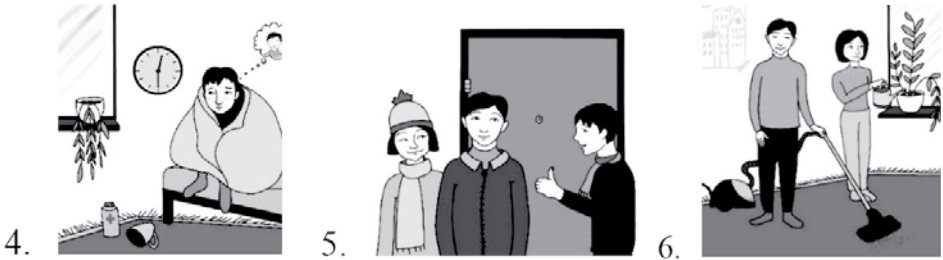
Gimnazijų rusų ugdomąja kalba moksleiviai, kaip parodė šis ir ankstesni tyrimai (plg. Vilckienė, Vilkaitė-Lozdienė, Bružaitė-Liseckienė, 2019), morfosintaksines konstrukcijas vartoja įvairiu taisyklingumu. Šiame straipsnyje analizuojama, kas lemia, kad vieniems gimnazijų rusų ugdomąja kalba moksleiviams reikšti minėtas gramatinės konstrukcijas sekasi lengviau, o kitiems kyla daugiau iššūkių.

TYRIMAS VILNIAUS GIMNAZIJOSE

Siekdama atsakyti į minėtą klausimą, 2019 m. kovą ir balandį straipsnio autorė vykdė tyrimą keturiose Vilniaus gimnazijose, kuriose pagrindinė ugdomoji kalba yra rusų. Iš viso tyrime dalyvavo 179 trečių gimnazijų klasių moksleiviai, iš kurių 103 buvo merginos, o 76 – vaikinai. Mokinių amžius įvairavo nuo 16 iki 18 m. (vidurkis – 17 m.). Visiems gimnazijų moksleiviams buvo suteikta teisė atsisakyti dalyvauti tyrime.

Atliekant tyrimą gimnazijų rusų ugdomąja kalba moksleiviai atliko tris užduotis: 1) užpildė sociolingvistinį klausimyną, 2) atliko rašytinį paskatinto žodinio pakartojimo testą (Erlam, 2009) ir 3) kūrė pasakojimą pagal paveikslėlių seką. Pastarosios dvi užduotys buvo skirtos išsiaiškinti, kaip moksleiviai vartoja daiktavardžių, perteikiančių objektą, linksnius, kurie priklauso nuo veiksmožodžio (pavyzdžiui, *treniruoja protą, stokoja maisto, vadovauja bankui, džiaugiasi sniegu* ir pan.). Atliekdami paskatinto pakartojimo testą moksleiviai klausėsi garso įrašo su teiginiais, kuriuose buvo užkoduoti 28 žodžių junginiai. Šiuose junginiuose veiksmožodžio objektas buvo reiškiamas vienu iš keturių linksnių – galininko, kilmininko, naudininko ar įnagininko. Atliekdami pasakojimo pagal paveikslėlius kūrimo užduotį moksleiviai, remdamiesi pateikta paveikslėlių seka, kūrė tekstą, kuriame užrašė paveikslėliuose matomą istoriją. 1 paveiksle pateikiamas paveikslėlių sekos fragmentas. Vėliau straipsnio autorė analizavo, kaip kurdami pasakojimą moksleiviai vartojo minėtuosius veiksmožodžius ir daiktavardžius, perteiktų įvairiais linksniais, junginius.

1 pav. Pasakojimo kūrimo pagal paveikslėlius užduoties fragmentas

Sociolingvistiniu klausimynu buvo siekiama išsiaiškinti moksleivių amžių, lytį, kada jie išmoko lietuvių kalbą, kaip dažnai jie vartoja lietuvių kalbą įvairiuose kontekstuose (skaitydami grožinę literatūrą savo malonumui, žurnalus ir laikraščius, naujienas žinių portaluose, klausydami muzikos ir radijo, žiūrėdami filmus, bendraudami namuose, su draugais ir socialiniuose tinkluose) ir koks jų lietuvių kalbos ir literatūros pažymių vidurkis.

Įvykdytus tyrimą Vilniaus gimnazijose duomenys analizuoti taikant statistinius metodus – tiesinius mišriuosius modelius. Šie metodai leido patikrinti, kurie sociolingvistiniai veiksniai darė reikšmingos įtakos tam, kaip taisyklingai moksleiviai reiškė objektą žodžių junginiuose, kuriuose daiktavardžio linksnį valdo veiksmažodžiai.

KALBOS VARTOJIMO ĮPROČIŲ ĮTAKA KALBŲ MOKĖJIMUI

Kaip jau minėta, skirtingų kalbos vartotojų kalbų mokėjimo kokybė gali įvairuoti. Kalbos mokėjimo lygis gali būti susijęs su daugybe veiksnių – pradedant kalbos vartotojų amžiaus, lyties, asmeninių savybių skirtumais ir baigiant nevienodomis kalbos įsisavinimo ir vartojimo aplinkybėmis (plg. de Bot et al., 2006; Dornyei, 2009; Van Patten et al., 2010; Ramonaitė, 2019). Kaip teigia tyrėja Angela de Bruin (2019), neegzistuoja du vienodi dvikalbiai – asmenys, mokantys daugiau negu vieną kalbą. Kiekvienas jų dvi ar daugiau kalbų gali būti įsisavinęs skirtingomis aplinkybėmis, o jų vartojimo kontekstas ir kokybė taip pat gali skirtis. Remiantis vartojimų grįsta kalbos įsisavinimo teorija (Tomasello, 2005; Bybee, 2006; Ellis, 2008), daroma prielaida, kad kuo dažniau asmuo vartoja kalbą, tuo lengviau ją įsisavina.

Vis dėlto, kai asmuo mokosi kalbos, tai, kaip dažnai jis girdi ar vartoja tikslinę kalbą, gali labai skirtis nuo kito asmens patirties. Vieni kalbos besimokantieji gali laisvalaikį leisti

aplinkoje, kurioje nuolat kalbama ta kalba, kurios mokomasi, kiti – aplinkoje, kurioje dominuoja kita kalba. Taip pat kalbinė aplinka gali ir mažiau skirtis. Vienas kalbos mokinys gali dažniau skaityti literatūrą tiksline kalba už kitą mokinį. Įsisavinant kalbą gausu nedidelių skirtumų. Kaip Carmen Munoz (2014, p. 370) apibendrina, net ir tiek pat metų svetimšios kalbos aplinkoje gyvenančių kalbos besimokančiųjų patirtis vartojant (kalbant, rašant, skaitant ar klausantis) svetimąją kalbą gali stipriai skirtis. Taip pat gali skirtis kalbos mokinių įsitraukimas į pamokas ar aplinką, kurioje natūraliai vartojama svetimoji kalba (plg. Howard, 2011, p. 72).

Tiriant kalbos vartojimo įpročių įtaką kalbos mokymosi rezultatams, vis daugiau dėmesio skiriama ir atskiroms kalbinės veiklos rūšims – tam, kaip dažnai asmenys vartoja kalbą skaitydami, rašydami, kalbėdami ar klausydami. Į tai gana aktyviai atsižvelgiama ir tiriant lietuvių kalbos žinias. Minėtoje Vilkienės ir kt. (2019) mokslo studijoje, kurioje analizuotas lietuviškų ir nelietuviškų gimnazijų moksleivių žodyno dydis ir bendrasis lietuvių kalbos mokėjimo lygis, bei Karolinos Andriuškevičiūtės ir Vilkienės (2019) suaugusiųjų gimtąkalbių lietuvių kalbos žodyno dydžio tyrime buvo siekiama patikrinti, kaip tiriamų asmenų lietuvių kalbos žodyno dydis ir bendrasis kalbos mokėjimo lygis susiję su įvairiomis kalbinės veiklos rūšimis – skaitymu, klausymu, kalbėjimu lietuviškai. Loretos Vilkienės, Lauros Vilkaitės-Lozdienės ir Justinos Bružaitės-Liseckienės (2019) tyrimas atskleidė, kad niekada su draugais lietuviškai nebendraujantys gimnazijų rusų ir lenkų ugdomosiomis kalbomis moksleiviai buvo sukaupę mažesnę žodyną, o dažnai ar visada lietuviškai literatūrą skaitantys moksleiviai lietuvių kalbos bendrojo kalbos mokėjimo testą atliko reikšmingai geriau negu retai skaitantys ar niekada lietuviškai literatūros savo malonumui neskaitantys tyrimo dalyviai. Kaip parodė Andriuškevičiūtės ir Vilkienės (2019) tyrimas, grožinės literatūros skaitymas gali turėti įtakos ir gimtosios kalbos žodyno dydžiui. Šio tyrimo duomenimis, visada, dažnai ar kartais skaitantys suaugusieji lietuvių kalbos gimtąkalbiai yra sukaupę didesnę žodyną negu retai skaitantys ar niekada grožinės literatūros savo malonumui neskaitantys tyrimo dalyviai. Tai, kad skaitymas plečia gimtosios ir svetimšios kalbų žodyną, rodo ir ne vienas užsienio tyrimas (plg. Horst, 2005; Kweon ir Kim, 2008; Pellicer-Sánchez ir Schmitt, 2010). Kai kurie tyrimai atskleidžia ir tai, kad žodyno dydžiui augti padeda televizijos žiūrėjimas (plg. Rodgers, 2013). Pastebima, kad vis dar negalima tvirtai atsakyti į klausimą, kuri kalbinė veikla labiausiai veikia žodyno dydį ar bendrąjį kalbos mokėjimą. Aptartų tyrimų rezultatai įvairuoja.

Šiame straipsnyje aprašomame tyrime buvo tikrinama, kokiomis aplinkybėmis įvairios kalbinės veiklos rūšys veikia gimnazijų rusų ugdomąja kalba moksleivių gramatinį taisyklinumą, vartojant lietuvių kalbą. 2 paveiksle pateikiami visi klausimai, kuriais siekta išsiaiškinti, kaip dažnai moksleiviai vartoja lietuvių ir kitas kalbas įvairiuose kontekstuose.

8. Kuriais kalbomis kalbate namie? (žymėkite (+) visus tinkamus variantus)

	visada	dažnai	kartais	retai	niekada
a) lietuvių kalba					
b) rusų kalba					
c) kita kalba (prašykite):					
d) kita kalba (prašykite):					

9. Kuriais kalbomis kalbate su draugais? (žymėkite (+) visus tinkamus variantus)

	visada	dažnai	kartais	retai	niekada
a) lietuvių kalba					
b) rusų kalba					
c) kita kalba (prašykite):					
d) kita kalba (prašykite):					

10. Ką skaitote lietuviškai savo malonumui? (žymėkite (+) visus tinkamus variantus)

	visada	dažnai	kartais	retai	niekada
a) grožinę literatūrą					
b) žinių portalus internete (pvz., <i>delfi.lt</i> , <i>lrytas.lt</i> , <i>l3min.lt</i>)					
c) žurnalus / laikraščius					
d) kita (prašykite):					

11. Kuriais kalbomis bendraujate socialiniuose tinkluose? (žymėkite (+) visus tinkamus variantus)

	visada	dažnai	kartais	retai	niekada
a) lietuvių kalba					
b) rusų kalba					
c) kita kalba (prašykite):					
d) kita kalba (prašykite):					

12. Kiek jums tinka šie teiginiai? (žymėkite (+) visus tinkamus variantus)

	visada	dažnai	kartais	retai	niekada
a) žiūriu filmus lietuviškai					
b) klausau lietuviškos muzikos					
c) klausau lietuviškų radijo stočių					
d) žiūriu Youtube kanalą lietuviškai					

2 pav. Klausimai apie lietuvių kalbos vartojimo įpročius

Atlikta statistinė tiesinių mišriųjų modelių analizė parodė, kad vienas iš lietuvių kalbos vartojimo kontekstų daro reikšmingą įtaką tam, kaip sėkmingai moksleiviai parenka tinkamą daiktavardžio linksnį objektui išreikšti. Šis reikšmingas veiksnys – dainų lietuvių kalba

klausymasis. Moksleiviai, kurie nurodė, kad kartais klausosi lietuviškos muzikos, paskatinto pakartojimo teste objektą reiškė apie 14 proc. taisyklingiau negu moksleiviai, nurodę, jog dainų lietuvių kalba nesiklauso niekada. Taigi galima daryti prielaidą, kad lietuviškos muzikos klausymasis padeda pagerinti gramatinį taisyklingumą. Tai, kaip dažnai moksleiviai nurodė vartojantys lietuvių kalbą namuose, bendraudami su draugais, socialiniuose tinkluose, skaičiuojantys lietuviškai savo malonumui, žiūrėdami filmus ar klausydamiesi radijo lietuvių kalba, reikšmingos įtakos moksleivių gramatiniam taisyklingumui šiame tyrime neturėjo.

KALBŲ ĮSISAVINIMO AMŽIAUS ĮTAKA KALBŲ MOKĖJIMUI

Dažnai gimnazijų rusų ugdomąja kalba moksleiviai lietuvių ir rusų kalbas įsisavina dar vaikystėje. Tačiau mokslininkai dažnai diskutuoja apie tai, kad net ir kelerių metų skirtumas įsisavinant kalbą gali daryti reikšmingos įtakos tos kalbos mokėjimui. Kai kurie vaikai su dviem kalbomis susiduria nuo pat gimimo, pavyzdžiui, kai jų namuose tėvas kalba viena, o motina – kita kalba. Kai vaikas nuo pat kūdikystės girdi dvi kalbas ar jis abi kalbas įsisavinti pradeda iki 3–4 metų amžiaus, ši dvikalbystė vadinama vienalaike (Paradis, 2007, p. 15; Butler, 2013). Tokiu atveju sakoma, kad dvikalbis turi dvi gimtąsias kalbas. Manoma, kad iki 3–4 metų susiformuoja kalbos gramatikos pagrindai (Montrul, 2008, p. 94; Meisel, 2009, p. 7). Taigi iki šio amžiaus dvi kalbos turėtų būti įsisavinamos lygiavertiškai. Kai dvi kalbos įsisavinamos vaikystėje, bet pirmiausia – viena kalba (iki 3–4 metų) ir tik po to – kita (iki 4–5 metų), ši dvikalbystė vadinama nuosekliąja. Nuosekliosios dvikalbystės atveju pirmoji išmokta kalba dažniausiai vadinama gimtąja, o antroji – svetimąja (plg. Bhatia ir Ritchie, 2013). Mokslininkai mano, kad vienalaikiai dvikalbiai (abi vaikystėje išmoktas kalbas įsavinę vienu metu) dvi kalbas yra įvaldę vienodai gerai, o nuoseklieji dvikalbiai (maždaug iki 3 metų išmokę vieną, o 4–5 metų ir antrą kalbą) pirmąją išmoktą kalbą moka geriau negu antrą, tačiau laikui bėgant abi kalbas tiek vienalaikiai, tiek nuoseklieji dvikalbiai gali išmokti vartoti vienodai gerai (Paradis, 2007, p. 33).

Vis dėlto jeigu antra kalba įsisavinama gana vėlai, išmokti ją bendrauti taip pat, kaip gimtakalbiui, gali būti kur kas sudėtingiau. Todėl mokslininkų išskiriama vėlyvoji dvikalbystė. Vėlyvaisiais dvikalbiais laikomi asmenys, antrą kalbą įsavinę nuo 6 metų ir vėliau (Silverberg ir Samuel, 2004; Montrul, 2008, p. 98). Taigi mokykliniame amžiuje svetimšios kalbos pradėjusius mokytis vaikus būtų galima priskirti vėlyvesiems dvikalbiams. Vėlyvesniame amžiuje įsivintos kalbos kokybė gali gerokai skirtis nuo ankstyvųjų (vienalaikių ir nuosekliųjų) dvikalbių. Pavyzdžiui, Mileso Turnbullo ir kolegų (1998) tyrimas parodė, kad ankstyvosios

imersijos metodas (įtraukti vaikus į svetimosios kalbos aplinką dar pradinėse klasėse) daro teigiamą įtaką jų svetimosios kalbos klausymo ir kalbėjimo gebėjimams, lyginant šių vaikų ir moksleivių, kurie kalbą įsisavinti pradėjo jiems pritaikius vėlyvosios imersijos (maždaug 6–7 klasėje) metodą, pasiekimus.

Šiame straipsnyje aprašomame tyrime moksleivių taip pat buvo klausama, kada jie susidūrė su lietuvių kalba ir kada patys pradėjo ją vartoti. 3 paveiksle pateikiami moksleiviams užduoti klausimai, susiję su lietuvių kalbos įsisavinimo amžiumi.

5. Kiek jums buvo metų, kai pradėjote susidurti su lietuvių kalba (pvz., girdėjote tėvų pokalbius su draugais lietuviškai, žiūrėjote televizijos laidas ar animacinius filmus lietuviškai ir pan.) (apibraukite)?

- a) 2–3 m.
- b) 4–5 m.
- c) 6–8 m.
- d) kita (įrašykite):

6. Kiek jums buvo metų, kai pradėjote kalbėti lietuviškai (apibraukite)?

- a) 2–3 m.
- b) 4–5 m.
- c) 6–8 m.
- d) kita (įrašykite):

3 pav. Klausimai apie lietuvių kalbos įsisavinimo amžių

Taikant statistinės analizės metodus, straipsnio autorės buvo patikrinta, ar skirtingu metu lietuvių kalbą išmokę gimnazijų rusų ugdomąja kalba moksleiviai lietuvių kalbos gramatiką vartoja taip pat taisyklingai. Atlikus tiesinių mišriųjų modelių analizę išsiaiškinta, kad moksleiviams, kurie su lietuvių kalba susidūrė vėliau negu būdami 8 metų, tiek kuriant pasakojimą pagal paveikslėlius, tiek atliekant paskatinto pakartojimo testą gramatikos raiška kėlė daugiau sunkumų negu tiems tyrimo dalyviams, kurie lietuvių kalbą girdėti pradėjo jau ankstyvojoje vaikystėje (iki 2–3 metų). Atlikdami abi užduotis vienalaikiai dvikalbiai gramatinį objektą reiškė maždaug 30 proc. taisyklingiau negu vėlyvieji dvikalbiai (su lietuvių kalba susidūrę vėliau negu būdami 8 metų). Moksleiviai, kurie nurodė pradėję kalbėti lietuviškai būdami 6–8 metų, taigi lietuvių kalbą išmokę tik tada, kai pradėjo lankyti mokyklą, paskatinto pakartojimo teste taip pat objektą reiškė apie 20 proc. mažiau taisyklingai negu vienalaikiai lietuvių ir rusų kalbų dvikalbiai moksleiviai.

LYTIES ĮTAKA KALBŲ MOKĖJIMUI

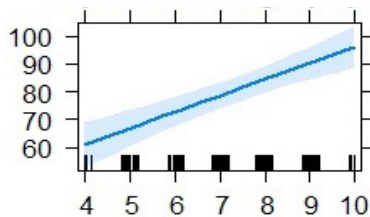
Moksliniuose darbuose dažnai keliamas klausimas, ar svetimosios kalbos mokinių lytis turi įtakos kalbų mokymosi procesui ir rezultatams. Pirmiausia verta atkreipti dėmesį į tai, kad, kaip rodo tyrimai, moterų motyvacija mokytis kalbų dažnai yra didesnė negu vyrų (Sugimoto et al., 2006; Schweiter, 2010; Okuniewski, 2014). Tai dažnai lemia ir skirtingus kalbų mokymosi rezultatus. Pavyzdžiui, jau minėtas Loretos Vilkienės, Lauros Vilkaitės-Lozdienės ir Justinos Bružaitės-Liseckienės (2019) tyrimas gimnazijose lietuvių, lenkų ir rusų ugdomosiomis kalbomis parodė, kad merginų žodynas yra didesnis negu vaikinių, taip pat merginos geriau atlieka bendrąjį kalbos mokėjimo lygi vertinantį testą.

Straipsnyje aprašomame tyrime taip pat buvo keltas klausimas, ar skiriasi gimnazijas rusų ugdomąja kalba lankančių merginų ir vaikinių gramatinis taisyklingumas. Atlikus tiesinių mišriųjų duomenų analizę paaiškėjo, kad lytis nedaro statistiškai reikšmingos įtakos tam, kaip taisyklingai moksleiviai reiškia objektą, parinkdami daiktavardžiui tinkamą linksnį. Todėl galima teigti, kad lytis nedaro įtakos moksleivių gramatikos raiškai lietuvių kalba.

LIETUVIŲ KALBOS DALYKO PAŽYMYS IR GRAMATINIS TAISYKLINGUMAS

Kaip jau minėta, aprašomo tyrimo sociolingvistiniame klausimyne moksleivių buvo teirujamasi, koks jų lietuvių kalbos ir literatūros dalyko mokykloje semestro pažymys. Galima manyti, kad šis pažymys atskleidžia ir tai, kaip sklandžiai moksleiviai reiškia mintis rašydami rašinius, kurdami tekstus lietuvių kalba, kartu ir tai, kaip jie išmano lietuvių literatūrą ir kultūrą.

Statistinė duomenų analizė parodė, kad moksleiviai, kurių lietuvių kalbos ir literatūros žinios ir gebėjimai įvertinti geresniu pažymiu, lietuvių kalbos gramatiką, atlikdami tiek pakartojimą, tiek kurdami pasakojimą pagal paveikslėlius, vartojo taisyklingiau.

4 pav. Lietuvių kalbos ir literatūros pažymio ir gramatinio taisyklingumo (proc.) sąsaja

4 paveiksle iliustruojamas ryšys tarp lietuvių kalbos ir literatūros dalyko mokykloje vertinimo ir moksleivių gramatinio taisyklingumo.

APIBENDRINIMAS

Apibendrinant tyrimo rezultatus pasakytina, kad reikšmingos įtakos gimnazijų rusų ugdomąja kalba moksleivių gramatiniam taisyklingumui turi keli aspektai: amžius, kada moksleiviai įsisavino lietuvių kalbą, ir lietuviškos muzikos klausymosi įpročiai. Trumpai tariant, kuo anksčiau įsisavinama lietuvių kalba, tuo taisyklingiau moksleiviai geba reikšti lietuvių kalbos gramatiką. Taip pat kuo dažniau moksleiviai girdi lietuvių kalbą, tuo veiksmingiau jie įsisavina lietuvių kalbos gramatikos sistemą. Galiausiai tyrimas atskleidė, kad gramatinis moksleivių taisyklingumas stipriai susijęs su tuo, kaip sėkmingai moksleiviai mokosi lietuvių kalbos ir literatūros dalyko mokykloje.

Kaip ir visi tyrimai, šis tyrimas turi savo ribotumą. Jame nebuvo tiriama, kaip gimnazijų rusų ugdomąja kalba moksleiviai vartoja įvairius lietuvių kalbos gramatikos reiškinius, o tik vieną iš jų. Taip pat tyrimas atliktas tik Vilniuje įsikūrusiose gimnazijose rusų ugdomąja kalba. Taigi į tai, kokie sociolingvistiniai veiksniai daro įtakos moksleivių, kurie mokosi Lietuvos, o ne tik Vilniaus gimnazijose rusų ugdomąja kalba, gramatiniam taisyklingumui, dar nėra atsakyta.

LITERATŪRA

Andriuškevičiūtė, K.; Vilkienė, L. Suaugusio lietuvių gimtosios kalbos žodyno dydis. *Taikomoji kalbotyra*. 2019, 12: 154–181.

Bhatia, T. K.; Ritchie, W. C., eds. *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism*. Blackwell Publishing, 2013.

Bybee, J. Usage-based grammar and second language acquisition. In: Robinson, P.; Ellis, N. C., eds. *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition*. New York, London: Routledge, 2008, 216–236.

Butler, Y. G. Bilingualism / multilingualism and second-language acquisition. In: Bhatia, T. K. ir Ritchie, W. C., eds. *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism*. Blackwell Publishing, 2013, 109–136.

De Bot, K.; Lowie, W.; Verspoor, M. *Second Language Acquisition: an advanced resource book*. New York: Routledge, 2006.

De Bruin, A. Not all bilinguals are the same: a call for more detailed assessments and descriptions of bilingual experiences. *Behavioral Sciences* (Basel). 2019 March, 9(3): 33. Prieiga per internetą: <https://www.mdpi.com/2076-328X/9/3/33>.

DeKeyser, R. M. What makes learning second-language grammar difficult? A review of issues. *Language Learning*. 2005, 55(1): 1–25.

Dornyei, Z. Individual differences: interplay of learner characteristics and learning environment. In: Ellis, N.; Larsen-Freeman, D., eds. *Language as a Complex Adaptive System*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2009, 230–248.

Ellis, N. C. Usage-based and form-focused language acquisition. The associative learning of constructions, learned attention, and the limited L2 endstate. In: Robinson, E., eds. *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition*. New York; London: Routledge, 2008, 372–405.

Frishkoff, G.; Levin, L.; Pavlik, P.; Idemaru, K.; de Jong, N. A model-based approach to second-language learning of grammatical constructions. In: *Proceedings of the 30th conference of the cognitive science society*. Washington, D. C., 2008, 1665–1670.

Gass, S. M.; Spinner, P.; Behney, J. Salience in second language acquisition and related fields. In: Gass, S. M.; Spinner, P.; Behney, J., eds. *Salience in Second Language Acquisition*. New York; London: Routledge, 2018, 1–18.

Horst, M. Learning L2 vocabulary through extensive reading: a measurement study. *Canadian Modern Language Review*. 2005, 61(3): 355–382.

Howard, M. Input perspectives on the role of learning context in second language acquisition. An introduction to the special issue. *International Review of Applied Linguistics*. 2011, 49: 71–82.

Ellis, R. *Understanding Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Erlam, R. The Elicited Oral Imitation Test as a Measure of Implicit Knowledge. In: Ellis, R.; Loewen, S.; Elder, C.; Erlam, R.; Philp, J.; Reinders, H., eds. *Implicit and explicit knowledge in second language learning, testing and teaching*. Bristol, UK: Multilingual Matters, 2009, 65–93.

Kweon, S. O.; Kim, H. R. Beyond raw frequency: incidental vocabulary acquisition in extensive reading. *Reading in a Foreign Language*. 2008, 20(2): 191–215.

Meisel, J. M. Second language acquisition in early childhood. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*. 2009, 28(1): 5–34.

Montrul, S. *Incomplete Acquisition in Bilingualism. Re-examining the Age Factor*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008.

Munoz, C. The interaction of L1 timing, onset age and input in second / foreign language acquisition. *Linguistic Approaches to Bilingualism*. 2014, 4(3): 369–373.

Okuniewski, J. E. Age and gender effects on motivation and attitudes in German learning: the Polish context. *Psychology of Language and Communication*. 2014, 18(3): 251–262.

Paradis, J. Early bilingual and multilingual acquisition. In: Auer, P. ir Wei, L. *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2007, 15–44.

Pellicer-Sánchez, A.; Schmitt, N. Incidental vocabulary acquisition from an authentic novel: Do Things Fall Apart? *Reading in a Foreign Language*. 2010, 22(1): 31–55.

Ramonaitė, J. T. Do I need want to speak? Foreigners in a “small” language country. *Journal of Baltic Studies*. 2019, 51: 1, 35–50. DOI: 10.1080/01629778.2019.1623828.

Rodgers, M. P. H. *English Language Learning through Viewing Television: An Investigation of Comprehension, Incidental Vocabulary Acquisition, Lexical Coverage, Attitudes, and Captions*. PhD Thesis, Victoria University of Wellington, 2013.

Schweiter, J. W. Language attitudes and gender: descriptors and nationalistic ideologies. *The Buckingham Journal of Language and Linguistics*. 2010, 1: 113–127.

Silverberg, S.; Samuel, A. G. The effect of age of second language acquisition on the representation and processing of second language words. *Journal of Memory and Language*. 2004, 51: 381–398.

Sugimoto, T.; Rahimpour, M.; Yaghoubi-Notash, M. Exploring the role of attitude, motivation and gender in EFL learning. *The Seijo University Arts & Literature Quarterly*. 2006, 197: 138–154.

Tomasello, M. *Constructing a Language. A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2005.

Turnbull, M.; Lapkin, S.; Hart, D.; Swain, M. Time on task and immersion graduates’ French proficiency. In: Lapkin, S., eds. *French second language education in Canada: Empirical studies*. Toronto: University of Toronto Press, 1998, 31–55.

Vilkienė, L.; Vilkaitė-Lozdienė, L.; Bružaitė-Liseckienė, J. *Lietuvių kalba Vilniaus lietuviškose, lenkiškose ir rusiškose gimnazijose: mokėjimo kokybė, kalbinės nuostatos ir motyvacija*. Mokslo studija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.

VanPatten, B.; Benati, A. G. *Key Terms in Second Language Acquisition*. London; New York: Continuum International Publishing Group, 2010.

2020 m. premija 4-oje nominacijos grupėje skirta dr. Tomáš Božerocki už daktaro disertaciją „Medijų ir atminties laikmenų komunikacinė reikšmė formuojant Armijos Krajosvos kolektyvinę atmintį XX a. viduryje“

Lekt. dr. Tomáš Božerocki

MEDIJŲ IR ATMINTIES LAIKMENŲ KOMUNIKACINĖ REIŠMĖ FORMUOJANT ARMIJOS KRAJOVOS KOLEKTYVINĘ ATMINTĮ XX A. VIDURYJE

The article “*Communicative Significance of the Media and Memory Drives in Forming the Collective Memory of Armia Krajowa in the Middle of the 20th Century*” is based on dissertation “*Communicative Significance of the Media and Memory Drives in Forming the Collective Memory of Armia Krajowa in the Middle of the 20th Century*”. The main aims at researching is the role of memory drives and the media in the construction and dissemination of collective memory and at identifying the communicative factors that predetermined the construction and change in the collective memory of Armia Krajowa in the middle of the 20th century. This article and the dissertation relies on the assumption that public memory may be open to different collective memories which share similar narratives. This approach draws upon the theory of communicative action by Jürgen Habermas.

The pluralism of public memory may be ensured by including into the process of its construction memory drives, which are associated with collective memories which have the narrative and communicate the values identical to public memory. The media use memory drives for the authenticity of the memory narrative constructed. Memory drives mean independent communication channels which are integrated in the narrative created by the media and which acquire new meaning due to the interpretative capacity of the media. The narrative of collective memory of Armia Krajowa was based on the propaganda disseminated by the

AK Information and Propaganda Office, however, the narrative created was not reinforced by media drives. For this reason, the collective memory narrative on AK changes under the influence of the new media today.

ATMINTIES AMŽIUS

Praeitis suteikia atminčiai pagrindą, bet atminties turinį formuoja komunikacija tarp individų, kolektyvų, atminties laikmenų ir medijų. Atmintis, nepriklausomai nuo to, ar ji individuali, ar kolektyvinė, neatsiranda tik dėl praeities įvykių, kurie išsaugoti atminties laikmenose. Praeities įvykiai vienareikšmiškai suteikia pagrindą atsirasti atminčiai, bet žinojimo apie praeitį kūrimo procese reikšminga komunikacija. Istorijos moksle bandoma atsakyti į klausimą, kaip atrodė praeitis. Komunikacijos dedamoji papildo istorijos tyrimus, nes atsakoma į klausimą, kodėl skirtingi kolektyvai skirtingai suvokia vienodą praeitį. Atminties formavimo ir transformavimo procese svarbios yra atminties laikmenų bei medijų komunikacinės reikšmės.

Komunikacijos reikšmės įtraukimas praplečia istorijos mokslo tyrimus apie lenkų ginkluotą pasipriešinimą, kuris veikė Rytų Lietuvos teritorijoje (1939–1945 m.). Konstruojant praeities suvokimą dalyvauja ne tik mokslininkai, bet ir įvairūs kolektyvai, kurie pasitelkdami atminties laikmenas, medijas praplečia žinojimą apie praeitį arba sukuria alternatyvų praeities suvokimą. Atminties laikmenų, kolektyvų ir medijų komunikacija veikia kolektyvinės atminties formavimo ir transformavimo procesą.

Pierras Nora¹, Alonas Confino² rašė, jog XX a. – tai atminties amžius. Skirtingi autoriai teigė tą patį, kad nuo XX a. vidurio suintensyvėjo domėjimasis ne istorija, o atmintimi. Valstybės, socialinės grupės, šeimos, atsižvelgdamos į įvykusius sisteminius pokyčius, pradėjo naujai vertinti savo praeitį, iš naujo formuoti santykį su praeitimi. Susidomėjimas atmintimi pasireiškė įvairiomis formomis: oficialiosios istorijos kritika, pamirštų atminties fragmentų iškėlimu, genealoginiais tyrimais, įvairių minėjimų intensyvumu, naujų muziejų kūrimu, susidomėjimu archyvais, paveldo sureikšminimu. Vakarų Europos šalys pirmosios įžengė į atminties amžių, o vėliau, žlugus socialistiniam blokui, pasaulis susidūrė su Rytų Europos „arastąja“ atmintimi. Vykstant permainoms Lotynų Amerikoje ir Afrikoje susidomėjimas atminties studijomis tik didėjo.³ Susidomėjimą atmintimi apie praeitį galima suskirstyti į tris etapus.

¹ Nora, P. *Czas pamięci*. *Res Publica Nowa*. 2010, 10: 134.

² Confino, A. *Germany as a Culture of Remembrance. Promises and Limits of Writing History*. Chapel Hill, 2006, p. 155.

³ Nora, P. *Czas pamięci*, p. 134.

Pirmas etapas prasidėjo XX a. aštuntajame dešimtmetyje, kai pradėta kalbėti apie valstybių, tautų, atskirų asmenų vaidmenį per Antrąjį pasaulinį karą. Antrasis etapas prasidėjo žlugus socialistiniam blokui ir atsiradus Europoje naujoms valstybėms, kurios pradėjo kurti savo tapatumą besiremdamos istorine patirtimi. Atkūrus nepriklausomybę iškilio įvairios kolektyvinės atmintys. Trečiasis etapas prasidėjo XXI a. ir tęsiasi iki šiol, o praeitis vertinama iš naujo atsižvelgiant į euroatlantinę integraciją, besikeičiančią visuomenę bei geopolitinius iššūkius. Susidomėjimą atmintimi skatina praeities vaizdinių medializacija, politinių jėgų iškilimas / sunykimas, socialiniai procesai. Praeitis naudojama kuriant bendrus tapatumus, todėl galima teigti, kad praeitis vykdo egzistencinio pagrindimo funkciją, kai remiantis buvusiais įvykiais bandoma pagrįsti kolektyvo dabartį.

XXI a. Lietuvoje atrodo, kad iš naujo susidomėta Antrojo pasaulinio karo įvykiais, holokaustu, rezistentais. Ši teiginį pagrindžia viešojoje erdvėje nuolat vykstančios diskusijos dėl kai kurių Lietuvos piliečių veiklos Antrojo pasaulinio karo metais. Galima paminėti Joną Noreiką, Petrą Cvirką, Vincą Krėvę-Mickevičių ir, be abejonės, šį sąrašą galime tęsti. Lietuvoje egzistuoja atmintys apie įvairius pasipriešinimo judėjimus, kuriuose dalyvavo krašto gyventojai. Jos skirtingai pristatomos ir interpretuojamos. Susidomėjimą šiais praeities elementais lemia ne tik vidiniai valstybės procesai, bet ir tarptautinis kontekstas. Daug dėmesio sulaukia Antrojo pasaulinio karo metais vykę įvykiai, nes jie tiesiogiai palietė didžiąją daugumą gyventojų. Šio karo motyvai dažnai pasireiškia populiarioje kultūroje (filmai, žaidimai). Karo laikotarpio įvykiai naudojami politikoje (pvz., taip Rusija teisina Vidurio Europos šalių okupaciją ir įtraukimą į socialistinį bloką). Diskusijas kelia sukarintų dalinių, pasipriešinimo judėjimų veiksmai minėtu laikotarpiu, nes jų nariai dėl vienokių ar kitokių priežasčių įvykdė nusikaltimus prieš civilius gyventojus: Kaniukų kaimo, Glitiškių dvaro, Dubingių miestelio atvejai.

LIETUVIŲ IR LENKŲ GINKLUOTŲ PASIPRIEŠINIMO JUDĖJIMŲ PAGRINDINIAI BRUOŽAI, PANAŠUMAI IR SKIRTUMAI

Piliečių dalyvavimas pasipriešinimo sąjūdyje gali būti sąlygotas įvairių veiksnių: nepasitenkinimas vidine valstybės situacija, ideologinė priešprieša, interventų okupacija etc. Manuelis Castellsas⁴ pasipriešinimą kildino iš visuomenės nepasitenkinimo, turėdamas omenyje visuomenės pasipriešinimą vykdomų reformų atžvilgiu. Arvydas Anušauskas⁵ pasipriešinimą

⁴ Castells, M. *Władza komunikacji*. Warszawa, 2013, p. 344.

⁵ Anušauskas, A. Pasipriešinimo raida ir pasipriešinimo metodai. *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939–1956*. Sud. Anušauskas, A. Vilnius, 2004, p. 241.

apibūdino kaip kitaip mąstančių žmonių patriotinį sąjūdį, turintį savitą politinę programą. Šis apibrėžimas nurodo, jog pasipriešinimas – tai centralizuota organizacija⁶, turinti politinį tikslą, išreikštą politinėje programoje. Kęstutis Kasparas⁷ *pasipriešinimą* apibrėžė kaip prieš užgrobtos šalies ar jos dalies gyventojų laisvės kovos sąjūdį, turintį savarankišką strategiją ir taktiką. Šiame apibrėžime galima išskirti keturis esminius elementus: *okupantai, laisvė, kova* ir *sąjūdis*. Šis *pasipriešinimo* sąvokos apibrėžimas nurodo, kad pasipriešinimo judėjimas atsiranda priešui okupavus suverenią valstybę arba jos dalį, o pasipriešinimo dalyvių siekinys yra laisvė. Apibrėžime kova (kuri vykdoma remiantis savarankiška strategija bei taktika) gali būti suvokiama plačiąja prasme, t. y. ne tik kaip ginkluotas pasipriešinimas okupantui (t. y. aktyvus pasipriešinimas), bet ir kaip bet koks pavergtos šalies ar jos dalies gyventojų elgesys, kuriuo siekiama pakenkti okupantui (t. y. pasyvus pasipriešinimas).⁸ K. Kasparo⁹ apibrėžime yra žodis *sąjūdis*, kuris nurodo, jog kovą vykdė centralizuota organizacija.

Atsižvelgiant į aukščiau pristatytų apibrėžimų skirtumus, sudedamąsias dalis, sąvoka *pasipriešinimo judėjimas* suvokiama kaip priešų užimtos teritorijos gyventojų centralizuotas, tikslingas, politiškai angažuotas, ginkluotas judėjimas, kuris įvairiais būdais siekė išsivaduoti iš okupacijos.

Organizuotas pasipriešinimas okupantams vyko įvairiais laikotarpiais. Per Antrąjį pasaulinį karą Lietuva buvo išskirtinė Europos kontekste, nes tuo metu mūsų šalyje veikė trys ideologiškai skirtingi pasipriešinimo judėjimai (atitinkantys aukščiau pateiktą apibrėžimą – aut. pastaba): lietuvių antinacinis, lenkų ginkluotas ir sovietų ginkluotas.¹⁰ Aptariamuoju laikotarpiu Lietuvos teritorijoje veikė šios lietuvių antinacinio pasipriešinimo organizacijos: Lietuvos frontas (LF), Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS), Lietuvos laisvės armija (LLA), Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK). Šios organizacijos nepasizymėjo per karą, bet sudarė pagrindą atsirasti ir organizuotai veikti pokario lietuvių ginkluotam antisovietiniam pasipriešinimui. Ginkluota kova siekta nepriklausomybės bei parodyti Vakarų

⁶ Žodis *sąjūdis* reiškia sutelktą visuomeninį judėjimą – pagal *Žodynas.lt* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/S/sajudis> [žiūrėta 2017-07-21].

⁷ Kasparas, K. Teorinė pasipriešinimo samprata ir klasifikacija. *Laisvės kovų archyvas*. 1997, 20: 236.

⁸ K. Kasparas savo straipsnyje (p. 238–244) taiko sąvokos klasifikaciją pagal pasipriešinimo būdą, formą ir veiksmų koordinavimą. Vis dėlto, disertacijos autoriaus nuomone, tokia klasifikacija yra perteklinė. Skirstant pasipriešinimą pagal kovos formą į aktyvų ir pasyvų, pakankamai aiškiai nurodomas pasirinktos formos kovos būdas.

⁹ Kasparas, K. *Teorinė pasipriešinimo samprata ir klasifikacija*, p. 236.

¹⁰ Bubnys, A. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pagrindis 1939–1945 m.* Vilnius, 2015, p. 9.

valstybėms, kad Lietuva nesutinka su Jaltos ir Potsdamo konferencijų¹¹ nutarimais, t. y. įtraukimu į Sovietų Sąjungos sudėtį.

Antrojo pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais Rytų Lietuvoje veikė organizuotas lenkų ginkluotas pasipriešinimo judėjimas. Šis judėjimas, kuriam taikomas bendrinis pavadinimas *Armija Krajova* (AK), buvo centralizuota, kadrinių karininkų sukurta organizacija, pavaldi Lenkijos emigracinei vyriausybei (kuri nuo 1939 m. lapkričio mėn. veikė Prancūzijoje, o nuo 1940 m. birželio – Anglijoje). Lenkų pagrindžio tikslas buvo kova dėl valstybės nepriklausomybės. Lenkų pasipriešinimo judėjimas pradėjo kurtis 1939 m. rudenį po pralaimėto gynybinio karo ir prasidėjus nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos okupacijai. Pagrindžio vadovybė siekė atkurti Lenkijos valstybingumą ir buvusiose prieškarinio Lenkijos rytinėse žemėse, kurios tapo Lietuvos ir Sovietų Sąjungos dalimis.¹² Siekis buvo grįstas ne tik noru išsaugoti šias teritorijas Lenkijos valstybės sudėtyje, bet ir būtinumu parodyti, kur baigiasi Sovietų Sąjungos įtakos sfera. Tarpukariu (sąvoka *tarpukaris* taikoma apibūdinant laikotarpį tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų) lietuvių ir lenkų nesutarimas dėl Vilniaus Antrojo pasaulinio karo metais vėl įgavo ginkluoto konflikto bruožą. AK kovojo prieš lietuvių dalinius, kolaboravusius su naciais, taip pat neišvengta civilių gyventojų aukų. Dėl šių priežasčių Lietuvoje šis pasipriešinimo judėjimas vertinamas nevienareikšmiškai.

Lietuvių ir lenkų AK antinaciniai (po 1944 m. liepos antisovietiniai) pasipriešinimo judėjimai turi kelis bendrus bruožus, įrodančius jų panašumus, o ne skirtumus. Lietuvių antinacinis pasipriešinimas, kaip ir lenkų AK, orientavosi į Jungtines Amerikos Valstijas ir Angliją, šių judėjimų veikla buvo grįsta tikėjimu, kad bus realizuoti Atlanto chartijos principai, o kaip priešai buvo įvardijamos nacistinė Vokietija ir Sovietų Sąjunga.¹³ Lietuvių antinacinis pasipriešinimas turėjo panašių bruožų su lenkų AK ne tik pagal tai, kad tikėta Atlanto chartijos nuostatų realizavimu, bet ir pagal veikimo taktiką. Abi antinacinės neginkluoto pasipriešinimo taktikos, t. y. raginimas nestoti į vokiškas organizacijas, nevykdyti pyliavų, lėmė plačią antinacinę propagandą ir agitaciją, kolaborantų demaskavimą ir įbauginimą.¹⁴ Šiuos judėjimus sutapatina faktas, kad

¹¹ Jaltos ir Potsdamo konferencijoje nubrėžtos ir patvirtintos naujos pokario Europos sienos, pagal kurias Lietuva atsidūrė Sovietų Sąjungos sudėtyje.

¹² Pagal: Bubnys, A. Antinacinis pasipriešinimas. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007, p. 246–250. Taip pat: Anušauskas, A. Lenkų pagrindis Lietuvoje 1939–1945 m. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007, p. 250–252.

¹³ Bubnys, A. Antinacinė lietuvių rezistencija. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007, p. 246.

¹⁴ Bubnys, A. *Antinacinė lietuvių rezistencija*, p. 247.

lietuviams bei lenkams organizuojant ir vykdant pasipriešinimą buvo bendradarbiauta su naciais, taip pat neišvengta civilių gyventojų aukų. Skirtingos organizacijos paliko panašų sudėtingą paveldą – atmintį apie civilių gyventojų žudynes, bendradarbiavimą su okupantais. Dėl šių priežasčių pasipriešinimo judėjimų veiklos istorija sulaukia dėmesio, nevienareikšmių įvertinimų, kuriais galima manipuliuoti. Neigiami veiklos aspektai panaudojami siekiant sumenkinti lenkų arba lietuvių pokario rezistencijos masą, dalyvius ir pasiektus rezultatus. Atminties apie šiuos pasipriešinimo judėjimus išsaugojimo oponentai, siekdami savo tikslų, bando paveikti ne tik istorinius tyrimus, švietimą, bet ir bet kokią praeities raišką ir jos formą dabartyje.¹⁵

Atsižvelgiant į aukščiau pateiktus teiginius, sąvoka *ginkluotas pasipriešinimo judėjimas* taikoma apibrėžiant lietuvių antinacinį ir antisovietinį bei lenkų antinacinio pasipriešinimo judėjimus, kurie siekė nepriklausomybės ir organizuoti veikė Lietuvos teritorijoje nuo 1939 m. iki 1953 m. Už šio apibrėžimo lauko lieka sovietinis antinacinis (komunistinis) judėjimas, veikęs Lietuvos teritorijoje Antrojo pasaulinio karo metais. Komunistinis judėjimas siekė įvesti komunistinę diktatūrą ir įtraukti Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį. Komunistinis judėjimas buvo antinacinis, bet nesiekė nepriklausomybės.¹⁶

Tarp lietuvių ir lenkų ginkluotų pasipriešinimo judėjimų yra skirtumų, kuriuos nulėmė požiūriai į besikeičiančius krašto okupantus. Anot A. Anušausko¹⁷, lietuviams didžiausia priešė buvo Sovietų Sąjunga, iš kurios išsivaduoti padėjo nacistinė Vokietija. Dėl šios priežasties nacistinė Vokietija buvo vertinama kaip sąjungininkė kovoje su Sovietų Sąjunga. Esminiais skirtumais tarp lenkų AK ir lietuvių antinacinio pasipriešinimo reikėtų laikyti šiuos bruožus (nes kai kurie AK daliniai bendradarbiavo su naciais):

1. Lenkų pasipriešinimo judėjimas buvo griežtai centralizuota karinė organizacija. Lietuvių antinacinis pasipriešinimas nebuvo vieningas. Veikė kelios skirtingos organizacijos: LF, LLKS, LLA, o 1943 m. lapkričio mėn. susikūrė VLIK, kuris sujungė beveik visas organizacijas, išskyrus LLA ir komunistus;¹⁸

¹⁵ De Beats, A. *Responsible History*. New York – Oxford 2009, p. 40.

¹⁶ Toks teiginys paremtas Rafal'o Wnuk'o straipsniu, kuriame aiškiai apibrėžtas skirtumas tarp Lenkijos ir komunistinio pagrindžio organizacijų, veikusių Lenkijoje. Wnuk, R. Politiniai ir idėjiniai Lenkijos antikomunistinio pagrindžio pavidalai. *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939–1956*. Sud. Anušauskas, A. Vilnius, 2004, p. 205–206.

¹⁷ Anušauskas, A. Įvadas. *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939–1956*. Sud. Anušauskas, A. Vilnius, 2004, p. 8–9.

¹⁸ Bubnys, A. *Antinacinė lietuvių rezistencija*, p. 246–249.

2. Lenkų pasipriešinimo judėjimas nuo pat pradžių, t. y. nuo 1939 m. gruodžio mėn., vykdė ginkluotas akcijas, diversijas, o nuo 1943 m. pradėjo veikti partizaninės brigados. Lietuvių antinacinis pasipriešinimas apsiribojo neginkluota, t. y. pasyviaja, pasipriešinimo forma, baimindamasis masinių okupanto represijų;

3. Lenkų pasipriešinimo judėjimo struktūros nuo 1944 m. liepos mėn. pradėjo trauktis į centrinę Lenkiją. Vilniaus krašte nuo 1944 m. veikęs lenkiškas antisovietinis pasipriešinimo judėjimas nebuvo organizuotas, nuoseklus ir centralizuotas. Antinacinis lietuvių pasipriešinimas ideologiškai ir organizaciškai parengė tautą aktyviam pasipriešinimui prasidėjus sovietų antrajai okupacijai 1944 m. liepos mėn.¹⁹ Per pokarį vykęs lietuvių antisovietinis pasipriešinimas pasižymėjo organizuotumu, ginkluota kova bei masiškumu (įtraukė apie 4 proc. tuometinės Lietuvos gyventojų);

4. Atmintis apie lietuvių pasipriešinimo judėjimą yra įstatymiškai įtvirtinta, o atmintis apie lenkų ginkluotą pasipriešinimą Lietuvoje nėra sureguliuota įstatymais. Atmintis apie lenkų pasipriešinimą priklauso nuo Lietuvoje veikiančių lenkiškų kultūrinių ir visuomeninių organizacijų.

Aptariant šiuos antinacinius judėjimus teigtina, kad dėl nevienareikšmiškos istorijos atmintimi apie šiuos judėjimus galima manipuliuoti siekiant politinių tikslų. Visuomenė jautriai reaguoja į civilių gyventojų žudynes. Politinės organizacijos, panaudodamos medijas, gali kurti iškreiptą atmintį apie bet kurį pasipriešinimo judėjimą. AK kolektyvinė atmintis yra už Lietuvos viešosios atminties ribų, t. y. nepatenka į suinstitucintą viešąją atmintį, kurią reguliuoja Lietuvos Respublikos įstatymai. Dalis AK karių 1944 m. vasarą pasitraukė iš Lietuvos į Lenkiją, kita dalis liko Rytų Lietuvoje. Vieni iš jų tęsė kovą su sovietiniais okupantais, kiti pasirinko taikų gyvenimą sovietinėje santvarkoje. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, būvę AK kariai tapo nepriklausomos Lietuvos piliečiais, o požiūris į juos buvo sąlygotas tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo metu vykusių įvykių.

APIBENDRINIMAS

Antrojo pasaulinio karo metais 1939–1944 m. Rytų Lietuvoje veikė lenkų ginkluotas pasipriešinimo judėjimas, kurį abstrahuojant priimta vadinti Armija Krajova. AK buvo profesionalių karininkų bei politikų sukurtas ginkluotas pasipriešinimo judėjimas, tiesiogiai pavaldus Lenkijos egzilinei vyriausybei. Egzilinė vyriausybė formaliai kontroliavo AK, bet AK vadovybė

¹⁹ Bubnys, A. *Antinacinė lietuvių rezistencija*, p. 250.

okupuotame krašte, atsižvelgdama į okupacinę realybę, neretai vykdė politiką, prieštaraujančią vyriausybės nuostatomis. Turimi omenyje lietuvių ir lenkų tarptautiniai santykiai AK propagandinės veiklos kontekste. Viena vertus, naudojantis medijomis buvo bandoma paraginti lietuvius susitarti dėl bendros pokarinės vizijos – tai egzilinės vyriausybės siekinys. Kita vertus, atsižvelgiant į lietuvių kolaboravimą, pasitelkiant medijas buvo grasinama lietuviams krašto aneksija, tautos asimiliacija. AK propagandos biuras suformavo naratyvą apie stiprią Lenkiją ir jos ginkluotas pajėgas, pokarinės Lenkijos santykius su Lietuva. Įvardytame naratyve buvo nevienareikšmis Lietuvos ir lietuvių įvaizdis. Lietuviai buvo pristatomi kaip būsiami sąjungininkai ir kaip priešai. Šiuos skirtingus įvaizdžius vienijo tai, kad lietuviai buvo vaizduojami neatsiejamai nuo būsimos Lenkijos. Šis naratyvas tapo AK kolektyvinės atminties pagrindu.

Komunikacinis nenuoseklumas ir neišvengtos civilių gyventojų žudynės tarp lietuvių įtvirtino AK kaip Lietuvai priešiškos organizacijos įvaizdį. Vilniaus kraštas po karo liko Lietuvos dalimi, dalis AK karių pasiliko gyventi Rytų Lietuvoje. Atsikūrus nepriklausomai valstybei pradėjo formuotis Lietuvos viešoji atmintis. Viešąją atmintį suformavo valstybės institucijos, bendradarbiaudamos su mokslininkais ir remdamosi išlikusiomis atminties laikmenomis. Jie per medijas buvo paveikti politinių partijų, nevyriausybių organizacijų ir pan., todėl susiformavo viešoji atmintis, kurioje dominavo kovos už valstybingumą ir lietuvių tautos martirologijos naratyvai, pagal kuriuos AK – tai vienareikšmiškai Lietuvos priešas. Suformuota atmintis be dialoginio prisiminimo, t. y. neįtraukiant į ją kitų atminčių, kurios turi panašias vertybines nuostatas.

Karo metų patirtis šiandien įgauna naują reikšmę, nes karo dalyvių ir liudininkų skaičius nyksta, vyksta perėjimas iš tiesioginės komunikacijos su gyvais liudininkais į ritualizuotą atminties komunikaciją per atminties laikmenas ir medijas. Šis procesas turi teigiamą reikšmę – galima kalbėti apie traumines patirtis atsisakant emocijų. Lietuvoje šis procesas paskatino diskusijas ir naujo požiūrio – AK kaip Lietuvos sąjungininko – atsiradimą. Atmintis apie AK nėra institucinės Lietuvos viešosios atminties dalis. Šios dvi skirtingos atminties formos – viešoji ir kolektyvinė – tarpusavyje sąveikauja. Kolektyvinė atmintis formuojama individų, priklausančių kolektyvui, kurie veikiami institucinės viešosios atminties bei medijų sukuria savo atminties naratyvą ir atrenka atminties laikmenas, kurios patvirtina atminties naratyvo autentiškumą. Viešoji atmintis, veikdama per medijas, negali visiškai pakeisti kolektyvinės atminties, nes kolektyvinę atmintį palaiko kasdieninė kolektyvo vidinė komunikacija bei atminties laikmenos. Kolektyvinę atmintį gali paveikti medijos ir jų formuojami didieji naratyvai. AK kolektyvinės atminties pagrindas yra karo metais AK vykdyta propagandinė veikla. Anuomet per medijas iš esmės buvo suformuotos vertybinės nuostatos (laisvė, demokratija),

požiūriai į kitas tautas (rusai – priešai, lietuviai – sąjungininkai). Lygiai taip pat kolektyvinė atmintis negali pakeisti viešosios atminties, jeigu kolektyvas neturi pakankamos paramos interesų grupėse: žiniasklaidoje, politinėse partijose etc. Todėl galima teigti, kad kol AK kolektyvinės atminties atstovai neturės pakankamos paramos interesų grupėje, tol jų atmintis netaps Lietuvos viešosios atminties dalimi. Viešosios atminties pliuralizmą galima užtikrinti į jos konstravimo procesą įtraukiant atminties laikmenas, susijusias su kolektyvinėmis atmintimis, kurių naratyvai ir komunikuojamos vertybės yra tapačios viešajai atminčiai.

LITERATŪRA

Anušauskas, A. Įvadas. *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939–1956*. Sud. Anušauskas, A. Vilnius, 2004.

Anušauskas, A. Lenkų pogrindis Lietuvoje 1939–1945 m. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007.

Anušauskas, A. Pasipriešinimo raida ir pasipriešinimo metodai. *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939–1956*. Sud. Anušauskas, A. Vilnius, 2004.

Bubnys, A. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pogrindis 1939–1945 m.* Vilnius, 2015, p. 9.

Bubnys, A. Antinacinis pasipriešinimas. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2007.

Castells, M. *Władza komunikacji*. Warszawa, 2013.

Confino, A. *Germany as a Culture of Remembrance. Promises and Limits of Writing History*. Chapel Hill, 2006.

De Beats, A. *Responsible History*. New York – Oxford, 2009.

Kasparas, K. Teorinė pasipriešinimo samprata ir klasifikacija. *Laisvės kovų archyvas*, 1997, 20. *Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939–1956*. Sud. Anušauskas, A. Vilnius, 2004.

Nora, P. Czas pamięci. *Res Publica Nowa*. 2010, 10.

Wnuk, R. Politiniai ir idėjiniai Lenkijos antikomunistinio pogrindžio pavidalai. *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939–1956*. Sud. Anušauskas, A. Vilnius, 2004, p. 205–206.

Žodynas.lt [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/S/sajudis> [žiūrėta 2017-07-21].

2020 m. premija 1-oje nominacijos grupėje skirta Rugilei Karkauskaitei už bakalauro darbą „Litvakų virtuvė dabartinėje Lietuvoje: paveldas ir jo pritaikymas“

Rugilė Karkauskaitė

LITVAKŲ VIRTUVĖS PAVELDO PRITAIKYMAS IR REPREZENTACIJA DABARTINĖJE LIETUVOJE

Kiekviena pasaulio tauta turi savo išskirtinumų, vienas jų – tradicinė virtuvė. Žydų virtuvė yra viena labiausiai išsiskiriančių. Ji labai įvairi ir kitokia tuo, kad pagal *kašruto* principus kai kas leidžiama valgyti, o kai kas – ne. Taip pat šios virtuvės patiekalai, tokie kaip beigelis, *foršmakas* ar daugelis kitų, populiarūs visame pasaulyje, jų paragauti galima įvairiuose restoranuose ar kavinėse.

Nematerialus kultūros paveldas (pagal UNESCO Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvenciją) – tai ilgainiui nusistovėjusi veikla, vaizdai, raiškos formos, žinios, įgūdžiai, taip pat su jais susijusios priemonės, objektai, žmogaus veiklos produktai ir su jais sietinos kultūrinės erdvės, tam tikrų bendruomenių pripažintos kaip kultūros paveldo dalis.¹ Nematerialus kultūros paveldas yra ir litvakų virtuvė – XIX a. pab. ir XX a. pr. gaminti litvakų patiekalai. Šiame tyrime remiamasi to laikotarpio lietuvių ir pačių litvakų prisiminimais apie šios tautinės mažumos virtuvę tuometinėje Lietuvoje. To laikotarpio litvakų virtuvės paveldas – tai išlikę prisiminimai ir receptai.

Žydų diasporos bendruomenės paplitusios visame pasaulyje, tačiau nepaisant *kašruto* principų, vienijančių tradicinę žydų virtuvę, kiekviename regione žydų virtuvė skiriasi – ji prisitaiko prie vietos augalinių kultūrų subtilybių ir gaminimo įpročių. Lietuva šiuo atveju nebuvo išimtis. XIV a. pab. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teritorijoje pradėję kurtis žydai išsiskyrė ne tik religija ir papročiais, bet ir savita virtuve. Virtuvėje pasireiškia

¹ *Kultūros paveldas* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/Straipsnis/kulturos-paveldas-23850> [žiūrėta 2020-06-04].

gilios šios tautos tradicijos, kurios susijusios su tikėjimu ir senovės moralės principais.² Griežtą tvarką, ką valgyti ir kaip, nustato taisyklių rinkinys – kašrutas, kuris apibrėžtas Toroje ir jos komentaruose.

TYRIMO PROBLEMA IR KELIAMI KLAUSIMAI

Nepriklausomybę 1990 m. atkūrusioje Lietuvoje nemažai restoranų ar kavinių skelbia, kad čia galima paragauti litvakų ar žydų virtuvės patiekalų. Deja, kartais tai, kas būna įvardijama kaip litvakų virtuvės patiekalai, yra ne litvakų, bet Izraelio, kitų regionų žydų ar netgi kitų tautų nacionaliniai patiekalai. Šio tyrimo metu keliami tokie klausimai: ar tai, kas visuomenėje reprezentuojama kaip litvakų virtuvė ir jos paveldas, yra istorinė litvakų virtuvė? Ar dabar Lietuvoje gyvenantys litvakai valgo / gamina šios virtuvės patiekalus bei koks jų santykis su kašruto reikalavimais? Ar litvakiška virtuvė gali būti virtuvė be kašruto principų taikymo?

Šio tyrimo tikslas – ištirti, kaip dabartinėje Lietuvoje (1990–2020 m.) pritaikoma ir reprezentuojama istorinė litvakų virtuvė.

TEMOS AKTUALUMAS IR NAUJUMAS

Viena iš menkai tyrinėtų žydų kultūros sričių yra litvakų virtuvė, nors istorinės virtuvės tyrimai Lietuvoje šiuo metu populiarūs – tai atskleidžia gausios ir daug visuomenės dėmesio sulaukiančios Vilniaus universiteto profesoriaus Rimvydo Laužiko LDK maisto ir gastro-nominės kultūros studijos.³ Taip pat jau keleri metai istorinės virtuvės tyrimai Lietuvoje vis plačiau plėtojami bei yra aktualūs kalbant apie LDK valdovų ir Lietuvos didikų giminių kulinarinį paveldą.⁴ Istorinės virtuvės tyrimai – kasdienybės tyrimų dalis, naudinga siekiant

² *Žydu valgiai*. Sud. A. Pagirskaja. Vilnius: YAD, 1992, p. 3.

³ Pavyzdžiui: Laužikas, R. *Istorinė Lietuvos virtuvė: maistas ir gėrimai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Briedis, 2014; Laužikas, R. Tradicija ar (ir) kūrybos laisvė: patiekalų receptų „genealogija“ Lietuvoje. *Tautosakos darbai*. 2017, 53: 113–132.

⁴ Beinortienė, J.; Leonavičiūtė, R. *Karalienės Bonos virtuvė*. Vilnius: Aukso žuvys, 2018; Čeprackas, L.; Dumanowski J.; Laužikas, R.; Pacevičius, A. *Oginskių dvaro virtuvėje*. Iš lenkų kalbos vertė Tomáš Božerocki. Vilnius: Akademine leidyba, 2016; Astrauskas, A.; Laužikas, R. *Wie der gepökelte Stier nach Konstanz fuhr: kulinarische Wechselbeziehungen zwischen Litauen und Deutschland mit 31 Rezepten*, 2017; Astrauskas, A.; Laužikas, R. *How the future King of England Ate Peacock in Vilnius*. Vilnius: Lithuanian Culture Institute, 2018.

geriau suprasti konkrečią kultūrą, tradicijas, jos sąveiką su greta gyvenusiomis kultūromis bei konkretaus laikotarpio kasdienybės rutiną.

Lietuvos regiono kulinarijos istorinis paveldas yra ir litvakų virtuvė. Įsikūrę Lietuvoje žydai ne tik išlaikė savitą suvokimą apie mitybą bei gaminimo įpročius, bet ir nemažai virtuvės subtilybių perėmė iš vietinių gyventojų. Tiriant litvakų virtuvę galima pamatyti, kaip glaudžiai susijusios šių viename regione gyvenusių tautų – žydų, lietuvių, lenkų – virtuvės. Pavyzdžiui, lietuviškais nacionaliniais patiekalais yra laikomi bulviniai blynai (latkės), kugelis, o žydų bendruomenėse jie vertinami kaip litvakų ar net bendrai viso Rytų Europos regiono žydų – aškenazių – tradicinės virtuvės dalis. Pastaroji glaudi sąsaja Lietuvoje nėra akcentuojama, vengiama dvigubo tautinės virtuvės paveldo išskyrimo. Šis tyrimas padėtų geriau suprasti, kas yra litvakų virtuvė, kokie patiekalai jai priskiriami ir kuo ypatingos jos gaminimo tradicijos, kaip lietuvių, Lietuvos lenkų ir žydų virtuvės sąveikavo tarpusavyje ir kuo jos skyrėsi.

TYRIMO METODIKA

Šio tyrimo metu vykdytas kokybinis tyrimas, siekiant gauti kuo daugiau žinių apie litvakų dabartinę virtuvę bei žydų prisiminimų apie jų vaikystės ar dabarties mitybos tradicijas kiekvieną dieną ir švenčių metu. Pagrindinis šio tyrimo metodas yra pusiau struktūruotas interviu. Tyrimo metu atlikta 19 interviu.

Tyrimo dalyviais pasirinkti Lietuvos žydai arba žydiškų / litvakiškų ar tokių patiekalų turinčių maitinimo įstaigų darbuotojai. Pateikėjų atranka vykdyta atlikus analizę, kokios įstaigos Lietuvoje turi žydišką / litvakišką meniu, o ieškant respondentų, kurie nedirba įstaigose, pirma buvo kreipiamasi į draugus ir pažįstamus, vėliau – į Lietuvos žydų bendruomenę, lokalias žydų bendruomenes, paskiausia taikytas sniego gniūžtės metodas.

Tyrimo metu atlikti interviu su įvairiais pateikėjais: kalbėtasi su asmenimis, kurie laikosi arba nesilaiko košerinės mitybos reikalavimų, puoselėja litvakų virtuvę namuose arba lankosi tokiose maitinimo įstaigose, gamina litvakų virtuvės patiekalus maitinimo įstaigose, taip pat su litvakų paveldą kavinėse ar restoranuose pritaikiusiais savininkais.

Šiais interviu buvo siekiama išsiaiškinti, ar litvakai laikosi košerinės mitybos principų, kokios išlikusios litvakų virtuvės tradicijos šiandien jų namuose, kaip puoselėjamas litvakų paveldas maitinimo įstaigose. Tyrimo metu surinkti interviu buvo transkribuojami, vėliau koduojami –atskiroms temoms suteiktas kodas, o gauti atsakymai pagal kodą palyginti tarpusavyje.

KASDIENOS IR ŠVENČIŲ LITVAKŲ VIRTUVĖ

Įvairių regionų žydų virtuvę vienija aptarti kašruto principai, tačiau kaip bendro, visas žydų virtuves jungiančio elemento nederėtų pamiršti ir patiekalų arba produktų, kurių reikalaujama turėti ant judaizmą išpažįstančiųjų stalo kiekvieną šventę.

Litvakų, kaip ir daugelio kitų vietos tautų, virtuvė XIX a. pab. – XX a. pr. buvo vargo virtuvė. Jau nuo XVII a. Lietuvoje žydų ekonominė padėtis buvo nestabili, o didžiosios dalies bendruomenės narių gyvenimo būdas išliko kuklus ir XX a. pr.⁵ Dėl šios priežasties litvakų kasdienė virtuvė nebuvo išskirtinė regione – gaminta iš produktų, kurie buvo pigūs, maistas buvo kaloringas, kad energijos užtektų ilgam ir būtų galima pasisotinti.

Maža dalis litvakų patys augino vaisius ir daržoves, jų virtuvėje vaisiai ir daržovės taip pat buvo mažai naudojami, kaip ir žolelės, uogos, grybai, riešutai, nes daugelis žydų gyveno ne kaimuose, o mažuose miesteliuose – *šetluose*. Iš grybų dažniausiai naudotos voveraitės. Taip pat litvakų virtuvė pasižymėjo maža prieskonių variacija, nes šie buvo brangūs ir reti Lietuvoje, tad žydai prieskonius daugiausia naudojo per šventes. Kasdienos valgiai gardinti druska, svogūnais ir česnakais, juodaisiais arba kvapiaisiais pipirais, kurie būdavo suvyniojami į audinį ir traiškomi plaktuku. Visgi, nepaisant siauresnio nei kitų vietos tautų produktų naudojimo, litvakai gebėdavo gaminti įvairius valgius.⁶

Kasdienos virtuvėje buvo gaminami greitai paruošiami ir brangių ingredientų nereikalaujantys patiekalai. Tai troškinta silkė su svogūnais, morkomis ir džiovintais vaisiais; kapota silkė – *foršmakas*, kuris yra dviejų rūšių. *Foršmakas* ruošiamas iš silkės, obuolių, kiaušinių, svogūnų, cukraus, dažnai dar dedama piene išmirkyta duonos pluta. A. Pagirskajos sudarytoje knygoje galima rasti ir receptų, kuriuose į *foršmaką* dedama česnakų⁷, o L. Lempert knygoje „Litvak cuisine“ *foršmako* recepte įrašytas ir cinamonas.⁸ Taip pat kasdienos virtuvėje buvo gaminamos kapotų kiaušinių salotos, kapotos jautienos kepenys, pieniška voveraičių sriuba, vištienos sultinys su *farfelekeh* (tešlos kukuliukai iš miltų, kiaušinių, vandens ir druskos) arba *trifelekh* (iš persijotų miltų ir kiaušinių paruošiama blynų konsistencijos tešla, kuri lėtai įleidžiama į sriubą), antis su grikių įdaru, kugelis.

⁵ Lempert, L. *Litvak cuisine*. Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 6.

⁶ Ten pat.

⁷ *Žydų valgiai*, p. 6.

⁸ Lempert, L. *Litvak cuisine*, p. 8.

Šventinis žydų stalas buvo įvairesnis ir patiekalais bei jiems ruošti naudojamais ingredientais išskyrė iš kitų regiono virtuvių. Pagal religinę tradiciją žydai turi 11 švenčių. Šabas – septintoji savaitės diena ir svarbi kassavaitinė šventė, vienintelė iš visų švenčių paminėta Dešimtyje Dievo įsakymų.

Šabo patiekalai aprašomi Lėjos Jacovskienės-Faingold straipsnyje „Prisiminimai, skirti mylimiems tėveliams ir Maneliui Faingoldams“. Straipsnio autorė prisimena savo vaikystę Ukmergėje. Pasakodama apie virtuves subtilybes savo šeimoje L. Jacovskienė-Faingold teigia, kad tiek jos mama, tiek senelė žinojo valgių receptų ir mokėjo gaminti daugybę žydiškų patiekalų. Kiekvienai šventei buvo gaminami būtent tai šventei skirti valgiai. Šabui ir kitoms šventėms valgių gaminimas buvo šventas reikalas. Kiekvieną ketvirtadienį jos mama ir kitos šeimnininkės kepykloje kepėdavo *chalas* ir kitokias įvairių formų – gėlyčių, kaspinėlių, krepšelių – bandeles, o per *Purim* šventę *homentaš* – trikampę bandelę su aguonomis. Bet kurios šventės pavakarę ant stalo buvo statomos dvi žvakidės su žvakėmis, motina sukalbėdavo trumpą maldą, visa šeima apsirengdavo šventiniais drabužiais ir sėdavo prie stalo. Straipsnio autorės mama labai didžiavosi savo kulinariniais gabumais ir garbingiausią vietą ant stalo skirdavo įdarytai žuviai – anuomet tai buvo lydeka, o dabar naudojamas karpis. Taip darydavo visos žydų šeimos. Nors daugelis jų gyveno skurdžiai, bet per šabą ir kitas žydų šventes gaudavo paramą. Penktadieniais mama eidavo pas kepėją, kur krosnyje palikdavo puodus su šabui skirtu valgiu *čolntu* – mėsos, bulvių ir pupelių patiekalu, kurį iš krosnies ištraukdavo tik šeštadienio dieną. 12 valandą dienos vaikams parnešus troškinį ir tėvui grįžus iš sinagogos būdavo sėdama prie šventinio stalo. Per didžiąsias šventes namo grįždavo ir L. Jacovskienės-Faingold seserys, kad visa šeima per šventes būtų drauge. Jos mama sakydavo: „Kai jums reikės išmokti gaminti žydų valgius, jūs išmoksitė.“⁹

Žydų virtuvėje populiarus šabo patiekalas yra čiolentas – mėsos, pupelių ir daržovių troškinys¹⁰, tačiau tiek L. Lempert knygoje „Litvak cuisine“, tiek A. Pagirskajos „Žydų valgiai“ čiolentas yra be pupelių, nors L. Jacovskienės-Faingold prisiminimuose čiolentas buvo ruošiamas su pupelėmis. Taigi galima daryti išvadą, kad čiolento ruošimas priklausė nuo šeimnininkės recepto. Litvakai čiolentą ruošdavo su mėsa, bulvėmis ir džiovintais vaisiais, pavyzdžiui,

⁹ *Žydų muziejus*. Vilnius: Lietuvos valstybinis žydų muziejus, 1994, p. 185.

¹⁰ Ten pat.

slyvomis. Šabo patiekalai būdavo gaminami per naktį ant mažos ugnies, kad šeštadienį arba penktadienį vakarienės metu būtų karšti. Šabui buvo ir yra būdinga gaminti troškinius, kaip čiolentas arba cimesas – saldus daržovių ir džiovintų vaisių troškiny. Taip pat šabo metu buvo ruošiama *gefилte fisch* – žuvis išdarinėjama, išrenkami kaulai (taip daroma, nes kaulų išrinkinėjimas yra laikomas darbu, o šabo metu draudžiama dirbti net menkus darbus) ir žuvies išnara pripildoma maltos žuvies mėsos su prieskoniais.¹¹ Tai vienas svarbiausių šabo pagerbimo patiekalų regione – litvakų virtuvė nuo Lenkijos žydų skiriasi tuo, kad, skirtingai nei Lenkijos žydų virtuvėje, nebuvo ruošiami saldūs patiekalai, naudota mažai cukraus, bet daug pipirų. *Gefilte fisch* Lietuvoje buvo ruošiama su druska ir pipirais, o Lenkijoje ji buvo saldi.¹²

TYRIMO PATEIKĖJŲ MĖGSTAMI IR GAMINAMI PATIEKALAI, SIEJAMI SU LITVAKŲ PAVELDU

Visi interviu metu apklausti pateikėjai teigiamai atsiliepė apie litvakų virtuvę ir teigė, kad šios virtuvės patiekalai yra labai skanūs, daugeliui tai ir vaikystės prisiminimų skonis. Dalis interviu metu apklaustų Lietuvos žydų iki šiol gamina litvakiškus patiekalus, tačiau daugelis jų sakė, kad tai daug laiko ir pasiruošimo reikalaujantys valgiai, todėl jų dažnai nepasigamins. Dėl šios priežasties jų namuose litvakiški patiekalai būna gaminami retai arba yra perkami (toliau pateikiamų citatų kalba netaisyta):

„Tai yra kapota silkė, kur buvo ir pas mus namuose, ir man tai patinka kaip prisiminimas iš vaikystės, ir Lietuvoje irgi gaminama, tai, va, čia vienintelis toks dalykas, bet kadangi jis yra, jis reikalauja daug pasiruošimo, tai prisipažinsiu, kad aš jį perku, o ne gaminu [juokiasi].“ (Pateikėja nr. 2.)

„Nu, vat, negaminam mes iš tikrųjų tų minėtų patiekalų, tai aš, vat, sakau vis ruošiuosi kažkaip, vat, nu, atgaivinti, nes aš, nu, va, būtent nelabai mėgstu terliotis ilgai prie puodų, tai, bet vis galvoju, reikia kada pabandyti tą floimen cimes [...]. Esu dariusi tuos imberlach namuose, bet šiaip tai ką aš žinau, į tuos beigelius nueinam, Beigelių krautuvelę, jeigu ką ir nusiperkam, jeigu teiglach būna, imberlach, tai nelabai, jeigu atvirai, gaminam.“ (Pateikėja nr. 6.)

¹¹ Lempert, L. *Litvak cuisine*, p. 16.

¹² Roden, C. *The Book of Jewish Food. An Odyssey From Samarkand and Vilna to the Present Day*, p. 45.

„Taip taip, viskas, ką aš minėjau, viskas yra daroma, valgoma, gamina ir visada žinai, kad tą patiekalą kažkas padaro labai skaniai, tą padaro mažiau skaniai, bet pas mane namuose labai skaniai daro (juokiasi). Skaniau aš nelabai kur ragavau, bet čia gali būti įpročio reikalas.“ (Pateikėjas nr. 8.)

Šis pateikėjas minėjo, kad jei švenčia žydų šventes su bendruomene, tai visuomet ant stalo būna *chala* ir košerinis vynas, o namuose gaminami tokie patiekalai, kaip *floimen cimes*, kurį valgo šabo metu, vištienos sultinys, *lekech*.

Penki interviu metu apklausti Lietuvos žydai litvakiškus ir žydiškus patiekalus namuose valgydavo kasdien arba dažnai, todėl ši iš tėvų bei senelių perimta tradicija jų namuose gyva iki šiol.

„Oi, viską gaminu: iš macos patiekalus, žydišką atibitiotiką – bulijoną, vadinasi, floimen cimes [...]. Aš nežinau, aš viską gaminu, jei paimti tą žydiškų patiekalų knygutę, tai aš juos visus ir gaminu.“ (Pateikėja nr. 9.)

Taip pat viena pateikėja minėjo, kad žydų kultūroje nėra maisto kulto savaitės dienomis – jie maitinasi paprastai, tačiau šabui ruošiasi ypatingai bei gamina tuos pačius valgius, kuriuos valgė vaikystėje.

„Taip, ir dabar gaminam [...]. Apskritai žydų tradicijoje nėra, nėra maisto kulto savaitės bėgyje, ruošiamės šabui, jau šabui kepame chalas arba tiesiog duoną [...]. Kepam duoną patys šabui, o taip, paprastom dienom, mums Tora sako, kad mes neturim labai taip patenkinti jau savo skrandį, reikia dvasiškai labiau dirbti, taip kad labai paprastai maitinamės savaitės bėgyje, bet jau toks iškilmingas stalas būna maždaug jau šabui arba šventėms atėjus.“ (Pateikėja nr. 10.)

Interviu metu 10 apklaustų pateikėjų iki šiol švenčia žydiškas šventes ir gamina litvakiškus patiekalus, kuriuos valgė savo vaikystėje.

„Chanuką [...] mes darėm, kepėm latkes, turbūt žinot, bulviniai blynai, kad darėm tą farširuotą žuvį ir kukuliukus iš karpio [...].“ (Pateikėja nr. 14.)

„[...] per Peisachą mes, mes valgom sultinį, ir per Peisachą būtiniausiai valgom sultinį su macu, kukuliais. Tai šitas būtinai. Ir stengiamės kažkiek. Visą laiką Hanukos metu aš visą laiką kepu vaikam bulvinius blynus. [...] per Hanuką valgyti bulvinius blynus, spurgas, per Purimą valgyti pyragėlius su aguonomis, homentaš vadinamus.“ (Pateikėjas nr. 15.)

ŽYDIŠKŲ IR LITVAKIŠKŲ PATIEKALŲ SAVO MENIU TURINČIŲ MAITINIMO ĮSTAIGŲ LANKYTOJŲ LŪKESČIAI IR POPULIARIAUSI PATIEKALAI

Maitinimo įstaigose esantys litvakiški patiekalai sulaukia skirtingo lankytojų dėmesio ir vertinimo. Tyrimo metu apklaustos įstaigos vardijo, kas kelia susidomėjimą jų veikla ir kokie patiekalai lankytojų palankiausiai vertinami.

Beigelių krautuvėlė savo asortimente turi daugiausia litvakiškų patiekalų. Kaip teigia pateikėja, pagrindiniai jos lankytojai yra ne Lietuvos žydai, o lietuviai ir iš užsienio atvykstantys svečiai. Kaip patys sako, susidomėjimas didžiulis. Pateikėja apsilankymą Beigelių krautuvėlėje įvardija kaip potyrį susidūrus su žydų kultūra, nes žmonės ateina ne tik į kavinę, bet ir į žydų bendruomenę, o tai yra geriausia vieta susipažinti su Lietuvos žydų kultūra.

„Nu, kuo daugiau, tuo labiau, mes jau dirbam keturis metus, tai labai domina ir tikrai mūsų tas pagrindinis klientas yra toli gražu ne žydai, nors jų irgi daug būna ir iš viso pasaulio, bet lietuviai labai, Lietuvos gyventojai ir svečiai, ir iš viso pasaulio. Jie domisi, daug kas prisimena kaimynus ar šeimos draugus, kurie gamino panašiai, daug kas dalinasi savo receptais ar ten pataria, kad taip arba ne kitaip reiktų daryti. Žodžiu, susidomėjimas didžiulis ir žmonės vieni ateina žinodami, norėdami prisiminti skonius, kiti palygint su tais, ką jie prisimena ir ką mes gaminam, kiti grįžę iš Izraelio užbėga pasižiūrėt, ko turim, ketvirti niekad nieko neragavę, bet domisi, tai tokia, vat, mūsų klientūra.“ (Pateikėja nr. 5, Beigelių krautuvėlė.)

Beigelių krautuvėlėje formuojasi socialinis potyris per litvakų virtuvę. Čia galima susipažinti su Lietuvos žydų bendruomene, nes krautuvėlėje lankosi daug šios bendruomenės narių, o vienas iš būdų pažinti kultūrą yra domėtis maistu.

„Nu, aš manyčiau, pirmiausia jie ateina į žydų bendruomenę, kaip į nebūtinai kavinę, į pačią bendruomenę, kur galima atrasti, patirti tą tokį, apturėti socialinį potyrį, kaip

kažkas pasakė. Įvardijom, nes pas mus ištaisai šurmuliuoja mažiausiai trim kalbom, vat, atvykę svečiai, klientai ir šiaip lankytojai. Nu, antra, žinoma, pažiūrėti, kas mes tokie, kas pas mus vitrinoje [...]. Tai, va, taip, va, ir atsitinka, viskas domina, viskas, ką mes galim pasiūlyt. Pradedant nuo skonio, kvapo, vaizdo iki to pabendravimo.“ (Pateikėja nr. 5, Beigelių krautuvėlė.)

Taip pat svarbu, kad mūsų šalyje 2020-ieji buvo paskelbti Vilniaus Gaono ir Lietuvos žydų istorijos metais, o tai dar labiau didino susidomėjimą žydų kultūra. Daugiau sužinoti apie žydų kultūrą galima ir ragaujant jų patiekalų bei apsilankant edukacinėje programoje Beigelių krautuvėlėje. Ypač augo jaunimo susidomėjimas, žmonių, kurie beveik nepažinojo žydų, nes jie jau nebebuvo jų kaimynai ar pažįstami, – po Antrojo pasaulinio karo ir Holokausto Lietuvoje žydų populiacija smarkiai sumažėjo. Galima teigti, kad žydų kultūra Lietuvoje patiria savotišką renesansą, vis labiau besviečiant visuomenę ir augant susidomėjimui šia kultūra.

„[...] bet, sutikite, prieš kokius, aš nežinau, kai mes pradėjom, prieš kokius keturis ar šešis metus, vis dar žmonėm net žodis žydas neapsiversdavo pasakyt liežuvis, o dabar žmonės ateina besidomintys, besidomintys, kartais ateina tokie, kurie dar daugiau žino apie mus, kartais tie ateina, kuriems tai yra tradicija valgyti tą beigelį. Kalbat apie tą patį jaunimą, tai jie dar ir mums sako, kodėl pas jus nėra kalakutienos su bruknių kaip įdaru, sakau, nu, jūs, turbūt iš Niujorko grįžę. Pas mus, atkreipkit dėmesį, dar yra košer – mėsos negalim daryt. Bet žmonės ateina, kurie domisi arba susidomi, atpažįsta ir, nu, tie, kurie ateina nuo nulio, turbūt dalis jų dar ir sugrįžta, visi susidomėję daugiau.“ (Pateikėja nr. 5, Beigelių krautuvėlė.)

Restoranas „Rishon“ veikia su pertrauka, kurios metu užsiėmė vadinamuoju keiteringu. Pateikėjas teigė, kad litvakiškais patiekalais daugiausia domisi lietuviai, nemažai lankytojų iš užsienio irgi paragauja litvakiškų patiekalų, maždaug 60–70 proc. restorano svečių. Populiariausi litvakiški patiekalai yra *gefilte fisch* bei *foršmakas*, kurių paragauja beveik kiekvienas lankytojas. Pateikėjas mano, kad didžiausią susidomėjimą šiais patiekalais kelia istorija, susijusi su šiuo maistu. Visgi patys populiariausi restorano patiekalai nėra litvakiški. Paklausus, ko lankytojai tikisi „Rishon“ restorane, atsakymas buvo toks:

„Žinokit, tikisi, dauguma lankytojų tiesiog nori pavalgyti, kažkas tikisi kažko naujo paragauti, bet ką mes stengiamės padaryti, tai sudaryti būtent restorane šeimos atmosferą [...]“. (Pateikėjas nr. 16, „Rishon“.)

TYRIMO REZULTATAI

1. Litvakų virtuvei svarbūs kašruto principai. Jų buvo laikomasi ir XIX a. pab. – XX a. pr., daugelis litvakų tuo metu laikėsi visų kašruto principų. Svarbiausi kašruto principai yra pieno ir mėsos produktų nemaišymas, nevartojimas žuvų, kurios neturi pelekų ir žvynų, bei jūros gėrybių, o vynas yra košerinis tik tuo atveju, jei jis pagamintas žydo, degtinė taip pat gali būti košerinė.
2. Litvakų virtuvė – vargo virtuvė. Joje buvo naudojami vietiniai ir pigūs produktai. Rytų Europos regiono specifika – vietinės kultūros augalai bei grūdai, taip pat vietoje auginami gyvuliai. Litvakų virtuvėje kiekvienai šventei buvo gaminami patiekalai iš to, kokie produktai tuo metu buvo pigūs ir lengvai prieinami. Iš tų pačių ingredientų buvo daroma daug skirtingų patiekalų, tačiau Litės regiono virtuvė išsiskyrė iš bendro Rytų Europos konteksto, nes čia ruošiami patiekalai buvo arba išvis nesaldinami, arba saldunami mažai, kaip, pavyzdžiui, *gefилte fisch*. Net ir nepasiturintys žydai švėsdavo šabą ir kitas tradicines žydų šventes. Nors patyrė nepriteklių, visuomet per šventes stengdavosi pagerbti stalą ir gaminti tai šventei būdingus patiekalus.
3. Išskyrus vieną pateikėją, visi kiti tyrimo metu apklausti pateikėjai nesilaiko kašruto principų, tik vienas iš jų prisilaiko *kosher style* (pateikėjas nr. 8). Tai lėmė istorinės aplinkybės, suvaržiusios judaizmo religines praktikas ir jų perimamumą, bei tai, kad Lietuvoje dėl mažos žydų bendruomenės tam sudarytos prastos sąlygos – labai brangu ir sunku gauti košerinių produktų. Tai reikalauja papildomų pastangų, o nereligingiems žydams neatrodo būtina. Taip pat tyrimo metu išryškėjo, kad kašrutas visų pirma suvokiamas kaip nuo judaizmo religijos atsietas žydų kultūros dėmuo. Selektyviai tam tikrų kašruto principų iki šiol prisilaiko didžioji dalis pateikėjų.
4. Visi pateikėjai turi vienokių ar kitokių prisiminimų apie vaikystėje valgytus litvakiškus ir žydiškus valgius. Kasdienybėje jie rečiau gaminti, tačiau per šventes būdavo ruošiami beveik visų pateikėjų namuose. Litvakų virtuvė yra žydiškos kultūros dalis, kuri perimama iš savo šeimos. Vis dėlto dabartiniu metu dėl įvairių priežasčių pateikėjai patys litvakiškų patiekalų gamina mažiau. Tik trys iš dvylikos pateikėjų nurodė, kad jų kasdieniame maitinimo gaminimo procese būna litvakų patiekalų, kiti litvakiškus patiekalus gamina tik kartais.

5. Iš interviu atsakymų ryškėja du atvejai: perimta kulinarinė tradicija, pavyzdžiui, pateikėja nr. 2, pateikėja nr. 6, pateikėja nr. 9, pateikėja nr. 10, pateikėjas nr. 13, pateikėjas nr. 15, ir suaugus išmokta kulinarinė Lietuvos žydų tradicija – pateikėja nr. 11, pateikėja nr. 14. Šios dvi gaminimo tradicijos skiriasi tuo, kad išmokta vaikystėje yra labiau autentiška, nes remiasi savo artimųjų gaminimo receptais ir būdais, o išmokę suaugusieji šiuos patiekalus gaminti mokosi dar iš savo tėvų, kai kuriuos patiekalus perima iš kulinarinių knygų, interneto tinklalapių, tačiau mokantis pagal receptus kvestionuojamas autentiškumas, nes patiekalas negali būti atkartojamas visiškai taip, kaip buvo vaikystėje. Taip pat nėra lengva rasti autentišką receptą. Pateikėjos, kurios išmoksta gaminti suaugusios, ruošia ne tik litvakiškus patiekalus, bet ir visai žydų diasporai arba Izraeliui būdingus valgius, taip pat patiekalai savaip interpretuojami – pateikėjas nr. 11 minėjo, kad per *Pesachą* keptavo pyragus su macais, o tai nėra litvakiška ar autentiška. Tai naujai atėjusi mada ir labiau siejama su švenčių patiekalais, o ne kasdienos virtuve.
6. Apklausus pateikėjus, ką jie mano apie litvakiškų bei žydiškų patiekalų turinčias maitinimo įstaigas, dažniausiai minėtos dvi žinomos maitinimo įstaigos – Beigelių krautuvėlė ir „Rishon“ restoranas. Jos abi yra Vilniuje, o visi pateikėjai, išskyrus vieną, taip pat gyvena Vilniuje, taigi jie nėra susipažinę su maitinimo įstaigomis kituose miestuose. Abi šios įstaigos sulaukė dvejopų atsiliepimų, daugiau gerų atsiliepimų buvo apie Beigelių krautuvėlę. Visgi keli pateikėjai, bendrai kalbėdami apie žydiškų ar litvakiškų patiekalų maitinimo įstaigas, nevengė kritikos dėl autentiškumo stokos.
7. Taigi, nors maitinimo įstaigų koncepcija skiriasi, jas vienija žydų bei litvakų patiekalų įtraukimas į savo meniu arba edukacinių programų litvakų virtuvės tema rengimas. Šios įstaigos į savo valgiaraščius yra įtraukusios litvakų virtuvės paveldo patiekalų, tačiau ne visos tai pristato kaip litvakų virtuvę, pavyzdžiui, „Beigelistai“ yra jau Niujorko stiliaus beigelinė, o tai nutolę nuo litvakų paveldo, nors ištakos ir glūdi LDK teritorijoje. Taip pat skiriasi šių maitinimo įstaigų idėjinis dėmuo: „Beigelistai“, Mykolo g. 4, yra verslas, Beigelių krautuvėlės viena iš įkūrimo idėjų buvo kova su antisemitizmu. „Rishon“ restoranas ir „Smilga Hotel“ taip pat yra verslas, tačiau jis padeda žmonėms pažinti istoriją per maistą ir vykdo žydų virtuvės patiekalų, tarp kurių yra ir litvakų valgių, edukaciją. Tai verslas, kuris pasitelkia istoriją. „Aušros“ muziejaus vedamos edukacinės programos pritraukia daug lankytojų ir šitaip reprezentuojama autentiška kultūra. Šios įstaigos įsikūrusios miestuose, kur buvo gausios žydų bendruomenės. Maitinimo įstaigos reprezentuoja litvakų kultūrinį palikimą savo miestuose.

8. Litvakiški patiekalai, esantys maitinimo įstaigose, sulaukia daug ne Lietuvos žydų, o lietuvių ir užsienio svečių dėmesio. Populiariausi litvakiški patiekalai maitinimo įstaigose, kalbant apie „Beigelistus“ ir Beigelių krautuvėlę, yra beigelis su laišiša, *foršmakas* ir *gefилte fisch*. Edukacinės programos taip pat yra populiarios ir sulaukia vis daugiau žmonių dėmesio. Pasakojimas su degustacija sukuria naują potyrį lankytojams, jie ne tik paragauja litvakiškų patiekalų, bet ir daugiau sužino apie litvakų istoriją ir kultūrą. Be abejo, daug lankytojų pritraukia ir autentiška aplinka, pavyzdžiui, „Aušros“ muziejuje, o Beigelių krautuvėlė yra tarsi socialinis potyris, kai per maistą susipažįstama su Lietuvos žydų bendruomene. Svarbu pažymėti ir tai, jog daugelis lankytojų neturi daug žinių apie litvakų virtuvę ir ją išivaizduoja kaip labai egzotišką, tačiau nėra suvokiama, kad tai tas pats Rytų Europos regionas, kuriame buvo naudojama vietinė produkcija. Taigi litvakų virtuvė sulaukia daug dėmesio ir dažniausiai vertinama palankiai.

LITERATŪRA

- Balinska, M. *The Bagel: The Surprising History of a Modest Bread*. Yale University Press, 2000.
- Dresner, S. H.; Siegel, S. *The Jewish dietary laws: Their Meaning for Our Time*. New York: The Burning Bush Press, 1959.
- Juonytė, Ž. A. *Žydų šventės ir tradicijos*. Vilnius: Didakta, 2020.
- Sheraton, M. *The Bialy eaters. The story of a bread and a Lost World*. New York: Broadway Books, 2000.

ŠALTINIAI

- Lempert, L. *Litvak cuisine*. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
- Lempertas, I. *Litvakai*. Vilnius: Versus aureus, 2005.
- Lewando, F. *Vilniaus vegetariškų patiekalų knyga: tradicinė tarpukario Vilniaus žydų virtuvė. Legendinio Fanios Lewando restorano receptai*. Vilnius: Alma littera, 2015.
- Lietuvos žydai 1918–1940. Prarasto pasaulio aidas*. Sud. Yves Plasseraud, Henri Miczeles. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- Oginskaitė, R. *Gib a kuk – žvilgtelėk. Pokalbiai Olgos ir Grigorijaus Kanovičių namuose*. Vilnius: Tyto alba, 2017.
- Roden, C. *The Book of Jewish Food. An Odyssey From Samarkand and Vilna to the Present Day*. London: Penguin Books, 1999.

Žydai Pakaunėje. Sud. Inga Stepukonienė. Kaunas: Naujasis lankas, 2018.

Žydų kultūros paveldas Lietuvoje. Sud. Alfredas Jomantas. Vilnius: Savastis, 2005.

Žydų muziejus. Vilnius: Lietuvos valstybinis žydų muziejus, 1994.

Žydų valgiai. Sud. A. Pagirskaja. Vilnius: YAD, 1992.

INTERNETO ŠALTINIAI

Barytė, I. *Chaimas Frenkelis – pirmasis Šiaulių milijonierius ir „labutinių“ išradėjas* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/chaimas-frenkelis-pirmasis-siauliu-milijonierius-ir-labutinu-isradejas-582-531304?copied>.

Kultūros paveldas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/Straipsnis/kulturos-paveldas-23850>.

Lietuvos žydų bendruomenė. Litvakiško beigelio receptas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lzb.lt/2019/11/30/litvakisko-beigelio-receptas/>.

Rivka Shapiro about her youth in Pakruojis, interview by telephone, 23 January 2005 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://kehilalinks.jewishgen.org/pakruojis/walk/ruthinterview.htm>.

Shurpin, Y. *Why Do Jews Eat Lox and Bagels?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3227501/jewish/Why-Do-Jews-Eat-Lox-and-Bagels.htm.

Žydų virtuvės tradicijos. Zarasų krašto žydų istorija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.zarasu-zydai.lt/index.php/project/zydu-virtuves-tradicijos/>.

2020 m. specialioji premija skirta Oleksandrai Petrauskaitėi už magistro darbą „Emigracija iš Ukrainos, Baltarusijos ir Rusijos į tarpukario Lietuvą“

Oleksandra Petrauskaitė

EMIGRACIJA IŠ UKRAINOS, BALTARUSIJOS IR RUSIJOS Į TARPUKARIO LIETUVĄ. EMIGRANTŲ SOCIALINIS PORTRETAS

Pilietiniame kare nugalėjus bolševikams 1922 m. oficialiai įsteigta Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga – šalis, kurioje ne visi norėjo gyventi pagal naujas taisykles. Naujosios taisyklės atnešė pokyčių ekonominėje ir socialinėje srityse ir tai turėjo įtakos TSRS žmonių apsisprendimui emigruoti į užsienį. Remiantis istoriniu kontekstu būtina išsiaiškinti, kodėl sovietų piliečiai emigracijos šalimi pasirinko Lietuvą.

Po Pirmojo pasaulinio karo ir Spalio revoliucijos imperinės Rusijos ekonominės ir finansinės sistemos buvo visiškai sužlugdytos, tai lėmė gamybos sumažėjimą ir maisto trūkumą naujai sukurtoje valstybėje¹. Kalbant apie Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos sąlygas, galima pastebėti bendras tendencijas.

Pirma, 1916–1917 m. didžiuosiuose miestuose buvo ekonominė krizė ir badas. Pirmojo pasaulinio karo metais išeikvoti šių ir kitų Sovietų Sąjungos šalių ištekliai, o dėl represijų ir kolektyvizacijos įdiegta paskirstomoji karinio komunizmo sistema. Antra, kolektyvizacijos pradžia 1929 m. buvo viena pagrindinių migracijos iš Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos priežasčių. Masinė migracija Lietuvoje atsispindėjo užsieniečių, kurie kreipėsi dėl leidimo gyventi ar Lietuvos pilietybės, sąrašuose.²

¹ Полян, П. *Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР*. Москва: ОГИ, 2001, p. 38.

² Asmenų dokumentų dėl leidimo gyventi Lietuvoje ir asmenų natūralizacijos bylų apyrašas 1930–1938 m. LCVA, f. 402, ap. 8, b. 7.

Valstybės santykiai su verslininkais buvo labai įtempti, vyko masinis techninių darbuotojų atleidimas.³ Tai atspindi profesinės migracijos į Lietuvą skaičiai. Tarp imigrantų iš Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos beveik trečdalis buvo techninių profesijų atstovai: dailidės, technikai, statybininkai ir kt. Tai taikoma visoms trimis šalims.

Pastebėtina, kad tarp rusų emigrantų buvo ir smulkiųjų verslininkų, kurie tuo laikotarpiu prarado verslą. Jie, pasak istoriko, daugiausia migravo į tuometę Čekoslovakiją ar Vokietiją. Tačiau ir į Lietuvoje atvyko rusų, kurie jau turėjo verslumo patirties, – atidarė mažas kepyklas, kirpyklas ir parduotuves Kaune. Verta paminėti, kad jie tai padarė bendradarbiaudami su lietuviais ar žydais. Tai gali reikšti, kad nepriklausomam verslui trūko lėšų, todėl teko bendradarbiauti su vietos gyventojais.

Verta paminėti ir tai, kad ekonominė veikla naujai sukurtoje Sovietų Sąjungoje buvo derinama su ideologine. Ekonominį spaudimą ir darbo užmokesčio mažėjimą sukėlė ne tik krizė. Kartu tai buvo būdas priversti paklusti tuos, kurie nepritarė sovietų valdžiai. Taigi mokyklų mokytojai, profesoriai, menininkai, rašytojai ir kiti žmonės, buvę naujosios vyriausybės oponentai, tapo ekonominio spaudimo aukomis. Tarp migrantų yra, pavyzdžiui, Sankt Peterburgo universitetų profesorių, kurie buvo atleisti dėl konfrontacijos su sovietų valdžia.

Kalbant apie priežastis, kodėl daug emigrantų pasirinko Lietuvą, pirmiausia reikėtų paminėti teisinius veiksmus, susijusius su tautinėmis mažumomis. Galų gale imigrantai atvyko į Lietuvą, integravosi į vietos bendruomenę. Palankių sąlygų tautinėms mažumoms užtikrinimas buvo būtina sąlyga norint įstoti į Tautų Sąjungą. Todėl 1921 m. rugsėjo 14 d. Lietuvos delegacija įsipareigojo priimti Tautinių mažumų apsaugos deklaraciją ir ją patvirtino 1921 m. gruodžio 28 d.

Kita migracijos į Lietuvą priežastis buvo asmeniniai kvietimai. Tokie atvejai buvo reti (iš viso 11) ir susiję su profesūra ir universiteto darbuotojais. Pavyzdžiui, Kauno universiteto kvietimu į Lietuvą atvyko rusų imigrantai Levas Karsavinas (1882–1952), Vladimiras Šilkarskis (1884–1960) ir Aleksandras Jaščanka (1877–1938).⁴ Tokiais atvejais inteligentija galėjo palikti SSRS, jai buvo garantuotas leidimas gyventi ir dirbti Lietuvoje. Kauno universitetas taip pat siekė pritraukti profesionalių kolegų – tai didino įstaigos autoritetą.⁵

³ Harrison, M. Foundations of the Soviet Command Economy, 1917 to 1941. In: S. Pons and S. Smith (eds.), *The Cambridge History of Communism, vol. 1: World Revolution and Socialism in One Country*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 319–320.

⁴ Kasatkina, N.; Marcinkevičius, A. *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 183, 197.

⁵ Ten pat, p. 201.

Socialinis portretas – tai tam tikros socialinės grupės charakteristikų, veiklos, motyvacijos ir gyvenimo būdo apibūdinimas. Socialinis portretas leidžia palyginti įvairias grupes, atskleisti jų specifiką, ypatumus bei vietą visuomenėje ir jos raidos etape. Šiame tyrime socialinio portreto kūrimas yra bandymas rekonstruoti kolektyvinį imigrantų įvaizdį, kuris labiausiai paplitęs tarpukariu. Kuriant socialinį portretą reikalingas klausimų ir kriterijų sąrašas, kuris taps šio portreto kūrimo pagrindu. Kiekviename konkrečiame tyrime šių kriterijų rinkinys bus gana skirtingas – norint atkurti imigranto ir, pavyzdžiui, mokytojo, įvaizdį, reikia užduoti skirtingus klausimus. Tačiau vis dar yra keli universalūs kriterijai, kurie taikomi daugeliu atvejų. Tokios kategorijos yra lytis, amžius, socialinė ir finansinė padėtis. Nagrinėjant emigrantų biografijas atliktas kiekybinis (atrinktos personalijos ir susumuotos jų socialinės ir demografinės charakteristikos) ir kokybinis (dokumentų analizė) tyrimai.

Taigi, norint sukurti socialinį imigranto portretą tarpukario Lietuvoje, taikomi šie kriterijai:

- lytis;
- amžius;
- iš kur, kada ir kaip atvyko;
- persikėlimo į Lietuvą priežastis;
- šeiminė padėtis iki imigracijos į Lietuvą;
- turima profesija ir įgūdžiai bei veikla Lietuvoje;
- išsilavinimas;
- materialinė padėtis;
- lietuvių kalbos įgūdžiai.

Taip pat norint išsamesnio įvaizdžio suvokimo verta atkreipti dėmesį į imigranto asimiliacijos problemą ir tai, kaip vietiniai gyventojai suvokė imigranto iš sovietijos įsitraukimą į tarpukario Lietuvos visuomenę.

RUSŲ EMIGRANTAI TARPUKARIO LIETUVOJE

Šiuolaikiniuose tyrimuose pateikiant Rusijos emigranto įvaizdį nurodoma, kad tai buvo intelektualus, išsilavinęs žmogus, kuris buvo priverstas ieškoti kūrybingumo realizacijos galimybių už Sovietų Sąjungos ribų. Per šį laikotarpį iš Rusijos į Lietuvą imigravo daugybė profesorių, žurnalistų ir rašytojų, tačiau kitą daug didesnę migrantų kategoriją sudarė dažniausiai paprasti darbininkai. Ši grupė nebuvo nagrinėjama ar tiriama. Būtent jie sukūrė rusų imigranto įvaizdį tarp mokslo ir politiniam sluoksniui nepriklausančių gyventojų.

Tai buvo žmonės, gimę 1870–1880 m., ir, skirtingai nei baltarusių ar ukrainiečių atveju, moterų ir vyrų tarp imigrantų buvo maždaug po lygiai, nes dažnai į Lietuvą imigravo šeimos. Daugiausia rusų atvyko iš Maskvos ir jos apylinkių, taip pat iš Voronežo, Tambovo ir Sankt Peterburgo.⁶ Būtent iš Sankt Peterburgo prasidėjo intelektualų migracija, nes ten buvo centrinės švietimo įstaigos: mokslo ir meno akademijos, universitetai, karo mokyklos ir kt. Taip pat Sankt Peterburge buvo politinės ir kultūrinės opozicijos, priešingos sovietiniam režimui, centrai.

Migracijos procesas vyko dviem etapais: paskelbus sovietų valdžią 1918 m. ir 1930 m. pradžioje aktyvios kolektyvizacijos ir bado metu. Pastaroji banga sutapo ir su baltarusių bei ukrainiečių emigracija taip pat vengiant kolektyvizacijos. Pirmosios bangos emigrantai dažniausiai buvo inteligentijos atstovai, išitraukę į konfrontaciją su sovietų valdžia. Pradedant 1930-aisiais, priimta daugybė Rusijos darbuotojų ir ūkininkų paraiškų gauti Lietuvos pilietybę ir leidimus gyventi.⁷

Reikėtų nepamiršti, kad Lietuvos vyriausybė pirmiausia sudarė sąlygas rengti ir įdarbinti lietuvius darbuotojus. Tik tokių darbuotojų trūkumas privertė samdyti emigrantus specialistus. Tokios situacijos pavyzdžiai: Rusijos baleto trupė Kauno valstybiniame teatre (Nikolajus Zverevs, Vera Nemchinova, Anatolijus Obukhovas ir kiti) bei Vytauto Didžiojo universitetas Kaune (Levas Karsavinas, Ivanas Lappo, Pavelas Gronskis, Vasilijus Sezemanas ir kt.). Tačiau nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio etninių mažumų atstovai ir migrantai pamažu buvo šalinami iš valstybės tarnybos. Migrantai buvo vertinami kaip žmonės, kurie atima duonos gabalą iš Lietuvos gyventojų.⁸

Esant labai ribotoms galimybėms dirbti valstybės tarnyboje, daugeliui migrantų teko ieškoti darbo privačiame sektoriuje. Tačiau čia rusams buvo sunku konkuruoti su žydais ir vokiečiais, kurie monopolizavo prekybą ir kai kurias pramonės šakas dar Rusijos imperijos laikais. Migrantų iš Rusijos, palyginti su imigrantais iš Ukrainos ir Baltarusijos, bruožas yra tas, kad tarp jų daugiausia buvo mažų įmonių savininkų ir verslininkų. Tai kirpyklių, kepyklių ar mažų parduotuvių savininkai.⁹

⁶ Asmenų dokumentų dėl leidimo gyventi Lietuvoje ir asmenų natūralizacijos bylų apyrašas 1930–1938 m. LCVA, f. 402, b. 7, ap. 8, p. 1–23, 28–37, 40, 42, 78–85, 88, 94–121.

⁷ Asmenų dokumentų Lietuvos pilietybei gauti bylų apyrašas 1930–1938 m. LCVA, f. 402, b. 7, ap. 10.

⁸ Ten pat, p. 184–185.

⁹ Ten pat, p. 18, 25, 27–30, 33, 38, 49, 63–67, 81, 83, 85–87, 92, 111, 117, 127.

Atskirai reikia pažymėti švietimo vaidmenį. Išsilavinimo statusas daugeliu atžvilgių yra asmens intelekto išsivystymo rodiklis ir veikia kaip socialinis keltuvas užimant aukštesnius visuomenės hierarchijos laiptus. Antros bangos rusų imigrantų dauguma (517 iš 635) turėjo tik mokyklinį išsilavinimą arba jo išvis neturėjo.¹⁰ Švietimas nebuvo reikalingas dirbant fizinį darbą, be to, mi-grantai dažnai būdavo įdarbinami mažose grupėse ir turėjo galimybę bendrauti rusiškai net darbo valandomis. Tai mažino lietuvių kalbos išmokimo, o per ją ir integracijos galimybes.

Tipiškas lietuvių kalbos žinių aprašymas anketose dėl prašymo gauti Lietuvos pilietybę atrodė šitaip: „Lietuvių kalbą moka labai silpnai, rašyti visai nemoka. Baigė mokymus rusų pradžios mokykloje.“¹¹

Intelligentijos įgytas aukštasis išsilavinimas buvo taisyklė be išimčių. Į Lietuvą atvyko Sankt Peterburgo teisės, ekonomikos, istorijos ir filologijos universitetų absolventų. Taip pat dažnai tarp intelligentijos atstovų buvo žmonių, turinčių du aukštojo mokslo diplomus, ar užsienio universitetų absolventų. Tarp jų yra tik 17 imigrantų, kurie pasiliko gyventi ir dirbti Lietuvoje bei išmoko lietuvių kalbą, likę išvyko į Prahą, Romą ir Paryžių.¹²

Apie rusų emigrantų finansinę padėtį galima sužinoti iš emigrantų organizacijos peticijų Vidaus reikalų ministerijai, kuri padėjo naujokams įsikurti Lietuvoje. Kiekvienas užsienietis turėjo sumokėti mokesį už prašymą išduoti leidimą gyventi, o daugeliui imigrantų 30 litų suma pasirodė per didelė. Esant tokiai padėčiai, migrantas asmeniškai arba padedamas organi-zacijos rašė laišką, kuriame nurodė, kad sunkiai verčiasi ir negali sumokėti reikiamos sumos.¹³

Rusijos imigrantai dažniausiai gaudavo maždaug 1,5–2 litų valandinį atlyginimą. Laiške vienas iš imigrantų rašo, kad „dirbdamas namų tapytoju Kaune per dieną gaunu 1,5 lito bei darbo drabužių ir maisto. Tai tikrai nėra daug, bet man užtenka pragyvenimui.“¹⁴

Rusų mokyklų mokytojai vidutiniškai gaudavo apie 190–200 litų, tai maždaug prilygsta Lietuvos mokyklų mokytojų atlyginimams.¹⁵ Dėstytojų atlyginimai universitetuose priklausė

¹⁰ Ten pat, p. 2, 6, 8, 11, 18, 49–51, 60, 64, 89, 92, 97, 101, 108, 117, 125.

¹¹ Ten pat, p. 3–9, 15, 17–21, 63, 71–74, 76, 79, 82–85.

¹² Ten pat, p. 12, 14, 22, 55, 57, 69, 90–91, 198, 201, 203, 205–207, 211, 216, 222.

¹³ V. R. M. Administracijos departamentas, svetimšalių apsigyvenimo bylos, 1929–1943 m. LCVA, f. 1367, ap. 10, b. 611. p. 11–18, 21–27, 36–41, 44, 58, 62–64, 67, 88–92, 94, 99, 103, 121.

¹⁴ V. R. M. Administracijos departamentas. Serovo Boriso apsigyvenimo byla. 1939 m. LCVA, f. 789, ap. 6, b. 606.

¹⁵ Švietimo ministerija. Pradžios mokslo departamentas. Mokytojų algų lapai, 1931 m. LCVA, f. R-758, ap. 2, b. 12, p. 50–57, 63.

nuo dėstomų disciplinų skaičiaus. Už 4 disciplinas buvo galima gauti apie 190–200 litų, už 6 ir daugiau – 280–300 litų per mėnesį.¹⁶

Buvo atvejų, kai Rusijos imigrantai gavo ir didesnę algą. Pavyzdžiui, yra duomenų, kad balerina ir dailininkė Olga Dubiniatskienė nusipirko vieną iš Mikalojaus Čiurlionio paveikslų.¹⁷ Deja, paveikslų kaina nežinoma, tačiau akivaizdu, kad tuo metu menininko darbai jau buvo labai populiari, todėl vertingi.

Taip pat verta atkreipti dėmesį į imigrantų adaptacijos naujoje aplinkoje problemą ir rusų imigranto įvaizdį Lietuvos visuomenėje. Anot Lietuvos sociologės N. Kasatkinos, asimiliacijos procesui įtaką daro etninių grupių, jau gyvenusių Lietuvoje iki 1918 m., socialinė padėtis ir tapatybė. Lietuvos etninė dauguma ir etninės mažumos galėjo skirtingai suprasti socialinės adaptacijos tikslus. Mažumų adaptacija gali neįvykti, jei dauguma sukuria kliūtis arba formuoja neigiamą įvaizdį mažumoms. Paprasčiau tariant, jei priimančioji valstybė pastebimai padalija į „draugus“ ir „priešus“. Žinoma, dvidešimtmetis yra trumpas istorinis laikotarpis, todėl būtų logiška kalbėti apie imigrantų adaptacijos tarpukario Lietuvoje prielaidas ir proceso pradžią.¹⁸

Tarpukario Lietuvos visuomenėje rusai atstovavo tituluotai Rusijos imperijos tautai, todėl jų įvaizdis buvo siejamas su neigiamais prisiminimais (rusifikacija, kolonizacija ir kt.). Tai, kad Rusijos imigrantai gavo Lietuvos pasus, dar nereiškė, jog jie atsikratė neigiamo daugumos požiūrio. Asimiliacijos intensyvumas priklausė nuo artimų imigrantų ryšių su Lietuvos visuomene ir kultūra. Lietuvių kalbos žinios ir papročiai sudarė palankias sąlygas imigrantams ir lietuviams bendrauti ne tik darbo aplinkoje, bet ir laisvalaikiu.¹⁹

Remdamiesi išanalizuotais duomenimis, galime nustatyti socialinį rusų imigranto portretą. Tarp rusų emigrantų vyrų ir moterų buvo maždaug po lygiai (325 vyrų ir 310 moterų), todėl statistiniam portretui galima pasirinkti rusišką moterį. Tipinės imigrantės gimimo metai – 1880–1855, kilmės miestas – Sankt Peterburgas arba Voronežas. Tipiška rusų imigrantė kartu su vyru ir dviem vaikais persikėlė į Lietuvą ir dirbo namų šeimininke, kaip ir prieš atvykimą. Statistiniu atveju migrantė baigė tik mokyklą, o lietuvių kalbos žinios buvo silpnos. Be to, migrantė nedirbo, ji gyveno iš vyro atlyginimo.

¹⁶ Švietimo ministerija. Kultūros reikalų departamentas. Mokslo įstaigų tarnautojų, dėstytojų algų lapai, 1933 m. LCVA, f. R-801, ap. 9, b. 21, p. 31–36.

¹⁷ Čiurlionio galerija ir valstyb. muziejus, 1926 m. LCVA, f. 341, ap. 4, b. 1001, p. 148.

¹⁸ Kasatkina, N.; Leončikas, T. *Lietuvos etninių grupių adaptacija. Kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 119.

¹⁹ Ten pat, p. 127.

BALTARUSIŲ MIGRANTAI TARPUKARIO LIETUVOJE

Vienas pagrindinių baltarusių imigrantų ir atvykėlių ukrainiečių bei rusų skirtumų yra tai, kad jie dalyvavo Lietuvos politiniame gyvenime. 1918 m. lapkričio pabaigoje, kai į Valstybės tarybą įėjo tautinės mažumos, į vietos valdžią buvo įtraukti šeši Baltarusijos veikėjai. Be to, netrukus buvo suformuota Baltarusijos reikalų ministerija, kuriai nuo 1919 m. vadovavo Josephas Voronko, o Karo ministerijoje tuo metu atsirado Baltarusijos skyrius.²⁰

Vis dėlto politiniai veikėjai, kurie palaikė Baltarusiją 1918 m. atsiradus sovietų valdžiai, buvo tik dalis didelio į Lietuvą persikėlusiu baltarusių srauto. Kaip ir migracijos iš Rusijos ir Ukrainos atveju, daugumą sudarė paprasti darbininkai ir ūkininkai. Pagrindinė problema, kylanti šaltiniuose ieškant informacijos apie baltarusius, yra ta, kad baltarusiai buvo suvokiami kaip rusai daug dažniau nei ukrainiečiai. Situacija tokia: tarp užsieniečių prašymų išduoti Lietuvos pasus bei leidimus gyventi ir dirbti Lietuvoje buvo daugiau baltarusių nei rusų ir ukrainiečių.²¹ Bet kituose dokumentuose, tokiuose kaip emigrantų organizacijų narių sąrašai, laiškuose ir pranešimuose baltarusiai vaizduojami kaip rusai.²² Galima manyti, kad tai lėmė rusifikacijos Baltarusijoje politika, po kurios rusų kalba ir saviidentifikacija su rusais tarp baltarusių tapo norma.

Į Lietuvą atvykusių užsieniečių sąrašuose daugiau buvo baltarusių vyrų (530 iš 792), gimusių nuo 1885 iki 1890 metų. Maždaug trečdalis buvo moterų (195) ir vaikų (64), nes baltarusiai migravo šeimomis.²³ Migracija iš Baltarusijos į Lietuvą vyko dviem etapais:

- 1) bolševikams atėjus į valdžią 1918 m. imigravo daugiausia politiniai veikėjai;
- 2) po 1930 m. – ūkininkai ir darbininkai, kurie bėgo nuo kolektyvizacijos.

²⁰ Błaszczak, T. *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 2017, p. 86.

²¹ Asmenų dokumentų Lietuvos pilietybei gauti bylų apyrašas 1930–1938 m. LCVA, f. 402, b. 7, ap. 10. Asmenų dokumentų dėl leidimo gyventi Lietuvoje ir asmenų natūralizacijos bylų apyrašas 1930–1938 m. LCVA, f. 402, ap. 8, b. 7.

Sąrašas asmenų, priimtų (natūralizuotų) Lietuvos pilietybėn, laikotarpis nuo 1930 m. gegužės mėn. 25 d. iki 1937 m. LCVA, f. 1369, b. 4, ap. 21.

V. R. M. Administracijos departamentas, svetimšalių apsigyvenimo bylos, 1929–1943 m. LCVA, f. 1367, ap. 10, b. 611.

²² Kauno miesto ir apskrities viršininko byla. Rusų emigrantų susivienijimas 1926 m. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 456, p. 12–15, 22, 45, 47–49.

²³ Sąrašas asmenų, priimtų (natūralizuotų) Lietuvos pilietybėn, laikotarpis nuo 1930 m. gegužės mėn. 25 d. iki 1937 m. LCVA, f. 1369, b. 4, ap. 21. p. 2–19, 24, 26, 39–47, 49, 52–66, 73–78, 80–99, 113–127.

Tarp baltarusių kilmės vietų nurodoma Gardinas, Minskas, Pinskas ir Polockas.²⁴ Kai kurie iš sovietų Baltarusijos atvykę baltarusiai bėgo nuo GPU (Tarybų Rusijos ir SSRS politinės policijos) persekiojimo ir Vidaus reikalų ministerijai dažnai rašė tokius laiškus: „SSSR vyriausybės nepripažįstu, kaltinu bolševikus kaip politinius priešus ir todėl atsisakau SSSR pilietybės.“²⁵

Kalbant apie baltarusių imigrantų profesijas reikia pasakyti, kad prieš ir po migracijos į Lietuvą jie daugiausia dirbo žemės ūkyje ar kitokį fizinį darbą. Didesnė jų dalis (447 atvejai) buvo statybininkai, krovėjai, mašinistai, virėjai, kepėjai ir siuvėjai.²⁶

Tarp imigrantų iš Baltarusijos, palyginti su rusais ir ukrainiečiais, daugiausia buvo asmenų (574 iš 792), kalbėjusių lietuvių kalba. Iš dalies taip yra dėl to, kad baltarusiai buvo atvykę iš pasienio teritorijos su Lietuva (Lyda, Smorganas, Ošmianai), gyveno kaimynystėje su lietuviais. Apie baltarusiams būdingą kalbų mokėjimo ypatybę buvo rašoma: „Moka kalbą ir žodžių pakankamai. Susikalba laisvai, bet rašyti nemoka.“²⁷ Be to, visi baltarusiai kalbėjo rusiškai, kai kurie dar papildomai mokėjo vokiečių, prancūzų ir lenkų kalbas.²⁸

Materialinė padėtis daug kuo nesiskyrė nuo Rusijos ir Ukrainos imigrantų situacijos. Dažnai kartojamas baltarusių, neturinčių pinigų sumokėti mokesčius už leidimą apsigyventi, apeliacijų tekstas: „Uždirbu labai mažai, kad neužtenka pragyvenimui, ir todėl neturiu, iš ko mokėti.“²⁹ Arba konkretesni: „Prašau nuo leidimo gyventi Lietuvoje atleisti, nes pastaruoju laiku jokio darbo nedarbu ir pragyvenu tik iš retai pripuolamo gaunamo darbo uždirbant dienai 2 litus. Atsidūrus man tokioje sunkioje būklėje reikalaujamą svetimšalio mokesį jokia būdu ir prie gerų norų sumokėti negaliu.“³⁰

²⁴ Ten pat.

²⁵ Svetimšalio be pilietybės Griškovo Jono leidimo gyventi Lietuvoje byla, 1932 m. LCVA, f. 683, ap. 2, b. 3161.

²⁶ Sąrašas asmenų, priimtų (natūralizuotų) Lietuvos pilietybėn, laikotarpis nuo 1930 m. gegužės mėn. 25 d. iki 1937 m. LCVA, f. 1369, b. 4, ap. 21, p. 1–19, 24, 26, 39–45, 49, 60–66, 73–78, 84, 86, 92–99, 113–115, 124, 127.

²⁷ Asmens žinios apie piliečius, norinčius apsigyventi Lietuvoje ir priimti Lietuvos pilietybę, 1933–1936 m. LVCA, f. 394, b. 3, ap. 913, p. 7, 9, 11, 14, 62, 78, 109.

²⁸ Sąrašas asmenų, priimtų (natūralizuotų) Lietuvos pilietybėn, laikotarpis nuo 1930 m. gegužės mėn. 25 d. iki 1937 m. LCVA, f. 1369, b. 4, ap. 21, p. 8, 39, 55, 72, 89, 101, 104, 107.

²⁹ Asmenų dokumentų dėl leidimo gyventi Lietuvoje ir asmenų natūralizacijos bylų apyrašas 1930–1938 m. LCVA, f. 402, ap. 8, b. 7, p. 27, 50, 72, 76, 83, 90, 112.

³⁰ V. R. M. Administracijos departamentas. Suchodolskio Juozo apsigyvenimo byla. 1931 m. LCVA, f. 782, ap. 16, b. 114, p. 3.

Vidutinis atlyginimas, kurį baltarusiai gaudavo, buvo nuo 50 iki 90 litų per mėnesį. Pavyzdžiui, staliaus alga buvo 80 litų per mėnesį³¹, psalmių giedotojo prie cerkvės – 75–80 litų per mėnesį.³² Baltarusijos imigrantų atlyginimai nesiskyrė nuo Lietuvos darbuotojų atlyginimų. Pavyzdžiui, toje pačioje įmonėje Lietuvos staliai uždirbo taip pat 80 litų.³³

Šaltiniuose nurodytas didžiausias Baltarusijos imigranto atlyginimas yra 400 litų. Tiek gavo technikas Nikolajus Lutskevičius, kuris dirbo techniku prie statomų kareivinių.³⁴ Moterys dažniausiai būdavo tarnaitės arba namų šeimininkės, jos gyveno iš vyro uždarbio.³⁵

Apibendrinant apie baltarusių imigrantus Lietuvoje galima pasakyti, kad statistinis imigrantas yra vyras, gimęs 1880–1855 metais. Kilmės miestas tipiniu atveju yra Minskas arba Gardinas, imigrantų specializacija prieš persikeliant į Lietuvą ir po jos – darbininkas arba statybininkas, kurio atlyginimas buvo 80 litų per mėnesį. Tipiškas baltarusių imigrantas baigė tik mokyklą, bet, skirtingai nei ukrainiečių ir rusų migrantai, galėjo laisvai kalbėti lietuviškai.

UKRAINIEČIŲ IMIGRANTAI TARPUKARIO LIETUVOJE

Informacija apie ukrainiečius Lietuvoje pateikiama sąrašuose nuo 1930-ųjų, teikiant prašymus gauti Lietuvos pilietybę ar leidimą gyventi Lietuvoje.³⁶ Tačiau šiuose sąrašuose nėra daug žinių – paprastai nurodomi tik gimimo metai, imigranto gimtasis miestas, tautybė, pilietybė ir profesija. Informatyvesni yra asmeniniai imigrantų laišakai Vidaus reikalų ministerijai, juose daugiau informacijos apie finansinę padėtį, atvykimo tikslą ir specialybę. Apie kai kurių ukrainiečių imigrantų veiklą taip pat galima sužinoti iš policijos pranešimų.³⁷

Siekdami išvengti kolektyvizacijos, bado, sovietų vyriausybės veiksmų ukrainiečiai vyko iš dviejų Ukrainos dalių, visų pirma – iš sovietinės. Trečdalis imigrantų atvyko iš Kijevo, Poltavos ir jų apylinkių. Tačiau išvykti iš Sovietų Sąjungos buvo sudėtinga, todėl imigrantų

³¹ Asmens žinios apie piliečius, norinčius apsigyventi Lietuvoje ir priimti Lietuvos pilietybę, 1933–1936 m. LVCA, f. 394, b. 3, ap. 913, p. 62.

³² Ten pat, p. 117.

³³ Ten pat, p. 119.

³⁴ Ten pat, p. 8.

³⁵ Ten pat, p. 3, 37, 89, 91, 95, 102, 113, 129, 132.

³⁶ Asmenų dokumentų Lietuvos pilietybei gauti bylų apyrašas 1930–1938 m. LCVA, f. 402, b. 7, ap. 10.

³⁷ Asmens žinios apie piliečius, norinčius apsigyventi Lietuvoje ir priimti Lietuvos pilietybę, 1933–1936 m. LVCA, f. 394, ap. 913, b. 3, 19, 114, 405.

iš šios Ukrainos dalies buvo kur kas mažiau.³⁸ Kiti imigrantai atvyko iš Vakarų Ukrainos, okupuotos Lenkijos (1918–1939), kur Lenkijos vyriausybė vykdė „nuraminimo“ politiką – masinius areštus, ukrainiečių represijas, uždarinėjo Ukrainos organizacijas ir įmones.

Atskirą Ukrainos imigrantų grupę (42 iš 210 atvejų) sudaro dezertyrai iš Lenkijos kariuomenės – ukrainiečiai bėgo iš Lenkijos dėl priverstinio šaukimo į karo tarnybą šalies okupantės ginkluotosiose pajėgose. Verta paminėti, kad ukrainiečiai, vengę tarnybos lenkų kariuomenėje, negalėjo gauti darbo ar stoti į universitetą.³⁹ Taigi didžioji Ukrainos imigrantų į Lietuvą dalis yra darbininkai ir universitetų studentai, dėl dezertyravimo netekę galimybės tęsti studijų.

Tarp ukrainiečių migrantų daugiau (184 iš 210) vyrų, gimusių nuo 1884 iki 1888 metų. 179 iš jų migravo vieniši ir susituokė jau Lietuvoje su vietos gyventojomis, tačiau pasitaiko atvejų, kai ukrainiečiai atvyko kartu su sutuoktiniu ar artimu giminaičiu.⁴⁰ Dauguma atvykusių ukrainiečių (168 iš 210) toliau dirbo pagal tas pačias specialybes, kaip ir prieš migraciją. Didžioji jų dalis buvo darbininkai, ūkininkai, staliai, dažytojai, inžinieriai, prekybininkai ir technikai. Retesniais atvejais – gydytojai, tarnautojai ar politikai. Jų iš viso buvo 12. Iš viso atvyko 21 studentas.⁴¹

Lenkijos kariuomenės dezertyrai rado daugybę būdų, kaip įsitraukti į visuomeninę ir profesinę veiklą. Pavyzdžiui, lenkų kariuomenės dezertyras Ivanas Dyccko, kuris atvyko 1930 m. iš Drohobyčo, Lvovo apskrities, Lietuvoje dirbo bibliotekoje. Prieš emigrudamas į Lietuvą ir prieš tarnybą kariuomenėje jis buvo Lvovo universiteto studentas. Imigranto tardymo protokole dėmesį patraukia tai, kad jis nelegaliai pateko į Lietuvą pėsčiomis.⁴² Tarp ukrainiečių imigrantų toks būdas buvo labiausiai paplitęs. Daugeliui ukrainiečių, tarnavusių lenkų kariuomenėje, geografiškai artima Lietuva buvo pagrindinis argumentas renkantis migracijos kryptį. Tai buvo ypač paranku ukrainiečiams, tarnavusiems netoli Lenkijos ir Lietuvos

³⁸ Sąrašas asmenų, priimtų (natūralizuotų) Lietuvos pilietybėn, laikotarpis nuo 1928 m. gegužės mėn. 25 d. iki 1931 m. rugsėjo mėn. 23 d. LCVA, f. 1367, b. 9, ap. 19, p. 20–47, 49–62, 88, 92–115.

³⁹ Дерев'яний, І. *Сила Волі. Євген Коновалець*. Київ: Наш Формат, 2013, p. 63.

⁴⁰ Asmenų dokumentų dėl leidimo gyventi Lietuvoje ir asmenų natūralizacijos bylų apyrašas 1930–1938 m. LVCA, f. 402, b. 7, ap. 8, p. 1–58, 64–71, 74, 79–95, 101.

⁴¹ Ten pat, p. 12, 37, 118.

⁴² V. R. M. Administracijos departamentas, Dyczko Jono apsigyvenimo byla. 1933 m., LCVA, f. 1367, ap. 3, b. 2822, p. 12.

sienos. Imigranto Dyčko asmens byloje nurodoma tokia migracijos priežastis: „Pabėgo, nes buvo persekiojamas.“⁴³ Tačiau papildomuose asmens bylos dokumentuose pateikiama dar viena panaši priežastis: „Pabėgo, nes buvo sunku tarnauti lenkų kariuomenėje.“⁴⁴ Vienaip ar kitaip šios dvi versijos neprieštarauja viena kitai. Šis atvejis puikiai iliustruoja nenorą tarnauti Lenkijos kariuomenėje ir siekį rasti lengviausią ir artimiausią pabėgimo kelią. Tokia išeitimi ukrainiečiams buvo tapusi tarpukario Lietuva.

Be dezertyrų atvejų tarp imigrantų iš Vakarų Ukrainos dažnai kartojasi ir kitas tipiškasis „scenarijus“. Vienas iš tai atspindinčių dokumentų yra trijų ukrainiečių migrantų laiškas Vidaus reikalų ministerijai:

„...Ukrainiečiai Chomyšinai Miroslavas, gyv. Lietuvoje nuo 1929 m., Lavrenčikas Mikalojus, gyv. Lietuvoje nuo 1934 m., Karpinskis Jurgis, gyv. Lietuvoje nuo 1932 m., Surma Jonas, gyv. Lietuvoje nuo 1930 m., šiais metais lankantis Vokietijos Komisijai buvome užsiregistravę išvažiuoti Vokietijon. Šį žingsnį darėme tikėdami pasiekti vokiečių valdomus savo tautiečius ukrainus ir turėdami viltį apsigyventi jų tarpe. Tačiau nors ir turėdami šias perspektyvas, mes ir užsiregistruojant dar nebuvome galutinai apsisprendę palikti mums taip svetingą Lietuvą ir vykti Vokietijon, juo labiau nemanėm, kad užsiregistravus reikės būtinai išvykti. Tik dabar prieš mus atsidengė visa realioji padėtis: mes turime apleisti kraštą, kuriame ukrainai randa visą tėvišką globą, kur mes baigėm mokslus, įsigijom nuoširdžių draugų studentijos ir šiaip lietuviškos visuomenės tarpe. Visos šios aplinkybės paskatino mus galutinai atsakyti nuo minties kur nors išvykti, jei tik Lietuvos vyriausybė suteiks mums teisę toliau gyventi Lietuvoje. Turime dar pridurti, kad gyvendami lenkų okupuotoje sostinėje Vilniuje už bendradarbiavimą su lietuviais studentais teko ne kartą atsakyti prieš okupacinės lenkų valdžios administracinius organus, pranešant dėl vargo ir kančių. Turime garbę prašyti Lietuvos vyriausybę leisti mums ir toliau pasilikti ir gyventi Lietuvoje.“⁴⁵

Analizuojant šį laišką reikia atkreipti dėmesį į kelis punktus. Pirma, paminėtų imigrantų atvykimo į Lietuvą laikotarpis, kuris sutampa su „nuraminimo“ periodu Vakarų Ukrainoje. Antra, iš tikrųjų Lietuva daliai ukrainiečių (32 iš 210) tapo tranzito punktu pakeliui į Vakarų Europą. Atvykimas į Lietuvą dažnai nebuvo susijęs su konkrečiu tikslu pasilikti, nes daugeliui

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Ten pat, p. 4–6.

⁴⁵ Vilniaus miesto savivaldybė, tarnautojo Karpinskio Jurgio asmeninė byla. Prašymas Užsienio reikalų ministerijai. LCVA, f. R-643, b. 1, ap. 1674.

migrantų pagrindinis tikslas buvo pabėgti iš Lenkijos. Trečia, laiško autoriai, matyt, dėl netolerancijos Lenkijos valdžiai negalėjo patekti į Ukrainos universitetą, todėl studijavo Kaune. Kitas svarbus dalykas yra bendra Ukrainos ir Lietuvos veikla prieš Lenkijos vyriausybę. Dėl bendro priešo okupanto buvimo aktyvūs imigrantai ir vietos gyventojai vienijosi Kaune – nuo studentų, kaip matyti iš šio dokumento, iki politinių veikėjų.

Kovos su Lenkija kontekste verta paminėti Ukrainos nacionalistų organizaciją, kuri ketvirtajame dešimtmetyje kovojo su Lenkijos okupacine valdžia Vakarų Ukrainoje. Organizacijos vadovas, Ukrainos Liaudies Respublikos armijos pulkininkas Jevgenas Konovalecas buvo vienas iš ukrainiečių, migravusių į Lietuvą.⁴⁶ Tai netipiškas atvejis, kai Lietuvos vyriausybė domėjosi Ukrainos imigracija. Organizacijos, kuriai vadovavo Konovalecas, veikla taip pat buvo susijusi su strateginės karinės informacijos paieškomis Lenkijoje, todėl bendradarbiavimas su ukrainiečiais šiuo atveju buvo naudingas Lietuvai. Konovalecas turėjo du lietuviškus pasus: vieną Juozapo Novako (su šiuo pasu jis visada keliavo) vardu, antrą savo vardu, išduotą jam 1935 m. Verta paminėti, kad šiame dokumente nebuvo informacijos apie jo šeimą, nes tai galėtų kelti riziką jo žmonai ir sūnui. Konovalecas taip pat gavo iš Lietuvos vyriausybės finansavimą organizacijos veiklai – apie 1,5 tūkstančio dolerių per mėnesį, tai buvo didelė suma tuo laikotarpiu.⁴⁷ Šiandien visi su Konovaleco veikla Lietuvoje susiję dokumentai yra Ukrainos nacionalistų organizacijos archyvuose ir Ukrainos revoliucijos muziejuje Kijeve, todėl dėl jų lokacijos netiriami šiame darbe.⁴⁸

Vertinant ukrainiečių imigrantų finansinę padėtį galima teigti, kad beveik visi jie susidūrė su finansinėmis problemomis. Tarp Vidaus reikalų ministerijos fondo dokumentų, susijusių su migrantais iš Ukrainos, labiausiai paplitęs materialinės padėties vertinimas atrodo šitaip: „...šis svetimšalis yra neturtėlis ir už leidimą apsigyventi sumokėti negali, todėl pasirėmęs svetimšalių mokesčių už leidimą apsigyventi ir dirbti.“⁴⁹

⁴⁶ Кучерук, О. *Україна і Литва. Епізоди спільної історії*. Київ: Залізний тато, 2019, p. 27–29.

⁴⁷ Дерев'яний, І. *Сила волі. Євген Коновалець*. Львів: Центр досліджень визвольного руху; Національний музей-меморіал «Тюрма на Лонцького»; Часопис. 2013, 139: 170–173.

⁴⁸ Ten pat, p. 77.

⁴⁹ V. R. M. Administracijos departamentas, Decykos Vladimiro apsigyvenimo byla. 1933 m., LCVA, f. 1367, ap. 3, b. 569, p. 2.

V. R. M. Administracijos departamentas, Karpinskio Jurgio apsigyvenimo byla. 1933 m., LCVA, f. 1367, ap. 3, b. 1254, p. 1.

V. R. M. Administracijos departamentas, Surmos Jono apsigyvenimo byla. 1933 m., LCVA, f. 1367, ap. 3, b. 2820, p. 4.

Įdomu panagrinėti Ukrainos imigrantų finansinės padėties problemą, remiantis dantų techniko Platono Karpinskio atveju. Tai buvo aukštąjį išsilavinimą įgijęs ir aukšto profesionalumo žmogus.⁵⁰ Atvykęs į Lietuvą jis vadovavo Dantų technikų draugijai Kaune, tačiau, kaip paaiškėjo, tai netapo materialinės gerovės garantija.

Tai galima pastebėti iš komentaro apie Karpinskio prašymą pratęsti leidimą gyventi Lietuvoje: „Turint galvoje, kad Krupskis yra dantų gydytojas, kurių Lietuvoje jaučiamas perteklius, tai Krupskiui leisti ilgesnį laiką pasilikti Lietuvoje nereikėtų.“⁵¹ Gali būti, kad tuo metu Lietuvoje odontologų buvo tikrai daug, tačiau reikėtų atkreipti dėmesį ir į atlyginimo skirtumą. Krupskio kolegos uždirbo nuo 260 litų per mėnesį, o pats Krupskis laiške Vidaus reikalų ministerijai rašė: „Uždirbu vos pragyvenimui, gaunu minimalius 200 litų.“⁵²

Tai tik vienas iš pavyzdžių, rodančių, kad imigrantas uždirbo mažiau nei pragyvenimo minimumo atlyginimas. Pavyzdžiui, krovėjai, dažytojai ar staliai vidutiniškai gaudavo apie pusantro (1,50) lito per dieną. Palyginus kitų sričių vidutinį atlyginimą, kurį lietuviai gaudavo už tą patį darbą, galima pastebėti skirtumą. Pavyzdžiui, mokytojas imigrantas, turintis aukštąjį išsilavinimą, uždirbo 193 litus per mėnesį, mokėdamas lietuvių kalbą, o tos pačios mokyklos lietuvis mokytojas gaudavo 220 litų atlyginimą.⁵³

Analizuojant imigrantų asmenines bylas galima teigti, kad užsienio kalbų mokėjimas, kaip ir aukštasis išsilavinimas, visgi suteikė daugiau galimybių pasirinkti geresnį ir labiau kvalifikuotą darbą. Bet koku atveju ukrainiečiai, neturintys išsilavinimo ir menkai mokantys lietuvių kalbą, uždirbo ne daugiau kaip 80–100 litų per mėnesį.

Aišku, tokių imigrantų, kurie laisvai kalbėjo ir rašė lietuviškai, buvo nedaug. Kitaip nei rusų ir baltarusių imigrantai, absoliutaus lietuvių kalbos neišmanymo atvejų tarp jų beveik nėra. Paprastai ukrainiečių, kurie kreipėsi dėl Lietuvos pilietybės, anketose lietuvių kalbos žinios apibūdinamos kaip „kalbėti gali, rašyti – ne“.⁵⁴

⁵⁰ V. R. M. Administracijos departamentas, Karpinskio Jurgio apsigyvenimo byla. 1933 m., LCVA, f. 1367, ap. 3, b. 1254, p. 91.

⁵¹ Kauno apskrities viršininko byla. Lietuvos dantų technikų draugija. 1938 m., LCVA, f. 402, ap. 5, b. 100, p. 3.

⁵² Ten pat, p. 11.

⁵³ Ten pat, p. 3.

⁵⁴ Asmenų dokumentų dėl leidimo gyventi Lietuvoje ir asmenų natūralizacijos bylų apyrašas 1930–1938 m. LVCA, f. 402, b. 7, ap. 8, p. 1–17, 24–30, 32, 35, 43–52, 71.

Tarp migrantų buvo ir tokių, kurie kalbėjo keliomis kalbomis. Pavyzdžiui, be ukrainiečių kalbos, migrantas taip pat galėtų kalbėti lietuviškai, vokiškai, lenkiškai ir rusiškai.⁵⁵

Kalbant apie asimiliaciją, verta panagrinėti ukrainiečio įvaizdžio formavimo klausimą Lietuvos visuomenėje. Kadangi, kaip minėta anksčiau, su užsieniečiu Lietuvoje buvo elgiamasi atsargiai, atvykusieji turėjo pakovoti už savo autoritetą, demonstruoti lojalumą šaliai, stengtis išmokyti jos kalbą. Be to, migranto profesionalumas ne visada atvėrė jam puikias galimybes Lietuvoje. Viena iš šaltinių minimas įdomus faktas, susijęs su imigranto įvaizdžio formavimu. Laiške vidaus reikalų ministrui ukrainiečių imigrantas ir dantų technikas Platonas Krupskis rašo: „...mane pasiekė gandai, kad apie mane yra pateikta nepalanki informacija, kad aš esu žydas. [...] Mano kolegos pateiks atsiliepimų apie mane, kaip sąžiningą ir padorų žmogų. O kaip darbuotojas – kad buvau geras specialistas, turintis populiarumą. Priedas: miesto gydytojo pažyma, patvirtinanti, kad neturėjau žydų apipjaustymo. 1939 m.“ Svarbu paminėti, kad tuomet buvimas žydu tapo grėsme, dėl to buvo svarbu įrodyti, kad nėra ryšių su judaizmu. Be to, norėdami gauti pilietybę, ukrainiečiai taip pat teikė dokumentus apie giminybę su vietos gyventojais – tai buvo stiprinantis motyvas pilietybei gauti.⁵⁶

Taigi remiantis aukščiau pateikta informacija galima sudaryti statistinio ukrainiečių imigranto portretą ir atkreipti dėmesį į jo ypatybes. Tipiškas ukrainiečių imigrantas yra vyras, gimęs nuo 1884 iki 1888 metų, vienišas, turintis pagrindinį išsilavinimą, pagal specialybę ūkininkas. Kilmės vieta – Poltava. Atvykęs į Lietuvą toks statistinis imigrantas ir toliau užsiėmė žemės ūkiu ir gaudavo apie 80 litų per mėnesį. Asimiliavosi Lietuvoje, jis vidutiniškai mokėjo kalbėti lietuviškai ir buvo lojalus Lietuvos valdžiai.

RUSŲ, BALTARUSIŲ IR UKRAINIEČIŲ KILMĖS IMIGRANTŲ SOCIALINIO PORTRETO Palyginimas

Sudarant socialinį portretą, visų pirma svarbu atminti, kad neverta pasikliauti tik kiekybiiniu veiksmu. Nors dauguma imigrantų buvo ūkininkai, tai neturėtų paneigti kitų veiklų atstovų buvimo. Remiantis ištirtais šaltiniais, galima sukurti kolektyvinį atskirų tautų imigranto portretą, kuris buvo labiausiai paplitęs tarpukario Lietuvoje, bei nustatyti, kuo jie skiriasi.

Reikėtų apibrėžti bendras visų trijų grupių – baltarusių, ukrainiečių ir rusų – imigrantų ypatybes ir išimtis.

⁵⁵ Ten pat, p. 7, 60, 78, 84.

⁵⁶ Svetimšalio be pilietybės Krupskio Platono leidimo gyventi Lietuvoje byla. Santrauka kvotos dėl Šmitienės ir Krupskio giminytės ryšių, 1932 m. LCVA, f. 788, ap. 2, b. 3152, p. 7–8.

- Bendra ypatybė yra tai, kad daugeliu atvejų imigrantai buvo vyrai.
- Dauguma jų atvyko iš provincijos miestų ar sostinės priemiesčių ir užsiėmė žemės ūkiu ar kitokiu fiziniu darbu. Moterys buvo tarnaitės, siuvėjos ar namų šeimininkės, gyvenusios iš vyro atlyginimų. Visais trimis atvejais tarp migrantų buvo ir inteligentijos atstovų, tačiau tarp rusų jų buvo daugiausia. Kalbant apie rusus, kitas skirtumas yra tas, kad tarp jų buvo smulkių verslininkų, o ukrainiečiai ir baltarusiai dirbo samdomus darbus. Baltarusijos imigracijos ypatumas yra tas, kad tarp šios grupės imigrantų buvo didesnis karo ir politinių veikėjų skaičius, pavyzdžiui, Baltarusijos Liaudies Respublikos parlamento atstovų. Atskirą didelę ukrainiečių imigrantų grupę sudarė dezertyrai iš Lenkijos kariuomenės.
- Dažniausia migracijos iš sovietinių teritorijų priežastis buvo kolektyvizacija, todėl dauguma migrantų į Lietuvą atvyko ketvirtajame dešimtmetyje. Dėl šios priežasties ūkininkų grupė tarp imigrantų į Lietuvą buvo gana ženkli. Kitas bendras ukrainiečių ir baltarusių bruožas yra migracijos priežastis – išvykta dėl konfrontacijos su Lenkijos valdžia Vakarų Ukrainoje ir Vakarų Baltarusijoje.
- Kai kuriems imigrantams Lietuva tapo tranzito punktu pakeliui į Vakarų Europą ar Ameriką. Kaune veikiančios emigrantų organizacijos padėjo rinkti reikiamus dokumentus.
- Šeiminių migrantų padėtis buvo skirtinga: ukrainiečiai dažniausiai migravo vieni, rusai ir baltarusiai vyko poromis arba su šeima su vaikais. Atvykę į Lietuvą imigrantai daugiausia ir toliau dirbo tokius darbus, kaip ir prieš persikeldami. Išimtis yra Ukrainos dezertyrai, kurie atvykę į Lietuvą negalėjo pritaikyti savo ankstesnių karinių pasiekimų, todėl buvo priversti ieškoti kitokios darbinės veiklos.
- Bendras bruožas yra ir finansiniai sunkumai, su kuriais susidūrė visų trijų grupių atstovai. Du trečdaliai migrantų gaudavo nuo 60 iki 100 litų atlyginimą per mėnesį.
- Dauguma imigrantų turėjo tik pradinį išsilavinimą, bet visose trijose grupėse buvo jaunų žmonių, kurie vyko studijuoti į Lietuvą, arba tai buvo asmenys, jau anksčiau įgiję aukštąjį išsilavinimą, dažniausiai Sankt Peterburgo universitetuose. Išskirtiniu rusų imigrantų požymiu yra tai, kad tarp jų daugiausia buvo asmenų, turinčių kelis diplomus bei išsilavinimą, įgytą Europoje, ir mažiausiai – valstiečių.
- Kalbant apie užsienio kalbų žinias, ypač lietuvių, reikia pasakyti, kad padėtis buvo labai skirtinga. Dauguma baltarusių imigrantų mokėjo kalbėti lietuviškai. Daugelis baltarusių atvyko iš Baltarusijos pasienio su Lietuva, gyveno lietuviškoje aplinkoje, kur ir išmoko

kalbą. Tarp rusų imigrantų daugiausia buvo tokių atveju, kai imigrantas mokėjo daugiau nei tris užsienio kalbas, be gimtosios rusų kalbos. Tai vėgi susiję su studijomis Europoje ar papildomu aukštuoju mokslu.

Kaip matome, kiekvienu atveju yra daugybė išimčių ir visoms joms reikia skirti dėmesio. Vis dėlto visų trijų grupių socialinis portretas turi bendrų bruožų, kurie jas vienija. Be jau minėtų, svarbiausia yra rodomas lojalumas Lietuvoje ir bendras savęs identifikavimas: šie žmonės Lietuvoje jautėsi baltarusiais, ukrainiečiais ir rusais. Tuo pačiu metu egzistuoja ir vienijanti „rusų“ kategorija, su kuria imigrantai patys save sieja ir su kuria juos sieja Lietuvos gyventojai.

ŠALTINIAI

Asmens žinios apie piliečius, norinčius apsigyventi Lietuvoje ir priimti Lietuvos pilietybę, 1933–1936 m. LVCA, f. 394, b. 3, 19, 114, 405, ap. 913.

Asmenų dokumentų dėl leidimo gyventi Lietuvoje ir asmenų natūralizacijos bylų apyrašas 1930–1938 m. LVCA, f. 402, b. 7, ap. 8, 10.

Čiurlionio galerija ir valstyb. muziejus, 1926. LCVA, f. 341, ap. 4, b. 1001.

Harrison, M. Foundations of the Soviet Command Economy, 1917 to 1941, in S. Pons and S. Smith (eds.). *The Cambridge History of Communism*, vol. 1: World Revolution and Socialism in One Country, Cambridge: Cambridge University Press.

Kasatkina, N.; Leončikas, T. *Lietuvos etninių grupių adaptacija. Kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas, 2003.

Kasatkina, N.; Marcinkevičius, A. *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*. Vilnius: Eugrimas, 2009.

Kauno apskrities viršininko byla. Lietuvos dantų technikų draugija. 1938 m. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 456; b. 100, ap. 5.

Sąrašas asmenų, priimtų (natūralizuotų) Lietuvos pilietybėn, laikotarpį nuo 1928 m. gegužės mėn. 25 d. iki 1931 m. rugsėjo mėn. 23 d. LCVA, f. 1367, b. 9, ap. 19; f. 1369, b. 4, ap. 21.

Svetimšalio be pilietybės Griškovo Jono leidimo gyventi Lietuvoje byla, 1932 m. LCVA, f. 683, ap. 2, b. 3161.

Svetimšalio be pilietybės Krupskio Platono leidimo gyventi Lietuvoje byla. Santrauka kvotos dėl Šmitienės ir Krupskio giminytės ryšių, 1932 m. LCVA, f. 788, ap. 2, b. 3152.

Švietimo ministerija, Kultūros reikalų departamentas. Mokslo įstaigų tarnautojų, dėstytojų algų lapai, 1933 m. LCVA, f. R-801, ap. 9, b. 21.

Švietimo ministerija, Pradžios mokslo departamentas. Mokytojų algų lapai, 1931 m. LCVA, f. R-758, ap. 2, b. 12.

Vilniaus miesto savivaldybė, tarnautojo Karpinskio Jurgio asmeninė byla. Prašymas Užsienio reikalų ministerijai. LCVA, f. R-643, b. 1, ap. 1674.

V. R. M. Administracijos departamentas. Serovo Boriso apsigyvenimo byla. LCVA, f. 789, ap. 6, b. 606, 1939 m.; f. 1367, ap. 3, b. 569, 1933 m.

V. R. M. Administracijos departamentas. Suchodolskio Juozo apsigyvenimo byla. LCVA, f. 782, ap. 16, b. 114, 1931 m.

Właszczak, T. *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 2017.

Дерев'яний, І. *Сила волі. Євген Коновалець*. Львів: Центр досліджень визвольного руху; Національний музей-меморіал «Тюрма на Лонцького»; Часопис, 2013.

Кучерук, О. *Україна і Литва. Епізоди спільної історії*. Київ: Залізний тато, 2019.

Полян П. *Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР*. Москва: ОГИ, 2001.

2021 m. premija 1-oje nominacijos grupėje skirta Gabijai Strumylaitei už bakalauro darbą „Pereinamojo laikotarpio teisingumo iniciatyvos posovietinėje Lietuvoje: Tolerancijos ugdymo centrų poveikis edukacijai“

Gabija Strumylaite

PEREINAMOJO LAIKOTARPIO TEISINGUMO INICIATYVOS POSOVIETINĖJE LIETUVOJE: TOLERANCIJOS UGDYMO CENTRŲ POVEIKIS EDUKACIJAI

ĮVADAS

Lietuva, praeityje iškentusi ne tik Holokausto žiaurumus, bet ir pusę amžiaus trukusią sovietinę okupaciją, stalinines represijas, atkūrusi Nepriklausomybę, siekė įtvirtinti demokratinę šalies valdymo modelį bei įsilieti į vakarietiškus aljansus. Dėl šių priežasčių valstybei teko atlikti daugybę struktūrinių reformų ir pasistengti kiek įmanoma labiau atitaisyti nacistinio ir sovietinio režimų metu patirtas skriaudas. Siekiant užtikrinti istorinį teisingumą ir sutaisyti skirtingas traumines patirtis išgyvenusias bendruomenes, prezidento Valdo Adamkaus dekretu 1998 m. įkurta **Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti (TKNSORNLI, arba Komisija)**.

Panašios institucijos įsteigtos ir Latvijoje bei Estijoje, tačiau lietuviškoji Komisija į savo veiklą įtraukė ne tik istorinius tyrimus, bet ir edukacinį aspektą. 2003 m. visoje šalyje įvairiose švietimo įstaigose pradėti steigti Tolerancijos ugdymo centrai (TUC), kurių misija – šviesti mokytojus ir jaunąją kartą apie totalitarinius režimus, užsiimti nusikaltimų žmogiškumui prevencija, ugdyti empatiją, puoselėti humanistinius idealus. Šio **tyrimo tikslas** – atskleisti, kaip ir kokia atmintis formuojama TUC veikloje ir šitaip pabandyti įvertinti institucijos galimą poveikį moksleivių švietimui pereinamojo laikotarpio teisingumo siekių įgyvendinimo kontekste. **Darbo objektu** tapo oficialiai TUC atstovaujamas istorinis naratyvas ir jo poveikis mokytojams ir mokiniams, žvelgiant iš jų perspektyvos.

TEORINIS PAGRINDAS

Teorinėje tyrimo dalyje sujungiami trys pagrindiniai elementai: **atminties studijų, pereinamojo laikotarpio teisingumo** koncepcijos ir **edukacinės** terpės, kurioje pastarosios idėjos sklaidžiasi.

Atminties studijos

Šiuo požiūriu bene svarbiausi Maurice'o Halbwachso darbai. Tai 1877–1945 m. gyvenęs prancūzų filosofas ir sociologas, pasiūlęs „kolektyvinės atminties“ koncepciją, praplėtusią iki tol gyvavusią išskirtinai gamtamoksliską šio reiškinio sampratą.¹ M. Halbwachso manymu, kolektyvinė atmintis peržengia individualiosios ribas ir gali būti suprantama kaip bendrai išgyventa, tad tuo pačiu vienijanti kurios nors socialinės grupės (nuo asociacijų, šeimos narių iki kariuomenės ar profesinių sąjungų atstovų) atmintis. Vėliau jo teoriją papildė akademikų pora Aleida ir Janas Assmannai, pasiūlę atmintį skirstyti į komunikacinę (prisiminimai tam tikroje socialinėje grupėje – dažniausiai 80–100 metų skalėje, perteikiami žodiniu būdu) bei kultūrinę (reikšmės perduodamos iš kartos į kartą per sakytinę tradiciją, ritualus, paminklus ar kitokius simbolius).² Dar šioje temoje privalu paminėti prancūzų istoriką Pierre'ą Nora'ą, pateikusių bet kokiam kolektyviniam identitetui svarbų atminties vietas (pranc. *les lieux de mémoire*) įvardijimą.³ Tokios vietos funkcionuoja per mechanizmus, sužadintus kultūrinės atminties, ir gali turėti tris raiškos dimensijas – simbolinę, funkcinę ir materialiąją.

Kolektyvinė atmintis yra neatsiejama nuo tam tikrų praeities interpretacijų, t. y. istorinių naratyvų, su kuriais tapatinasi vienos ar kitos bendruomenės. Vienas svarbiausių Lietuvoje istorinį pasakojimą determinuojančių veiksnių – požiūris į Holokaustą. Pagal tai politologas Šarūnas Liekis ir istorikas Saulius Sužiedėlis išskyrė tris supaprastintus naratyvų modelius: vakarietišką, sovietinį ir lietuvišką.⁴ Pirmojo centre atsiduria žydų patirtos kančios. Pasak autorių, silpnoji tokios pozicijos vieta ta, jog dėmesį sutelkus tik į minėtąjį dėmenį nebematomas išsamus

¹ Halbwachs, M. *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.

² Assmann, J. Communicative and Cultural Memory. In: Erll, A., Nuenning, A. (eds.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York: De Gruyter, 2008, p. 109–118.

³ Nora, P. Between memory and history: les lieux de memoire. *Representations, Special Issue: Memory and Counter-Memory*. 1989, 26: 7–24.

⁴ Sužiedėlis, S. ir Liekis, Š. Conflicting memories: the reception of the Holocaust in Lithuania. In: Paul-Himka, J.; Michlic, J. B. (eds.) *Bringing the Dark Past to Light: the reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*. Lincoln&London: University of Nebraska Press, 2013, p. 326–329.

Antrojo pasaulinio karo ir nukentėjusiųjų vaizdas. Sovietiniame naratyve Antrasis pasaulinis karas pateikiamas vien kaip didvyriška pergalė prieš fašizmą, kai visų žuvusiųjų – rusų, žydų, lietuvių – aukos suprantamos kaip auka sovietiniams idealams ir paminkluose įamžintos bendru „žuvusių taikių sovietinių piliečių“ vardu. O lietuviškasis pasakojimas pabrėžia prievartinę Lietuvos okupaciją, akcentuojant etninių lietuvių kančias ir didvyrišką pasipriešinimą laisvės kovose, dažnai nuvertinant kitų grupių žūtis ir pačių lietuvių kitiems padarytas skriaudas.

Pereinamojo laikotarpio teisingumas

Tarptautinis pereinamojo laikotarpio teisingumo centras ši reiškinį apibrėžia kaip „valstybių, atsigaujančių po konfliktinių periodų ir represijų, atsaką į buvusius didelio masto ar sisteminius žmogaus teisių pažeidimus, su kuriais įprasta teisinė sistema nebūtų pajėgi tinkamai susitvarkyti“.⁵ Teisės specialistai teigia, jog yra du pagrindiniai pereinamojo teisingumo porūšiai: atpildo ir atkuriamasis.⁶ Pirmuoju siekiama išaiškinti nusikaltusius subjektus ir už padarytus nusikaltimus žmogiškumui – karo nusikaltimus, genocidą, etninį valymą – patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Antruoju – sutaisyti visuomenę, spręsti tragedijas išgyvenusiujų ir kitaip nuo konfliktų nukentėjusiųjų orumo susigrąžinimo problemas, užkirsti kelią tokių dalykų pasikartojimui. Pastaruoju metu teisėje siūloma taikyti holistinį požiūrį: valstybės raginamos ne apsiriboti vienaarūšėmis pereinamojo teisingumo praktikomis, o derinti tiek teises (teismų ir tribunolų steigimas, reparacijų mokėjimas, liustracijos procesai), tiek neteises (tiesos komisijų atsiradimas, muziejų ir memorialų kūrimas) priemones darnai visuomenėse pasiekti.

Oficialiuose Europos Sąjungos (ES) dokumentuose esminiai šios politinės ir moralinės strategijos tikslai įvardijami kaip: 1) nebaudžiamumo panaikinimas; 2) pripažinimo ir teisių gynimo priemonių užtikrinimas nukentėjusiems asmenims; 3) pasitikėjimo puoselėjimas; 4) teisinės valstybės stiprinimas; 5) pagalba prisidedant prie visuomenės sutaikymo.⁷ Vienu efektyviausių minėtų siekinių įgyvendinimo instrumentų laikomos **tiesos komisijos**. Tai unikalūs neteisiniai

⁵ The International Center for Transitional Justice (ICTJ). *What is Transitional Justice?* Prieiga per internetą: <https://www.ictj.org/about/transitional-justice> [žiūrėta 2021-03-26].

⁶ Hermann, D. H. J. Restorative justice and retributive justice: an opportunity for cooperation or an occasion for conflict in the search for justice. *Seattle Journal for Social Justice*. 2017, 16. Prieiga per internetą: <https://digitalcommons.law.seattleu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1889&context=sjsj> [žiūrėta 2021-03-26].

⁷ *Europos Sąjungos Tarybos išvados dėl ES paramos pereinamojo laikotarpio teisingumui*. 2015 m. lapkričio 16 d. Nr. 13576/15. Prieiga per internetą: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13576-2015-INIT/lt/pdf> [žiūrėta 2021-03-27].

valstybiniai dariniai, neturintys griežtų jų veikimo mechanizmus tarptautinėje erdvėje nustatančių taisyklių, tačiau grindžiami universaliais – nepriklausomumo, papildomumo, aukų įgalinimo ir lankstumo – principais. Tiesos komisijų užduotis – atsigręžti į praeitį, atlikti kuo objektyvesnę tragiškų įvykių analizę, priimti nepatogius faktus ir įsiklausius į aukų liudijimus stengtis užkirsti kelią bet kokiam antihumaniškų incidentų pasikartojimui ateityje. Iš surinktos medžiagos šios institucijos vėliau teikia ataskaitas valstybės organams (kurie pagal tiesos komisijų rekomendacijas neretai formuoja tam tikras vidaus bei užsienio politikos gaires), teismams ir visuomenei.

Edukacija

Pasitelkus edukaciją įmanoma atitinkamai ugdyti visuomenės narius ir taip pakreipti visos šalies likimą norima linkme. Politinį valstybės pobūdį dažnai sąlygoja jos požiūris į istorinį teisingumą, sąžiningumą. Nedemokratinės šalys neretai stengiasi *užmiršti* nepalankius faktus ir istoriją interpretuoja pagal norimą sukurti politiškai *naudingą* naratyvą. Demokratiniais principais besivadovaujančių (ar to siekiančių) valstybių prioritetu turėtų būti laikomas atviras žvilgsnis į praeitį pripažįstant tiek šviesiąsias, tiek tamsiąsias jos puses, o išanalizuotos skausmingos patirtys – istorinėmis pamokomis, perduodamomis ateities kartoms.

Europoje iki šiol išsivysniai diskutuojama apie tai, kaip geriausia dėstyti Antrojo pasaulinio karo, Holokausto, totalitarinių režimų teroro istoriją. Moksleiviams svarbu pažinti ne tik tokių reiškinų vietą chronologijoje, bet ir leisti tai suvokti kaip didžiules visos žmonijos tragedijas, kurias sukėlė prievarta bei kitokios rasės, tautos ar socialinės grupės žmonių teisių nepaisymas. Tuo tikslu plėtojamos įvairios bendražmogiškomis vertybėmis – taikiu sambūviu, pagarba žmogaus teisėms, tolerancija – paremtos edukacinės programos, kurių metodikos praplėčia konfliktuojančių istorinių naratyvų nubrėžtas ribas. Pastarąsias dažniausiai lemia bendrai valstybės ar jos konkrečių institucijų palaikomas istorinis pasakojimas, kurio pagrindu vėliau formuojama nacionalinė švietimo politika. Jos spragas palaipsniui ima pildyti per einamojo laikotarpio teisingumo laukui priklausančios struktūros. Edukacijos terpeje tokios institucijos, kaip istorinės tiesos komisijos, gali atlikti tarpininko tarp istorikų ir visuomenės vaidmenį, informuoti pedagogus ir moksleivius apie naujai randamus faktus.

TIESOS KOMISIJOS BALTIJOS ŠALYSE

Siekdamos įtvirtinti demokratinį valdymą ir sklandžiai įstoti į vakarietiškus aljansus – ES, NATO bei kitus, Baltijos šalys turėjo atitikti daugybę naujoms kandidatėms keliamų kriterijų. Vienu iš iššūkių tapo adekvatus savo istorijos, kurią temdė netgi dviejų – nacistinio ir sovietinio – režimų šešėlis, įvertinimas.

Tuo tikslu visose Baltijos valstybėse buvo įkurtos istorinę tiesą atskleisti turinčios komisijos, kurias išsamiai aprašė tyrėja Eva Clarita Pettai.⁸ Daugiausia problemų kėlė du aspektai: konfliktuojančios atmintys su Rusija dėl sovietinio palikimo (kai kurie rusų pareigūnai iki šiol kvestionuoja, ar okupacija tikrai įvyko) ir su naciais kolaboravusių, Holokaustą vykdžiusių vietinių asmenų išaiškinimas bei dar gyvų esančių nuteisimas. E. C. Pettai šias tiesos komisijas tekste vadina „prezidentinėmis“, kadangi visos 1998 m. oficialiai įkurtos tuomečių Baltijos valstybių vadovų: Guntčio Ulmanio inicijuota Latvijos istorikų komisija (latv. *Latvijas Vēsturnieku komisija*, LVK), Lennarto Merio Tarptautinė komisija, tirianti nusikaltimus žmogiškumui (est. *Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvaheline Komisjon*, IKUERK) ir V. Adamkaus Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti.

Nuo pat institucijos įkūrimo pradžios Komisijos Lietuvoje pirmininkas yra Emanuelis Zingeris. Nacių okupacinio režimo nusikaltimų ir Holokausto įvertinimo pakomisei vadovauja S. Sužiedėlis. Jo darbo grupėje: Andrew’as Bakeris, Arūnas Bubnys, Christophas Dieckmannas, Š. Liekis, Jürgenas Matthäusas, Antony’is Polonsky’is, Dina Porat, Joachimas Tauberis, Arkady’us Zeltseris. Sovietinio okupacinio režimo nusikaltimų įvertinimo pakomisei pirmininkauja Arvydas Anušauskas, jo grupėje: Jonathanas Brentas, Aleksandras Danielis, Kęstutis Girnius, Algirdas Jakubčionis, Nicolas Lane’as, Normanas Naimarkas, Alvydas Nikžentaitis, Janos’as M. Raineris, Timothy’is Snyderis, Françoise Thom. Šios pareigos traktuojamos „garbės pareigomis“, visi paminėti žmonės jas eina neatlygintinai. Biudžetinės įstaigos vadybinę funkciją atlieka sekretoriatas: direktorius Ronaldas Račinskas, jo pavaduotojos Eglė Šukytė-Malinauskienė ir Ingrida Vilkienė bei finansininkė Marytė Kažukauskienė. Svarbu pažymėti, jog abi direktoriaus pavaduotojos kuruoja dar ir papildomas sritis: E. Šukytė-Malinauskienė atsakinga už mokslinių tyrimų, o I. Vilkienė – už švietimo programų koordinavimą.

KOMISIJOS IR TUC VEIKIMAS

TUC gyvavimas tiesiogiai persipynęs su Komisijos istorija ir jos funkcionavimu, todėl yra neatsiejama to dalis.

Oficialiame tinklalapyje nurodytos trys pagrindinės Komisijos funkcijos: 1) tyrimai ir istorinės tiesos atkūrimas, 2) konsultacijos ir 3) švietimas. TKNSORNLI teikia konsultacijas

⁸ Pettai, E. C. Negotiating history for reconciliation: a comparative evaluation of the Baltic Presidential Commissions. *Europe-Asia Studies*. London: Routledge, 2015, 67(7), 1079–1101.

„valstybės vadovams, supažindina kitus pareigūnus su atliekamais darbais, dalijasi bei keičiasi informacija su kitomis šalies valstybės institucijomis ir nevyriausybiniėmis organizacijomis“⁹. Su Prezidentūra ir Vyriausybe ją sieja pavaldumo ryšiai: Komisijos atstovybė įsikūrusi Vilniuje, Gedimino pr. 11, Vyriausybės pastate, o Prezidentūra turi įgaliojimą dekretu skirti ar atleisti įstaigos narius, prirėikus, Komisiją atšaukti ar suburti. Kiekvienas naujai išrinktas valstybės vadovas instituciją tvirtina iš naujo. Jos pagrindinė pareiga šiuo aspektu yra visada laiku Prezidentūrai (kaip ir Vyriausybei) pranešti apie organizuojamus renginius bei teikti informaciją bet kokia dominančia tema. I. Vilkienės manymu, lietuviškosios Komisijos pagrindinė ligšiolinio gyvavimo priežastis yra švietimo programos; be jų institucija, kaip ir kaimyninėse šalyse, jau būtų buvusi seniai panaikinta.

TUC kūrimosi pradžia laikoma 2003-ųjų metų pabaiga, kai dabartinėje Vilniaus Antano Vienuolio progimnazijoje įsteigtas pirmasis toks centras Lietuvoje. Pagreitį projektas įgavo 2004-aisiais, kai į TUC tinklą, pasirašydamos tarpusavio bendradarbiavimo sutartį, vienu kartu įstojo 34 mokyimo įstaigos. Už šią procedūrą tiesiogiai atsakė direktorius R. Račinskas. Tai įvyko Komisijos organizuotos konferencijos (vasario 20 d. Vilniuje), skirtos istoriniams klausimams aptarti, metu. Renginyje dalyvavo įvairių rajonų – Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Šiaulių, Kuršėnų – mokyklų atstovai, direktoriai. Oficialiai iš daugiau nei 150 TUC tinklo išstojusių mokyklų nėra, tačiau kartais sąrašuose likę centrai realybėje nebefunkcionuoja. Tai gali nulemti keletas aplinkybių: 1) nebelieka suinteresuoto koordinatoriaus (jis pradeda dirbti kitur, išeina į pensiją ar miršta); 2) koordinatorius pavargsta, išsikvepia; 3) koordinatorius susidomi kitais projektais ir TUC tampa nebeaktualus; 4) koordinatorius palieka jį pakeisti turintį kolegą, bet šis neišpildo lūkesčių; 5) koordinatoriui / kitiems mokytojams pritrūksta lyderystės vykdyti ar tęsti TUC projektus; 6) įvyksta mokyklų reorganizacija ir seniau vykdytos veiklos nutrūksta.

Komisija pateikia sąrašą datų, kurias siūlo ugdymo įstaigoms (nebūtinai priklausančioms tinklui) minėti: 1) Laisvės gynėjų diena – sausio 13-oji (iniciatyva „Atmintis gyva, nes liudija“); 2) Tarptautinė Holokausto aukų paminėjimo diena – sausio 27-oji (kasmetinė meninė konferencija mokyklų bendruomenėms); 3) atmintinos datos, susijusios su vykusiais trėmimais iš Lietuvos (1949 m. kovo 25–28 d., 1948 m. gegužės 22 d., 1951 m. spalio 2–3 d.; organizuojamas tradicinis renginys „Dainos iš tremties“); 4) Yom Hashoah – Holokausto

⁹ Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. *Misija*. Prieiga per internetą: <https://www.komisija.lt/apie-komisija/misija/> [žiūrėta 2021-04-26].

aukų atminimo ir didvyriško pasipriešinimo nacizmui diena; 5) Gedulo ir vilties diena – birželio 14-oji (kasmet inicijuojami paminėjimai su įvairiais simboliais, pvz.: „Vilties paukštis“, „Likimų traukinys“, „Laiškai iš praeities“ ir t. t.); 6) Lietuvos žydų genocido diena – rugsėjo 23-ioji (tradicinė iniciatyva „Atminties kelias“); 7) Tarptautinė tolerancijos diena – lapkričio 16-oji (kasmet inicijuojami paminėjimai su įvairiais simboliais, pvz.: „Tolerancijos ranka“, „Permainų vėjas“, „Tolerancijos raktas“ ir t. t.).

TYRIMO METODOLOGIJA IR REZULTATAI

Apie tiriamos institucijos funkcijas atliktas išsamus interviu su ilgamete Komisijos švietimo programų koordinatore I. Vilkiene, išanalizuoti pirminiai ir antriniai Komisijos ir TUC veikimą atskleidžiantys šaltiniai. Atlikta internetinė TUC koordinatorių Lietuvos mokyklose apklausa (išsiųsta 53 Lietuvos mokykloms, gauti 29 atsakymai), dalyvauta dvylikoje Komisijos *online* renginių, vykdytas etnografinis tyrimas (stebėjimas dalyvaujant), surengti interviu su mokytojais ir moksleiviais, įsitraukusiais į TUC veiklą.

Interviu su Ingrida Vilkiene

Poreikis apie Komisijos veiklą pakalbinti institucijos atstovę kilo dėl fragmentiško ir šiam darbui nepakankamo viešai prieinamos informacijos apie TKNSORNLI kiekio. I. Vilkiens interviu medžiaga tapo reikšmingu atspirties tašku plėtojant temą, o išsakytos įžvalgos suteikė kontekstą tolesniems tyrimo etapams vykdyti. Svarbiausi pašnekovės pastebėjimai: 1) jaučiamas aiškus skirtumas tarp tam tikrų šalies institucijų preferencijų vienokių ar kitokių temų atžvilgiu (Prezidentūros, Vyriausybės, Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos (ŠMSM) dėmesio centre yra sovietų okupacijos meto nusikaltimai, o Užsienio reikalų ministerijos (URM) – nacių ir ypač Holokausto); 2) Komisija tematiškai skirtingai bendradarbiauja su įvairiomis įstaigomis Lietuvoje (muziejais, žydų bendruomenėmis, ambasadomis) bei užsienyje (tyrimų centrais, edukacinių programų rengėjais); 3) vienas pagrindinių Komisijos tikslų yra padėti visuomenei ugdyti tolerantišką ryšį su savo istorija – stengtis ją ne gražinti, o žvelgti supratingai.

Šaltinių analizė

Rašto darbe nagrinėti su TUC susiję teisiniai dokumentai, akademiniai tekstai, interneto šaltiniai. Tirtas ir oficialus *komisija.lt* puslapis. Pavyzdžiui, peržiūrėjus skiltį „Tolerancijos ugdymo centrų naujienos“ nuo 2020-05-06 iki 2021-04-19 matyti, jog didžiausias dėmesys

teikiamas nacių okupacijos ir žydų istorijos (22 pranešimai; nuo pasodintų obelių vietos žydams atminti iki paskaitų apie litvakų papročius), tuomet sovietų okupacijos (6; daugiausia tremčių istorijos) ir tolerancijos (2; pvz., penkiaieilių apie emocijas ir jausmus kūrimas) temoms. Kaip matyti iš *komisija.lt* naujienų archyvo, sekretoriatas (dažniausiai kartu su partneriais) TUC mokytojams ir mokiniams kasmet organizuoja įvairius užsiėmimus – seminarus, edukacinius projektus, konferencijas, diskusijas, filmų peržiūras.

Etnografinis tyrimas

Komisijos šviečiamojo pobūdžio renginiai pasitarnauja kaip socialinės jungtys, padedančios formuoti darinį, kurį būtų galima pavadinti „TUC bendruomene“. Kad ši susidarytų, reikalingas ją konsoliduojantis lyderis arba lyderė, kuria neabejotinai yra I. Vilkienė. Ji kiekvieną savaitę pedagogams atsiųsdavo po keletą elektroninių laiškų su pasiūlymais dalyvauti (karantino sąlygomis virtualiuosiuose) Komisijos ar jos partnerių rengiamuose užsiėmimuose. Iš viso etnografiniu būdu pavyko stebėti dvylika renginių, kurių dauguma buvo lektorių – prof. Šarūno Liekio, dr. Danielio Romanovskij, dr. Vilmos Gradinskaitės, dr. Algirdo Jakubčionio, dr. Laros Lempertienės – dėstytos paskaitos.

Paiškėjo, jog mokytojams pristatomos temos aprėpia gerokai platesnį studijų lauką nei vieną, kuris užkoduotas Komisijos pavadinime. Pavyzdžiui, pedagogams pasakojama apie žydų kultūrą, gyvenimo būdą, meną. Kai kurie lektoriai mokytojams savanoriškai atsiunčia savo parengtą papildomą edukacinę medžiagą asmeniniam naudojimui. Paskaitas dėstę Yad Vašem ar Komisijos istorikai daugiausia dalijosi pačių atliktų tyrimų duomenimis, analizuotų archyvų citatomis, asmeninėmis išvalgomis. Jų pasakojimai nebūtinai sutapdavo su vyraujančių naratyvų nuostatomis. Iš renginių tematikos aiškiai atsispindėjo bendra Komisijos veiklų tendencija daugiausia (9 / 12) dėmesio skirti nacių okupacijos, Holokausto ir žydų istorijos bei kultūros studijoms.

Interviu su mokiniais ir mokytojais

Tyrime siekta į TUC pažvelgti ir iš tinklui priklausančių pedagogų bei jų ugdomų mokinių perspektyvos. Tuo tikslu atlikti kokybiniai interviu su trimis mokytojais ir šešiais moksleiviais iš skirtingų Lietuvos gimnazijų. Greičiausiai į kvietimą pakalbėti atsiliepė trijų gimnazijų – Kalvarijos, Alytaus Adolfo Ramanausko-Vanago ir Kauno Veršvų – atstovės. Tyrimu bandyta atskleisti ne tik pedagogų, bet ir moksleivių poziciją, tad mokytojų paprašyta parekomenduoti du, jų manymu, svariai prie centro užsiėmimų prisidedančius ir apie tai

papasakoti galinčius mokinius. Manyta, jog geriausiai TUC veikimą reflektuotų jau retrospektyvų požiūrį į struktūros funkcionavimą įgyjantys vyresniųjų klasių moksleiviai, todėl tyrimui pasirinkti dvilyktokai – tolygus skaičius merginų (3) ir vaikinių (3).

Mokytojų perspektyva. Surinkti duomenys atskleidė, jog TUC įvairiose mokyklose pozicionuojamas nevienareikšmiškai, tačiau visur jis suprantamas platesne nei įprasto būrelio prasme. Kaip įvardijo Kauno Veršvų gimnazijos Mokytoja Y, tai „didelis bendras projektas“, susidedantis iš smulkių projektų, kuriuos individualiai ar grupėje vykdo tam tikri moksleiviai ir pedagogai. Čia TUC netgi įtrauktas į ugdymo planą. Ji interviu pasirošė skaidres, kuriose vaizdžiai išdėliotos pagrindinės jos kuruojamo TUC funkcionavimo gairės: 1) edukacinė veikla; 2) pažintinė veikla; 3) istorinės atminties įprasminimas; 4) tarpdalykinė integracija; 5) tradicijų puoselėjimas; 6) vertybių ir pilietiškumo ugdymas; 7) emocinis ugdymas; 8) socialinis poveikis, novatoriški sprendimai, socialinė inovacija. Panaši konceptuali tendencija matyti ir kitose tirtose ugdymo įstaigose. Į centro veiklas įsitraukia įvairių sričių (nuo informacinių technologijų iki muzikos ar dailės) mokytojai; jų skaičius varijuoja nuo kelių iki keliolikos.

Mokytoja Y prasarė, jog TUC priklausančys pedagogai yra „kitokie“. Šis kitoniškumas, anot jos, pasireiškia kaip polinkis „ne vien žiūrėti į savo dalyką“, bet ir „matyti platesnį kontekstą“, būti atviriems ir nekategoriškiems. Tiesa, Mokytoja Z išskyrė „dvi pozicijas“, kurias sudaro „lietuviškų“ ir „žydiškų“ Komisijos veiklų diferencijavimas. Pasak jos, pasitaiko, jog pedagogai, palaikantys „lietuvišką“ poziciją, nepalaiko „žydiškos“. Mokytoja Z tikina, kad pati stengiasi „laviruoti“ ir derinti šias kryptis tarpusavyje. Paklausta, kurioms temoms (konkrečiai perskyros neįvardinant, siekiant išvengti sugestyvumo) skiria daugiausia dėmesio, atsakė, jog „lietuviškoms“ daugiau, bet „žydiškų“ formatas „įdomiau pateiktas“, todėl efektingesnis.

Mokytoja X dėmesio objektu laiko žydų istoriją, kadangi Kalvarijoje prieš nacių okupaciją gyveno itin gausi litvakų bendruomenė, tad „apie ją lengva papasakoti“, „partizaninis karas nebuvo toks aktyvus ir ryškiai išreikštas“, o tremčių tema mokykloje „nusėdusi“. Visos pedagogės, dėstydamos Holokausto temą (ar kitas temas), stengiasi ją „lokalizuoti“. Kaip akcentuoja Mokytoja X, vaikas / jaunuolis, sužinojęs ką nors nauja, dažniausiai „naujiena“ ne tik „pasilieka sau“, bet ir „parneša namo“, todėl, anot jos, tai galėtų būti traktuojama kaip prie visuomenės susitaikymo ir supratimo skatinimo procesų prisidedanti priemonė.

Moksleivių perspektyva. Pasak moksleivių, juos į TUC įsilieti pastūmėjo: 1) įdomius projektus pasiūlę mokytojai; 2) noras ką nors apskritai veikti; 3) polinkis daryti gera žmonėms,

prasmingai leisti laiką; 4) maksimaliai išnaudoti mokyklinį gyvenimo tarpą asmeniniam tobulėjimui ir karjeros tikslams. Kaip pagrindinius atradimus, jie dažniausiai įvardija naujai sutiktus – vietinius ir tarptautinėje erdvėje – žmones, pažintis su kitomis kultūromis, akiraty praturtinančias išvykas. Tolerancijos sąvoką mokiniai dažnai apibūdino kaip žinojimą apie tarpusavio skirtumus ir kito / kitokio supratimą bei priėmimą arba tai įvardijo kaip įrankį, padedantį bendrauti (susikalbėti).

Daugumai moksleivių (5 / 6) didesnę išpūdį palieka pamokos, renginiai, projektai (kuriuose ir patys dažniau dalyvauja) apie žydų kultūrą, Holokaustą. Uždavus Vaikinui D ir Merginai P klausimą apie aplinkinių reakcijas dėl jų užsiėmimų, Mergina P tvirtino tiesioginių prieštaravimų nesulaukianti, nors sakė pastebinti žmonių, turinčių „stiprią nuomonę“ apie perdėtą dėmesį žydų „problemoms“. Tam pritarė Vaikinas D, pridurdamas, kad ir pats dėl to per daug „nesiviešina“. Kiti mokiniai teigė didelių konfrontacijų nepastebintys. Vaikinas E ir M neslepia tam tikro skeptiškumo toleranciją ugdyti turinčių, tačiau ne visada tą darančių ar apskritai tai suprantančių mokytojų atžvilgiu. Abu sutinka, kad jų gimnazijos TUC koordinatore galimai ir yra vienintelė, labiausiai besistengianti „pralaužti ledus“. Moksleiviai pritaria minčiai, kad TUC turi įtakos mąstymo pločiui ir asmenybės pokyčiams. Vaikinas M minėjo įgavęs pasitikėjimo savimi, pagerinęs oratorystės įgūdžius; Vaikinas E – sužinojęs daug daugiau apie savo krašto istoriją. Panašiai teigė ir Mergina A tvirtindama, jog išmoko labiau priimti „kitokius“ žmones nei pati ir suprato, kad „visi susivieniję galime ką nors pakeisti.“

Visi tyrime dalyvavę moksleiviai pasižymėjo puikiu istorinių kontekstų išmanymu ne tik Lietuvos ir pasaulio, bet ir lokaliaus – savo miesto ar miestelio – praeities įvykių fone. Jų žinios kartais gerokai viršija standartinę mokyklinę programą, o tai rodo kokybiškai organizuojamo neformalaus švietimo efektyvumą. Mergina P išskyrė, kad bene svarbiausia žinutė, kurią išsinešė iš TUC veiklų, yra ta, jog iš istorijos reikia mokytis – ypač iš tamsių jos tarpų, kurių pripažinimas brandina ir dėl kurių, jausdami kolektyvinę kaltę, galime priimti teisingesnius sprendimus dabartyje. Panašiai TUC žinutę interpretuoja ir Mergina J, atsimindama savo mokytojos žodžius: „Iš mūsų mokytojos labai girdžiu tą dalyką, kad svarbu prisiminti praeitį, jei mes norim turėti gerą ateitį, jeigu dabar norim gyventi gerai.“ Mergina A esminę TUC idėją supranta universalios žmogaus vertės principu: „Pagrindinė žinutė tokia, kad visi žmonės yra lygiaverčiai.“

TUC pedagogų apklausa

Darbo metu nuspręsta tyrimą papildyti ir Lietuvos TUC koordinatorių gimnazijose apklausa, suteikusia platesnį kontekstą tyrimo rezultatams iliustruoti. Toliau pateikiamas klausimų ir atsakymų sąrašas.

1. *Ar aktyviai dalyvaujate Tarptautinės komisijos organizuojamuose seminaruose, paskaitose, konferencijose, skirtose TUC mokytojams?*

Iš viso atsakė 29 respondentai. Taip – 24 (82,8 proc.); ne – 5 (17,2 proc.).

2. *Tarptautinė komisija mokslininkų pakomisėse istorinius tyrimus atlieka dviem kryptimis – sovietų ir nacių režimų vykdytiems nusikaltimams įvertinti. Kurios krypties tyrimams, Jūsų manymu, Lietuvoje dėmesio trūksta labiau?*

Iš viso atsakė 27 respondentai. Sovietų – 20 (74,1 proc.); nacių – 7 (25,9 proc.); neatsakė – 2.

3. *Ar įsitraukimas į TUC veiklas kaip nors paveikė Jūsų vidines nuostatas, pasaulėžiūrą?*

Iš viso atsakė 29 respondentai. Taip – 22 (75,9 proc.); ne – 7 (24,1 proc.).

4. *Ar, Jūsų manymu, TUC organizuojamos veiklos kaip nors paveikė moksleivių vidines nuostatas, pasaulėžiūrą?*

Iš viso atsakė 29 respondentai. Taip – 28 (96,6 proc.); ne – 1 (3,4 proc.).

5. *Ar, Jūsų nuomone, Tolerancijos ugdymo centrai efektyviai prisideda prie visuomenės sutaikymo, tarpusavio supratimo skatinimo?*

Iš viso atsakė 29 respondentai. Efektyviai – 27 (93,1 proc.); neefektyviai – 2 (6,9 proc.).

Pirmuoju klausimu siekta įvertinti respondentų ryšio stiprumą, bendravimo intensyvumą su Komisijos atstovais, kadangi šių organizuojami seminarai mokytojams gali būti laikomi komunikaciniu tiltu tarp vienos ir kitos stovyklos. Tikėtina, jog į apklausą sureagavo neabejingi TUC tinklo nariai, todėl ir jų aktyvumo Komisijos renginiuose rodmuo labai aukštas – 82,8 proc.

Antruoju klausimu bandyta nustatyti, kokį Komisijos veiklų diapazoną respondentai mato iš šalies, kaip vertina didesnę institucijos susitelkimą į nacių okupacijos problematiką. Tačiau klausimas formuluojamas ne konkrečiai apie Komisijos, o apie visos Lietuvos tyrimų lauką, tikintis nustatyti respondentų suvokimą / poziciją apie vyraujančių viešųjų diskusijų pobūdį, istorinių darbų tendencijas, kitų, nebūtinai Komisijos, įstaigų darbą. Tokiu būdu nežymiai galime užčiuopti ir respondentų palaikomos istorinės atminties, pasirenkamo naratyvo (vakarietiško, akcentuojančio žydų patirtas kančias, ir lietuviško, kurio centre prievartinė šalies okupacija ir rezistencija prieš sovietus) palaikymo užuomazgas.

Trečiuoju klausimu norėta išsiaiškinti respondentų jauseną dėl TUC poveikio jiems asmeniškai, kaip tai paveikė jų mąstymą, vidinį pasaulį. Nepaisant anksčiau buvusių atsakymų dėl apklaustųjų nuomone, perdėto dėmesio nacių okupacijos temai (kuri dominuoja Komisijos siūlomose veiklose), mokytojai dažniau sutinka (75,9 proc.), kad tiek jų kuruojami TUC, tiek Komisijos organizuojami seminarai turėjo įtakos jų pasaulėvokos pokyčiams. Dar užtikrinčiau jie atsiliepia apie moksleivius: net 96,6 proc. respondentų mano, jog dalyvavimas TUC užsiėmimuose padarė įtaką vaikų ir paauglių vidinėms nuostatoms ar pasaulio supratimui. Vos 1 respondentas suabejojo TUC poveikiu jaunimui ir atsakė neigiamai. Tokią teigiamą įvertinimą procentinę išraišką galima nulėmė ir tai, jog TUC efektyvumą tiesiogiai demonstruoja pedagogų įdirbis, už kurį atsakingi jie patys.

Paskutinis klausimas tiesiogiai siejasi su pereinamojo laikotarpio teisingumo tikslų įgyvendinimu: 93,1 proc. pedagogų sutinka, jog TUC prisideda prie visuomenės sutaikymo ir tarpusavio supratimo skatinimo; skeptiškai TUC indėlį vertina 2 respondentai, arba 6,9 proc. apklaustųjų. Šį aspektą, kaip ir ankstesnįjį, pedagogai taip pat galėjo interpretuoti kaip tam tikrą individualių pastangų matą, todėl tai, tikėtina, turėjo įtakos reikšmingam (27 iš 29) efektyvumą pripažįstančių apklaustųjų skaičiui. Juolab kai giminingos prasmės siekiniai fiksuojami TUC sutarties 1 straipsnio viename iš punktų: „Puoselėti pilietinės visuomenės vertybes, pagarbą žmogaus teisėms ir laisvėms, kuriomis grindžiama liberali demokratija.“

IŠVADOS

Tyrimas atskleidė, jog Komisija, atsižvelgdama į šalyje vyraujančias tendencijas, didesnę dėmesį skiria nacių okupacijos tematikai. Pasak I. Vilkienės, daugelis valstybės institucijų, nevyriausybinių organizacijų vengia nepatogios praeities (kaip Holokaustas) temų, todėl TKN-SORNLI tampa įstaiga, kuri atlieka „juodą“, tačiau visuomenei reikalingą darbą, pati už tai susimokėdama „nemėgstamumo“ kainą. Kitų valstybių pavyzdžiai rodo, jog tiesos komisijos dažniausiai egzistuoja kaip laikinas instrumentas, kuris, atlikęs reikalingas funkcijas, ilgainiui likviduojamas. TKNSORNLI išskirtinumas – jos ilgaamžiškumas, kurį, kaip manoma, lemia TUC, šiandien apimančių daugiau nei pusantro šimto Lietuvos mokyklų, įsteigimas.

TUC įkuriamas remiantis savanoriška mokymo įstaigos ir Komisijos bendradarbiavimo sutartimi. Komisija mokytojams organizuoja reguliarias konferencijas, paskaitas, kurias veda institucijos istorikai arba kviestiniai svečiai iš Lietuvos ar užsienio. Centrams suteikiama teisė savarankiškai spręsti, kokias Komisijos siūlomas iniciatyvas priimti, todėl vienų ugdymo

įstaigų dėmesio objektu tampa nacių, kitų – sovietų okupacijos tematika, o trečios stengiasi „laviruoti“. Yra mokyklų, turinčių autentiškų tradicijų arba centro nuostatas inkorporuojančių į bendruosius ugdymo planus. TUC dažniausiai nėra suvokiamas „būrelio“ pavidalu; tai didesnio masto projektas, kuris tarsi dėlionė susideda iš smulkių jo reikšmes atitinkančių veiklų-dalelių.

Centrų efektyvumas tiesiogiai priklauso nuo konkrečių juose dirbančių asmenybių valios ir intereso, todėl, siekiant nustatyti istorinės atminties reprezentaciją ir pereinamojo laikotarpio teisingumo tikslų įgyvendinimą praktikoje, kiekvienas TUC atvejis turėtų būti analizuojamas atskirai. Tyrime nagrinėtos trys – Kalvarijos, Alytaus Adolfo Ramanausko-Vanago ir Kauno Veršvų – gimnazijos. Iš pokalbių su mokytojais ir mokiniais paaiškėjo, jog dalyvavimą TUC veiklose jie vertina kaip visuomenės sutaikymą ir tarpusavio supratimą skatinantį veiksnį, turėjusį reikšmingos įtakos jų pasaulėžiūros pokyčiams ir asmeniniam tobulėjimui.

LITERATŪRA

Assmann, J. Communicative and cultural memory. In: Erll, A.; Nuenning, A. (eds.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York: De Gruyter, 2008, p. 109–118.

Halbwachs, M. *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.

Hermann, D. H. J. Restorative justice and retributive justice: an opportunity for cooperation or an occasion for conflict in the search for justice. *Seattle Journal for Social Justice*. 2017, 16. Prieiga per internetą: <https://digitalcommons.law.seattleu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1889&context=sjsj> [žiūrėta 2021-03-26].

Petta, E. C. Negotiating history for reconciliation: a comparative evaluation of the Baltic Presidential Commissions. *Europe-Asia Studies*. London: Routledge, 2015, 67(7): 1079–1101.

Pierre, N. Between memory and history: les lieux de memoire. *Representations, Special Issue: Memory and Counter-Memory*. 1989, 26, 7–24.

Sužiedėlis, S. ir Liekis, Š. Conflicting memories: the reception of the Holocaust in Lithuania. In: Himka, J. P.; Michlic, J. B. (eds.) *Bringing the Dark Past to Light: the reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*. Lincoln&London: University of Nebraska Press, 2013, p. 326–329.

